

Det bästa försvarsbeslut som aldrig kom till stånd

ETT KONTRAFAKTISKT UPPSLAG

Claës Skoglund

Claës Skoglund (1916-2008) blev fänrik vid Älvsborgs regemente (I 15) 1937. Under de första krigsåren tjänstgjorde han i Västsverige. Efter växlande stabsläro- och trupptjänst (bland annat som pansarbrigadchef) blev han 1961 chef för OpL 3 (krigsberedskap) i den nyorganiserade försvarsstaben. 1964-1966 var han chef för Bohusläns regemente (I 17).

1968 utnämndes han till generalmajor och rektor för Försvarshögskolan.

1972 blev han militärbefälhavare för Milo Väst och stannade där till sin pensionering 1978.

1948 blev Skoglund militär medarbetare på Svenska Dagbladet. Han var därefter och fram till sin bortgång i februari 2008 outtröttligt verksam som försvarsdebattör i pressen, i Krigsvetenskapsakademien och gentemot politiska och militära makthavare.

Det bästa försvarsbeslut som aldrig kom till stånd –
ett kontrafaktiskt uppslag

Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek har fått förtroendet att förlägga och utge denna bok av forskningsprogrammet Försvaret och det kalla kriget (FOKK). Boken tillägnas särskilt ledamöterna i Kungl Krigsvetenskapsakademien och Kungl Örlogsmannasällskapet, liksom Svenskt Militärhistoriskt Biblioteks medlemmar.

Upplagan omfattar 2.499 exemplar.

Lennart B:son Uller
Överste, ordförande i SMB

Det bästa försvarsbeslut som aldrig kom till stånd

ETT KONTRAFAKTISKT UPPSLAG

Av Claës Skoglund

SVENSKT
MILITÄRHISTORISKT
BIBLIOTEK

Utgiven av Svenskt Militärhistoriskt Biblioteks Förlag i samarbete med forskningsprogrammet Försvaret och det kalla kriget (FOKK) som genomförs i samverkan med Förvarshögskolan, Kungl Krigsvetenskapsakademien och Kungl Örlogsmannasällskapet.

Publikation nr 17

ISSN: 1652-5388

© Svenskt Militärhistoriskt Biblioteks Förlag och författaren, 2009
www.smb.nu

Redaktör: Bo Hugemark

Bildredaktör: Jan Waernberg och Lars Hjeltman, SMB

Kartor: Samuel Svärd

Formgivning, inlaga: Ola Norén, Luleå Grafiska

Formgivning, omslag: Stig Ahlstrand

Tryckt hos Bookwell, Finland 2009

ISBN: 978-91-85789-57-3

Innehåll

Förord	7
1. Inledning	11
2. Forskningsledare Robert Dalsjös kritik och överbefälhavare Torsten Rapps kontrafaktiska fråga	13
3. Min verksamhet som officer 1937–1967	17
4. Det kontrafaktiska spelet	47
5. Vad hände i verkligheten under och efter 1965 års försvarsutredning? Kommentarer till överbefälhavarnas agerande	119
6. Kommentarer och reflektioner till Robert Dalsjös frågeställningar	137
7. Vad hände efter 1987 års försvarsbeslut?	161
8. Efter min pensionering	167
9. Armén inför försvarsbeslut 2004	173
10. Sammanfattning	177
Personregister	181
Bildförteckning	183
Serien “Försvaret och det kalla kriget” (FOKK)	185

Tack!

Forskningsprojektet *Försvaret och det kalla kriget (FOKK)* är ett samarbetsprojekt mellan Försvarshögskolan (FHS), Kungl Krigsvetenskapsakademien (KkrVA) och Kungl Örlogsmannasällskapet (KÖMS). FOKK finansieras av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, för vilket vi framför ett varmt tack.

Förord

Generalmajor Claës Skoglund var född 1916 och gick ur tiden år 2008. Han blev en legend redan i sin livstid. Han tjänade det svenska försvaret intensivt fram till sin pensionering och fortsatte sedan lika oförtrutet som lärare, utredare, debattör och inspiratör i den svenska försvarsdebatten ända fram till sin död. Claës Skoglund var en av den svenska försvarsmaktens främsta operativa och strategiska tänkare och publicerade sig otaliga gånger i dessa ämnen och kring utvecklingen av det svenska försvaret i olika tidshorisonter. Han har haft en stor betydelse för svenskt försvar och var en av de ledande i den svenska försvarsdebatten under många år.

I vad som blev hans sista skrift återvände Skoglund till en dramatisk omslagpunkt i historien om försvaret och det kalla kriget med den kris som utbröt 1966–1967. Försvarsanslagen minskades då kraftigt och de demokratiska partiernas enighet i försvarsfrågan brast och de svarta håll uppstod som sedan dess har förföljt Försvarmakten.

Denna gång har Skoglund valt att redovisa omfattningen av det reformarbete inom framför allt armén som hade blivit nödvändigt, och som då borde ha inletts, men aldrig kom till stånd. Han gör det utifrån en analys av vad som kunde ha utträttats om han själv 1967 hade blivit försvarsstabschef i en ny militärledning, en möjlighet som han först några år före sin död blev uppmärksam på.

Det svenska försvaret stod 1967 likt Herkules vid skiljevägen – och tvingades retirera genom en partiell nedrustning och uteblivna reformer. Skoglunds analys och resonemang visar hur det svenska försvarets balansakt såg ut i detta avgörande skede. Det är en tankeväckande analys som även ger en ny försvarspolitisk dimension – det var i detta skede som den försvarsenighet brast som hade varat sedan 1940. Därefter följ-

de ett skede under det kalla kriget, från cirka 1966 till 1990, då försvarsfrågan ofta blev starkt politiserad mellan regering och opposition och då försvarsgrensrivalitet rådde inom försvarsmakten.

Claës Skoglunds efterlämnade manuskript har redigerats och kompletterats av överste Bo Hugemark och generalmajor Jörn Beckmann.

Den språkliga redigeringen har skett varsamt, varvid Skoglunds ordval och meningsbyggnad i stort har behållits. Smärre skrivfel har rättats och konsekvens i uttryckssätt och namn har skapats. Såväl språkliga som militära förkortningar har av läsvänlighetsskäl skrivits ut i klartext. Fenomen som kräver en längre förklaring har förklarats i fotnoter.

Stockholm i augusti 2009

Kent Zetterberg
Professor vid Förvarshögskolan,
forskningsledare för forskningsprojektet ”Försvaret och det kalla kriget”
(FOKK)

I

Inledning

Mitt under det kalla kriget, närmare bestämt i samband med 1968 års försvarsbeslut, bröts den principiella enigheten mellan de demokratiska partierna i försvarsfrågan. Denna enighet hade formellt sträckt sig från 1948 års försvarsbeslut, men i praktiken alltsedan 1936 års försvarsbeslut. Brytningen var alltså en stor och i många avseenden avgörande händelse. Militärledningens handlande var härvid passivt och splittrat. Skarp kritik har sedermera från skilda håll framförts mot framför allt arméledningen i sammanhanget. Kritiken fick ett sammanfattande och sakligt uttryck vid "vittnesseminarium armén" den 16 september 2003. Det utmynnade i frågeställningen: varför handlade militärledningen och framför allt arméledningen som de gjorde och kunde de ha handlat annorlunda med för försvaret av Sverige gynnsammare resultat?

Det kontrafaktiska historiska forskningshjälpmedlet "vad skulle ha hänt om det handlats si i stället för så" kan tjäna till att vidga och fördjupa en problemställning. Den tillämpas alltmer i modern historisk forskning. Den bör dock användas med försiktighet.

I här aktuellt fall och just vid tidpunkten för sammanbrottet av enigheten i försvarsfrågan ställde dåvarande överbefälhavaren Torsten Rapp av helt andra skäl än historisk forskning en kontrafaktisk fråga. *Den berörde i högsta grad mig personligen*. Jag fick emellertid kännedom härom först 2005 och av en tillfällighet. Efter funderande och därefter samråd med professor Kent Zetterberg beslöt jag mig för att försöka besvara den av Rapp ställda kontrafaktiska frågan.

Resultatet är denna skrift. Den inleds med forskningsledare Robert Dalsjös kritik av de militära myndigheternas sätt och metod att handlägga krisen i försvarsfrågan och inom krigsmakten. Denna kritik utmynnar i frågeställningen: "Vad kunde ha gjorts och vad borde ha gjorts?" I

anslutning härtill följer en redogörelse för hur överbefälhavare Torsten Rapps kontrafaktiska fråga kom till: ”Hur hade det sett ut i dag om Skoglund blivit försvarsstabschef 1966 eller 1967?” Jag eftersträvar i uppsatsen att besvara frågorna.

För att förstå omständigheterna, händelseförloppet och varför just jag var påtänkt som försvarsstabschef har jag bedömt det nödvändigt att redovisa min verksamhet och karriär som officer från 1937 till sommaren 1967. Därefter följer det kontrafaktiska spelet med mig som försvarsstabschef. Härvid har det varit av särskild vikt att med oundvikligt facit i hand inte vara efterklok. Mitt faktiska handlande fick sålunda inte styras av vad som i verkligheten inträffade åren efter. För den ”kontrafaktiska militärledning” som bildades enligt Rapps intentioner måste ett utgångsläge fastställas.

Efter det kontrafaktiska händelseförloppet följer en redogörelse för vad som i verkligheten inträffade. Jämförelsen bildar en utgångspunkt för en kommentar till och ett försök att besvara Dalsjös frågeställningar.

2

Forskningsledare Robert Dalsjös kritik och överbefälhavare Torsten Rapps kontrafaktiska fråga

En övermäktig politisk motståndare?

Mot den förda försvarspolitikerna 1966–1968 och dess fortsättning riktades hård kritik. Den framfördes av politiker, massmedia och representanter för allmänna opinionen. Den berörde främst dels krigsmaktens oförmåga till förnyad inriktning och omavvägning mellan skilda vapensystem i luften, till sjöss och på marken (förblivande så kallad ”påspaning”), dels och i särskild grad arméns föregivna konservatism och ovilja att rucka på kvantitetsbegreppet. Arméns freds- eller, bättre, grundorganisation var i extra åtanke. Den var för dyr och i många fall onödig. Speglosan ”kasernkramare” började användas. Okunnigheten om de faktiska förhållandena var som vanligt stor hos många kritiker.

En god sammanfattning av den sakliga kritiken framfördes nära 40 år senare vid FOKK:s vittnesseminarium armén 16 september 2003 av forskningsledaren, fil.dr. Robert Dalsjö vid Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).¹ Han framhöll sammanfattningsvis följande:

En frågeställning gäller utvecklingen i kvalitet gentemot omvärlden. I slutet av 1980-talet hade försvarsmakten, i första hand armén, hamnat rejält på efterkälken på både materiel- och utbildningssidan. Försvaret skulle inte ha kunnat gå i strid mot en modern motståndare. Vissa brister i ett system definierar förmågan hos helheten. Vad gjorde att enskilda ledande officerare och den militära ledningen accepterade detta tillstånd, som därtill förvärrades? Accepterade man för en tid dessa brister? I så fall gjordes avkall på det professionella ansvaret för armén. Om bilden av modern strid vilade på orealistisk grund så blev ju även krigsplaneringen

¹ *Fel sort och för mycket? Arméns avväggningsfrågor under det kalla kriget. Vittnesseminarium armén, 16 september 2003* (felaktigt daterat 2004 i publikationen), FOKK publikation nr 1 (Axel Abrahamsons tryckeri och förlag AB, Karlskrona 2004).

och övningarna orealistiska. Hur resonerade ni eller valde ni att blunda?

Vidare prioriterades den långsiktiga beredskapen på den kortsiktigas bekostnad. Storanfallet blev styrande på organisationen. Samtidigt framhölls att strategiska och operativa faktorer talade för att en sovjetisk angripare skulle välja kuppanfall. Varför valdes trots detta storanfallet?

Till sist: var det landets stora utsträckning, ”det geografiska imperativet”, som medförde att armén hamnade där den gjorde? Man trodde att geografisk omfattning krävde en viss mängd förband oaktat förbandens förmåga och insåg inte att kvalitet och kvantitet i viss mån är utbytbara.

Dalsjö återkom med en metafor, en militär operation där armén enstvist biter sig fast i sina positioner i stället för att i ordnade former dra sig tillbaka. 1968–1970 vände de politiska konjunkturen. Stödet från andra världskrigets dagar klingade av. I socialdemokraterna hade försvaret en i allt övermäktig motståndare. Man borde ha insett att detta inte var en tillfällighet. I stället bet man sig fast i sin krigs- respektive fredsorganisation i hopp om att nästa försvarsbeslut skulle bli bättre. Därmed gav man politikerna möjlighet att påstå att den anvisade ekonomin inte ledde till drastiska nedskärningar. Ett år efter beslutet sprack det, gång efter gång. Då inriktade sig försvaret på att bevara det organisatoriska innehållet i senaste fattade försvarsbeslut. Futilt, eftersom politikerna höll fast vid det fattade beslutets ekonomiska ram! Enorma resurser lades över åren ned på förband som fem år senare ändå skulle läggas ned. Om dessa resurser i stället lagts ner på en mindre kärna av livskraftiga förband så hade armén varit i ett mycket bättre läge under 1980-talet, 1990-talet och nu. Så långt Dalsjö under vittnesseminariet. Tiden medgav där endast ett kort meningsutbyte. Frågan kvarstår: Vad kunde ha gjorts och borde ha gjorts?

Jag tilltänkt som försvarsstabschef

Våren 2005 orienterade mig en gammal regementskamrat att Håkan Jar-mar (expertkollega i försvarsmaktens ledningsutredning 1974, sedermera

Dokumentationen av det Vittnesseminarium armén som gav författaren uppslaget till denna bok (FOKK publikation nr 1).

framgångsrik sjukhusdirektör i Stockholms landsting) hade skrivit en C-uppsats höstterminen 2004 vid Historiska institutionen på Stockholms universitet om ”Torsten Rapp som ÖB. En studie av maktens fördelning inom det militära försvaret under 1960-talet”.² Ämnet var givet av Försvarshögskolan.

Jarmar hade haft tillgång till Torstens Rapps minnesanteckningar i Krigsarkivet. I not 85 på sidan 35 i uppsatsen skriver Jarmar:

Torsten Rapp visar med ett exempel på hur slumpen kan styra utfallet i det ganska stelbenta befordringssystemet. Han säger ”Ett exempel på hur slumpen avgör även de viktigaste befattningar är följande. Almgren skulle planenligt lämna mig 1/4 1966 men med hänsyn till uppskjuten försvarsutredning eller rättare sagt försvarsbeslut, uppsköts detta till 1/7 1967. Planerad och godkänd efterträdare var Skoglund men så hade han sin knäfalls-historia och var därmed ur leken politiskt *trots att han blev friad helt* (kurs här). Synnergren togs ut från ast-befattningen [arméstabsbefattningen] till MB B [militärbefälhavarposten för Bergslagens militärområde] för att få erfarenhet före fstch-jobbet [försvarsstabschefsjobbet]. Hur hade det sett ut idag om Skoglund blivit fstch 1966 eller 1967? Synnergren hade då inte blivit ÖB utan Almgren hade stått utan konkurrens. Synnergren varit CA [arméchef]. Där ser man verkan av ett ”knäfall.”³ Torsten Rapps arkiv volym 5. Torsten Rapps minnesanteckningar kap 5, sid 5:2 Krigsarkivet.

Detta var för mig 40 år senare en fullständig överraskning. Att jag var planerad och till och med politiskt ”godkänd” som försvarsstabschef efter Almgren hade jag varken tidigare eller då en aning om. Med den nimbus posten som försvarsstabschef (=generalstabschef) alltjämt åtnjöt efter sådana innehavare som Ehrensvärd och Swedlund kände jag mig rent av stolt. Jag hade 1963–1966 gjort det något nedgångna I 17, ”Bohus bataljon”, till ett av de främsta förbanden i armén enligt militärbefälhavaren för III. militärområdet och infanteriinspektören. Jag hade visserligen blivit ”hoppad” (berövad min förtur) i samband med tillsättandet av stabschefer och ställföreträdande militärbefälhavare vid de från den

2 *Militärhistorisk Tidskrift*, 2005.

3 Vid en genomgång med en pluton på Remmene skjutfält 1965 lät Claës Skoglund, då chef för I 17, främre ledet inta knästående ställning för att få bättre överblick över auditoriet. Detta tolkades i medierapporteringen som nedsättande och kränkande och påverkade uppenbarligen Skoglunds karriär.

1 oktober 1966 integrerade militärområdena. Men det tog jag med en klackspark och hade min självkänsla i behåll. Nu skulle jag under den högt värderade amiral Oscar Krokstedt (militärbefälhavare i Västra militärområdet) inom större ram få pröva mina idéer och erfarenheter om ”Hur skapa slagkraftiga brigader”. Jag skulle också praktiskt få tillämpa den integrerade militärområdesorganisation som jag hade varit med om att skapa.

Robert Dalsjös frågeställningar vid vittnesseminarium armén hösten 2004 och upplysningen om Håkan Jarmars C-uppsats våren 2005 med Torsten Rapps ”Hur skulle det sett ut om Skoglund blivit försvarsstabschef 1966 eller 1967?” gav mig småningom en idé. Den mötte respons hos professor Kent Zetterberg, ledare för FOKK. Dess vittnesseminarier skall föranleda fördjupad forskning. I modern sådan är som i inledningen framhållits kontrafaktiska resonemang ett medel för att vidga infallsvinkeln och ytterligare belysa ett historiskt problem såsom det Dalsjö väckt. Torsten Rapps fråga var förvisso kontrafaktisk. Den låg dessutom närmare den faktiska verkligheten – endast ett förment ”knäfall” skilde – än vid flesta dylika experiment.

Alltså blev professor Zetterberg och mitt gemensamma beslut att jag skulle göra ett försök, som härmed föreligger. Det inleds med en redogörelse för min verksamhet som officer intill den 1 juli 1967, med i inledningen anförda förbehåll.

Torsten Rapp (1905–1993) var överbefälhavare 1961–1970. Han var den förste överbefälhavare som kom från flygvapnet.

3

Min verksamhet som officer 1937–1967

1930 var det preliminärt redan aktuellt för mig att som 14-åring välja yrke. Officersbanan var ointressant. Real- eller latinlinjen vid inträde i gymnasiet? Jag ville bli jurist, och alltså blev jag ”latinare”, något som skänkt mig mycken tillfredsställelse.

Läget i världen förändrades emellertid snabbt. Stalins femårsplaner och Hitlers ”Machtübernahme” fick den sittande försvarskommissionen att 1934 ändra uppfattning. Jag beslöt att bli officer. Under inledande underbefälsutbildning med vidhängande trupptjänstgöring hade jag turen att vid arméfälttjänstövningen i Skåne 1935 få föra jägarpluton. Mitt regemente var fjärrskyddstrupp framför den fältstarka 1. armékåren. Regementschefen beordrade mig att spana mot Ystad, där ”tyskarna” hade bildat brohuvud. Jag löste uppgiften och identifierade flera regementen. Tack vare att min far som gått på övergångsstat i och med 1925 års försvarsbeslut, fortfarande var militärt intresserad hade jag som gymnasist, slukande allt läsbart, haft tillgång till *Ny Militär Tidskrift*, *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift* och Militärlitteraturföreningens alla publikationer. Jag förstod därför i stort vad som utspelade sig i Skåne. Där pågick också luftförsvarsövning och befolkningsskydd mot det nya hotet, flyg.

Officer vid Älvsborgs regemente

Efter genomgången krigsskola på Karlberg blev jag 1937 officer vid Älvsborgs regemente, strax med löjtnants lön tack vare de nya goda konjunkturerna. 1938 var det dags för arméfälttjänstövning igen. Nu hade ”tyskarna” nått upp till Smålands skogar och mossar där svenskt infanteri hade större möjlighet än ”söder om landsvägen”. Det kunde också den tyske generalöversten Johannes von Blaskowitz konstatera, jämnt ett

år senare förande 8. tyska armén mot Polen och sedermera flera gånger "kallt gestellt" av Hitler för sin opposition. "Sehr schneidig" utropade han när II. bataljonen ur I 15, där jag alltså var jägarplutonchef, vada-de över Virestadån med vattnet upp till bröstet i ösregnet. Svenskt infanteri hade trots den korta grundutbildningen (GU) men tack vare de lätta hästdragna kärrorna, där tunga vapen och ammunition medfördes, en formidabel förmåga att tyst och överraskande ta sig igenom svår terräng till omfattande utgångsläge för anfall. Vid stridens genomförande gick det sämre, en bestående svaghet som i första hand låg på stridsenhetens, bataljonens plan. Men Smålandsövningen var bra!

Jag hann också med att grundutbilda en rekrytpluton på sommarsoldatskolan och en dito vintertid, följd av vinterfälttjänstövning i Jämtland, samt en avdelning av blivande gruppchefer.

Så bröt andra världskriget ut hösten 1939. Min första kommandering blev till omskolning av götaartillerister till toppmodernt luftvärn på Heden i Göteborg. I gryningen den 9 april 1940 stod jag på kajen vid Nya varvet väster om Göteborg och spanade mot sydväst och Danmark som höll på att ockuperas av Tyskland. Flyglarm hade just gått och en luftvärnsdivision stod sedan föregående kväll eldberedd runt Göteborg. Ett gott exempel på den av finansminister Ernst Wigforss etablerade elasticitetsprincipen.

Arméadjutant på västkusten

Att jag befann mig på Nya varvets kaj sammanhängde med att jag hade tagit mig en välbehövlig paus som vakthavande officer i marindistriktsstaben den ödesdigra natten den 8–9 april då Tyskland även inledde blixtrangreppet mot Norge. Jag hade den 1 januari 1940 blivit arméadjutant hos både befälhavande amiralen för Västkustens marindistrikt (BAV) och kommandanten i Älvsborgs fästning (KÄF). Det första innebar tjänst i en operativ stab som dock inte sorterade under överbefälhavaren, utan under chefen för marinen. De erfarenheter jag drog, mest negativa, skulle bli till stor nytta då integreringen av krigsmaktens operativa ledning blev aktuell 20 år senare. Tjänsten i KÄF:s stab innebar bland annat att jag fick ansvar för två landstormsbataljoner och ett ingenjörförband. Under den iskalla vintern 1940 åkte jag runt i Göteborgs skärgård i bil, på skidor eller skridsko och rekognoserade för landstormen: dels gruppering för skydd av det efter hand till yttre skärgården framskjutna kustartilleriet, dels mobilisering och förläggning i kvarter.

En bild ingen hade velat förutse, trots att varningssignaler, bland annat från svenska UD inte saknats. Tyska trupper marscherar på Karl Johan den 9 april 1940.

När slaget kom den 9 april fungerade det hela hjälpligt. Mina bataljoner med sina frivilliga landstormskaptener som kompanichefer kom snabbt på plats.

Den bestående lärdomen av den drygt ettåriga tjänsten hos BAV och KÄF var att krigsförberedande planläggning säkert är bra inte minst av pedagogiska skäl. När slaget kommer händer dock något helt annat än det planerade. Vem hade exempelvis tänkt sig att Tyskland skulle ta Norge ända upp till Narvik, framför bogen på brittiska flottan, som hade sjöherravälde. Därför gäller det att inte låta sig överraskas, att ha förmåga att omplanera, omorganisera och improvisera. Även detta måste övas.

Tjänstgöring vid Älvsborgs regemente

Efter tjänsten vid marinen blev jag på egen begäran bataljonsadjutant vid älvsborgarnas första beredskapsbataljon II/I 45 i hård vintertjänst vid norska gränsen i Värmland. Vi urlastade i Arvika nattetid i minus 30 grader. Jag var den ende i bataljonen med ordentlig vinterutbildning. Det blev en jobbig natt till häst innan alla 1 000 soldaterna hamnat i kvarter bakom Vaggeälvsställningen, en mil nordväst om Arvika. De hade fullgjort åtta månaders grundutbildning vid I 15:s depå. Nu vidtog en

grundlig vinterutbildning under idealiska förhållanden. Kylan är soldatens farligaste fiende under vintern, men han måste också kunna genomföra strid. Här brast det fortfarande betänkligt inom den svenska armén. Men i övrigt var det en för alla årstider fältduelig bataljon som efter nära 14 månaders sammanhängande tjänst gick i fältdepå i Sjuhärads i maj 1941.

Samtidigt tog Hitler Kreta från luften. Kriget fortsatte.

Depåstabschefen erbjöd nu tre tjänster av helt olika slag. Jag valde kurs för subalternofficerare vid infanteriets stridsskola på Rosersberg. Där fanns mycket att inhämta under arméns numera snabba utveckling, bland annat spräng- och mintjänst, en tidigare helt försummad verksamhet.

Jag hade tur! Två och ett halvt år senare låg jag vid Onsala och Kungsbackafjorden med ett skyttekompani ur I 15:s rutinmässiga beredskap för skydd av Göteborgs södra flank. Valborgsmässaafton 1944 beordrades mitt kompani med busstransport till Göteborg. Kommendanten general Harald Malmberg orienterade mig att stor osäkerhet rådde om var den förestående invasionen från England mot kontinenten skulle ansättas. Ett alternativ var Sydnorge, varvid tysk undsättning från hemlandet till Norgearmén måste gå längs svenska västkusten. Jag fick därför order att med en ingenjörpatrull förbereda Götaälvsbron för sprängning, den enda förbindelsen över älven nedströms Trollhättan. Samtidigt beordrade chefen för marinen marindistriktet (BAV hade numera förfångats) att förbereda Göteborgs hamn för spärrning. I den ljusa majnatten klättrade jag under Götaälvsbron och kollade ingenjörssoldaternas surring av trottylpaketet som skulle skjuta bort broklaffen. Enligt mitt förmenande var det enklaste sättet för en amatör att bryta förbindelsen. Men återigen som för fyra år sedan då tyskarna tog Danmark och Norge hade jag en känsla av att vara med i det stora krigets centrum.

Däremellan hade jag upplevt åtskilligt på hemmafronten, bland annat en sex månader lång signalofficerskurs vid Signalregementet i Solna. Den hade jag mycket nytta av som blivande stabsofficer. Jag stötte därvid på en major Nils Swedlund, förste lärare i taktik vid Krigshögskolan, som ledde en stabstjänstövning i armékårförband på Upplandsslätten. Samtidigt pågick det stora ”februaripådraget 1942” mot befarade tyska luftlandsättningar mot bland annat just detta område. Detta skapade åtskilliga komplikationer av alla möjliga slag.

Som framgått fick jag i unga officersår *praktisk* inblick i både opera-

tiva förhållanden inom krigsmakten i storkrigets omedelbara närhet och svensk trupps förmåga, möjligheter och begränsningar sedan erforderlig utbildning och beväpning börjat tillgodoses. Detta var för mig en utomordentlig fördel inför förestående *teoretisk* kompetensutveckling vid Krigshögskolan. Jag lyckades komma in som etta 1944 bland drygt ett-hundra sökande, mest tack vare språkproven och gick till min förvåning ut med samma placering.

Första mötet med försvarsfrågan

Under den följande tjänsten som generalstabsaspirant placerades jag som så kallad expert i 1945 års försvarskommitté under dess sista år 1947. Detta blottade åtskilligt för en novis i försvarspolitik. Därefter följde

Överste Nils Swedlund, Chef för Norrbottens regemente (stående) avlöste generalmajor Carl August Ehrensvärd som försvarsstabschef 1947. Ehrensvärd blev då arméchef och generallöjtnant.

kommendering till försvarsdepartementet för propositionsskrivning inför 1948 års försvarsbeslut. Propositionen fick ett helt annat innehåll än från början var tänkt ”tack vare” den utrikespolitiska händelseutvecklingen med bland annat Pragkuppen. Till sist blev det föredragningar i riksdagens statsutskott och som slutresultat försvarsbeslutet 1948.

Det hela gav mig en tidig inblick i statens ledning och förvaltning, men också – inte minst – en insyn i det partipolitiska och försvarsgrenstaktiska spelet bakom kulisserna i den eviga *försvarsfrågan*: avvägningen mellan säkerhetspolitikens krav och den sociala välfärdens behov.

Generalstabskapten

Hösten 1948 blev jag generalstabskapten med placering vid arméstabens mäktiga organisationsavdelning. Den ny tillträdde arméchefen Carl August (”Cala”) Ehrensvärd anmodade mig i sammanhanget att bli militär medarbetare vid *Svenska Dagbladets* ledaravdelning under dess politiske chefredaktör fil.dr. Otto Järte. Han själv hade varit det redan som generalstabskapten under 1930-talet och fram till tjänsten som försvarsstabschef. Då avlöstes han av generalstabskaptenen Stig Löfgren. Denne blev nu försvarsattaché i Washington varför jag stod ”i tur” för avlösning.

Jag tackade givetvis ja. Det blev en utomordentlig fördel för mig att under en utrikespolitiskt händelserik tid samarbeta med Järte – ”en man för sig” som det hette i biografen över honom. Massmedias, ”tredje statsmaktens”, allt mer växande betydelse i samhället hade jag inhämtat på Krigshögskolan. Nu fick jag den bekräftad. Under Järtes tid cyklade jag varje vardag efter klockan 17 från ”Grå huset” (stabsbyggnaden på Östermalm) ned till *Svenska Dagbladet* på Karduanmakargatan. Jag tjänade sedan tidningen ända till 1964. Jag avlade avskedsvisit hos dåvarande chefredaktören Allan Hernelius. Han var mycket angelägen om att berättas om sitt sammanträffande nyligen med Storbritanniens premiärminister Macmillan i en kritisk tid.

En generalstabsofficer skulle emellertid också enligt gällande ordning göra trupptjänst i tvåårsperioder, först som kompanichef, sedan som bataljonchef, för kompetensutveckling och kontroll av lämplighet för vidare karriär. Följaktligen återvände jag till Älvsborgs regemente 1951 som kompanichef. I 15 utbildade nu pansarinfanteri till pansarbrigad. Jag omskolade mig till pansarofficer, men gjorde också en viktig iakttagelse. Det under beredskapstiden fotmarscherande och hästanspända infanteriets både marschhastighet och marschlängd per dygn hade femfaldigats

Cykeltolkningen gav ökad strategisk rörlighet.

tack vare jordbrukstraktorn och den av de okunniga och oförstående förkättrade cykeltolkningen. En bataljon kunde förflytta sig på landsväg från Sjuhärad ner till Skåne under en natt! Det var ett utomordentligt framsteg för en fattig armé med orimligt stor uppgift i ett strategiskt alltför avlångt land med exceptionellt långa marschavstånd.

Iakttagna organisationsproblem

Jag hade under mina 14 tjänstear som officer konstaterat att det svenska infanteriets förmåga att genomföra anfallsstrid alltjämt inte var godtagbar. Jag erinrade mig att dåvarande majoren Viking Tamm (sedermera bland annat infanteriinspektör) 1939 skrev artiklar i *Ny Militär Tidskrift* om stridsenheten bataljonen. Anledningen var att det gamla exercisreglementet för infanteriet (ERI) äntligen ersatts med ett modernt infanterireglemente. Detta var säkert bra och utnyttjades vid utbildningen på infanteriets stridsskola, men där inhämtades endast grunderna. Sedan måste kompaniofficerarna hemma på regementet kontinuerligt trä-

nas i att snabbt se terrängens möjligheter till skydd och för överväldigande understöd med alla flack- och kastbanevapen. Till sist skulle det hela övas, övas och åter övas i krigsförbandet, bataljonen. Framför allt tysk krigserfarenhet hade kommit ut i ämnet, berättade jag för min regementschef Gustaf Åkerman. Han beordrade mig genast att genomföra stridsskjutning anfall med rekrytbataljonens samtliga plutoner. Så skedde. Det gällde att utnyttja trupptjänstgörande generalstabskapten i alla möjliga uppgifter.

Jag konstaterade också att *kadersystemet* som en gång hade införts med 1901 års försvarsordning höll på att förvanskas. Systemet innebär i princip att yrkesofficeren i det styrande krigsförbandet vid en utbildningsplattform (regemente) är ständigt tjänstgörande i fred. Utöver fortgående förberedelse för krigsbefattningen används han därvid i utbildningsarbetet och i administration. Befälskadern avpassas efter brigadens behov. I fredstid utbildas samtidigt en åldersklass varje år. Grundorganisationens regemente – utbildningsplattformen – är för brigadens del en integrerad del av krigsorganisationen som fylls på med tidigare utbildade bataljoner vid mobilisering. Så hade det gått till vid mobiliseringen i april 1940, grundad på 1936 års försvarsbeslut. Detta beslut hade väl tillgodosett behovet av yrkesbefäl för *en* brigad (eller motsvarande). Det militärpolitiska läget 1940 krävde en fördubbling. Denna genomfördes utan motsvarande fördubbling av befälskadern. Detta avhjälpes under beredskapstiden genom att kadern fördelades jämnt på de två förbanden och reservofficerare placerades som kompanichefer. Tack var de långa beredskapsperioderna fick dessa erforderlig rutin. Den materiella upprustningen tillgodosåg båda förbanden i lika hög grad. Men det omedelbara sammanhanget mellan grund- och krigsorganisation som tidigare så konsekvent tillämpats gick mot sin upplösning.

Jag kunde nu konstatera att det hade blivit än värre. Regimentet var inte längre en integrerad del av krigsorganisationens första brigad. Yrkesbefäl (stora vakanser), utbildningstid för värnpliktiga (förkortad), ny materiel (begränsat) fördelades lika på de numera till brigader omvandlade två fältregementena. Detta innebar en omfattande kraftsplittering. Sätts likhetstecken mellan de båda brigaderna blir de med ovan givna förutsättningar i bästa fall halvbra, kanske medelmåttiga eller rent av dåliga, odugliga att lösa anfallsuppgifter. Regimentet hade blivit en form av produktionsanstalt som år efter år utbildade delar av bataljoner utan direkt samband med krigsorganisationen och framför allt *utan*

att brigadchefen hade något inflytande. Jag kunde också varsebli att de i och för sig förträffliga nyinförda krigsförbandsövningarna inte till fullo tillvaratogs.

Taktiklärare vid Krigshögskolan

Fylld av erfarenheter och under mycken tankeverksamhet återvände jag 1953 till Stockholm för att bli taktiklärare vid Krigshögskolan. Jag utnyttjade därvid varje tillfälle att följa krigsförbandsövningarna vid arméns förband, särskilt vid de från tre till sex omorganiserade pansarbrigaderna. Detta var nödvändigt för att kunna lära mina elever att taktiskt rätt leda sina förband med hänsyn till kvaliteten på dessa. Jag drog nya erfarenheter. Därtill kom att arméledningen inbjöd avdankade generalstabs-officerare ur upplösta Wehrmacht att hålla genomgångar om erfarenheterna från Rysslandsfälttåget. Ett genomgående tema var att ett "Grossverband" (brigad och fördelning) som inte *grundligt* samövats i fred inte kunde lösa ens den enklaste uppgift i krig. Det var en nyttig tankeställare för oss svenska generalstabsofficerare.

Saab B 18 var det svenska attackflygets huvudbeväpning fram till mitten av 1950-talet, då det ersattes av A 32 Lansén. Här ses planet i bakgrunden på en bild från ett militärbefälharmöte på Ljungbyhed med överbefälhavaren Helge Jung, kronprins Gustav Adolf och flygvapenchefen Bengt G:son Nordenskiöld.

Nu utgavs ÖB 54, ett förebud inför 1958 års försvarsbeslut. Arméstabschefen Bert Carpelan anmodade mig att författa en armékomplettering till ÖB 54. Där fick jag tillfälle att utveckla mina tankar om det oavvisliga sammanhanget mellan grund- och krigsorganisation och behovet av mer samträning i bataljon och högre förband. Jag bearbetade vid varje tillfälle arméstabens sektion 1, sedan 1955 under ledning av hedersmannen Karl-Gustav Brandberg. Jag led emellertid ett allvarligt bakslag, då överbefälhavaren av krigsplaneringsskäl lät upplösa den ständiga indelningen av fördelningarna som armén haft sedan begreppet infördes. Brigaderna spriddes i krigsplanläggningen ut som ”strategiska reserver” över landet. När avgörandet förestod under en krigsoperation skulle ”lösa” fördelningschefer med staber från ett håll tilldelas brigader från annat för att sedan omgående gå till anfall. Enligt min uppfattning var det fullständigt verklighetsfrämmande och stridande mot de krigserfarenheter vi blivit delgivna genom arméstabens försorg. De förenade truppslagens strid i brigad och fördelning och med ständig indelning krävde grundlig utbildning och övning. Återstod endast att driva min uppfattning vidare. Så skedde.

Kollegor tyckte att jag var alltför kritisk. Ja, jag är kritisk av naturen. Men det är konstruktiv kritik jag framför: jag vågar påstå att de brister, underlåtenheter och felaktigheter inom krigsmakten och framför allt armén som jag påtalade hade kunnat tillrättas genom de positiva och konkreta åtgärder jag drev och föreslog. Åtgärderna hade prövats och befunnits fungera vid förband. Jag misslyckades i huvudsak.

Breddning av erfarenheterna

Parallellt med tjänsten som taktiklärare vid Krigshögskolan och initiativen för integrerad grund- och krigsorganisation för arméns fördelningar och kvalificerade brigader pågick min kompetensutveckling som generalstabsofficer till att operativt behärska verksamheten vid alla krigsmaktens delar. Tjänsten vid marinen under beredskapsåren bedömdes tillsvidare vara tillräcklig. Nu följde växeltjänstgöring vid flygvapnet, först vid F 14 där jag fick flyga med vårt sista propellerdrivna stridsflygplan B 18 och ute över Östersjön på högsta höjd uppleva motanfall av jaktflottiljen F 8 med jetdrivna Vampire. Under den följande övningen med hela flygvapnet var F 14 baserat på Kungsängen vid Norrköping. Där fanns även eskaderchefen, före detta störtbombaren Björn Bjuggren med stab. När flygvapenchefen Bengt Nordenskiölds order kom var jag i eskadersta-

ben och deltog i beredningen av dess order, gick därefter över fältet med denna till flottiljchefen, över denne till divisionschefen och sedan flög vi. Det var mycket lärorikt för en officer vid integrerad stab som måste behärska varje vapensystems operativa både möjligheter och inte minst begränsningar för att kunna ge sin chef rättvisande råd.

Följande år följde växeltjänstgöring vid jakt- och spaningsflottilj. Det var tydligen meningen att jag skulle ”kostas på”. Det hela kulminerade nämligen i en operativ kurs vid Royal Air Force School of Land/Air Warfare vid flygbasen Old Sarum i England 1955. Slutligen 1964 blev det också en kurs vid US Armys luftförsvarsskola i Fort Bliss, El Paso. Där beskådades bland annat skarpskjutning på Wild Sands med luftvärnsrobotarna Nike och Hawk. När jag berättade för skolchefen att svenska värnpliktiga efter sju månaders utbildning haft fullträff med Hawk vägrade han tro det. En intressant iakttagelse var att lärarna ur US Air Force redan var väl underrättade om och mycket positiva till vårt kommande system 37 Viggen. Om detta hade jag inte en aning! Tio överstar ur västtyska Bundeswehr deltog i kursen. De var mycket kritiska mot US Armys senaste organisation av armédivisionen: tre brigader omväxlande sammansatta ur nio pansar- och pansarinfanteribataljoner allt efter terräng och stridsläge. En före detta stabsofficer vid Rommels Afrikakår sammanfattade: ett ”Grossverband” som inte är samtränat i fred kan inte lösa den enklaste uppgift i krig. Jag fick min egen alltjämt aktuella uppfattning återigen bestyrkt.

Efter ÖB 54 med dess från samhällsekonomisk och statsfinansiell – som vi trodde – väl motiverade kostnadsberäkningar följde 1955 års försvarsberedning. Den var ett unikum, med försvarsministern Torsten Nilsson själv som ordförande och partiledarna för Högerpartiet och Folkpartiet bland ledamöterna. (Bondeförbundet ingick då i regeringen.) Genast inleddes inom beredningen en diskussion om begränsad kostnadsram i förhållande till överbefälhavarens förslag. Arméchefen Ehrensvärd utsåg mig till chefsexpert för armén.

Både och

Dessförinnan hade gruppen av generalstabsofficerare vid Krigshögskolan tagit ett initiativ. Den bestod av majorer och kaptener verksamma som lärare i strategi och taktik. Gruppen benämndes av Ehrensvärd ”gatans parlament” eftersom vi som lärare vid högskola ansåg oss ha ”akademisk handlingsfrihet”.

Vid en privat skidsemester med fruar i Björkliden i mars 1956 tog herrarna under ledning av Stig Synnergren som kunde Nordkalotten, tåget ner till Narvik och for vidare ut till Andøya, en flygbas för operativ spaning över Ishavet och bort mot Kolahalvön. Där sammanträffade vi med kollegor som med en markstyrka försvarade basen. De berättade om den ökande sovjetiska militära aktiviteten på Nordkalotten. Bland annat prövades att utnyttja de stora trålarna i den sovjetiska fiskeflottan för taktisk omfattning med bataljonsstridsgrupper över sjön i händelse av en sovjetisk offensiv in i Finnmarken. Ett kompani om 100 man kunde upp till en vecka vistas på trossdäck av en trålare. Vid Kolahalvöns fjordar pågick byggnadsverksamhet. Vi återvände samma kväll till Björkliden under livlig diskussion om vad detta kunde innebära.

I februari 1957 utkom boken *Både och. Det alliansfria Sveriges försvarsproblem*.⁴ Titeln anspelar på att Sverige hade råd med både ett balanserat försvar och social välfärd. Författare var Sigmund Ahnfelt, Gilbert Murray, Claës Skoglund, Nils Sköld och Stig Synnergren. Vi hade gjort ihärdiga försök att få med våra kollegor lärarna i sjö- och luftkrigskonst vid Krigshögskolan för att undvika sedvanliga beskyllningar för partsinlaga för armén. Men förgäves! De fick tydligtvis inte tillåtelse att medverka för sina försvarsgrenschefer.

Faktum är att den otacksamma Cassandrauppgiften – att allsidigt informera, varna och förmana Sveriges statsmakter och folk om att det kunde bli krig igen – alltsedan mellankrigstiden nästan uteslutande har genomförts av majorer och kaptener ur generalstabskåren. Exempel är Axel Rappes *Sveriges läge* 1923,⁵ Jungjuntans *Antingen – eller* 1930,⁶ Malcolm Murrays och Stig Löfgrens *För Nordens frihet* 1949⁷ och Curt Göranssons med flera *Motstånd mot stormakt* 1950.⁸ *Både och* var avsedd att bli en värdig fortsättning på denna serie, tyvärr alltjämt utan medverkan från ”de blå”.

4 Ahnfelt, Sigmund m.fl.: *Både och. Det alliansfria Sveriges försvarsproblem. En militärpolitisk studie* (Hörsta förlag 1957).

5 Rappe, Axel: *Sveriges läge* (Norstedt, Stockholm 1920).

6 Jung, Helge (red.): *Antingen – eller. Freds- och försvarsproblemet i saklig belysning* (Ny Militär Tidsskrifts Bokförlag, Stockholm 1930).

7 Murray, Malcolm; Löfgren, Stig: *För Nordens frihet. Synpunkter på ett tidsenligt försvar* (Norstedt, Stockholm 1949).

8 Sahlén, Gösta; Linnell, Carl-Gustaf: *Motstånd mot stormakt. Fakta contra slagord i försvarsfrågan* (Norstedt, Stockholm 1950). (Enligt Skoglund var Curt Göransson med flera officerare i arméstaben anonyma huvudförfattare; de officiella författarna hade en friare ställning som lärare vid Krigshögskolan.)

Sveriges militärpolitiska läge

Stödda på våra intryck från Andøya föregående år och sovjetiska centralkommitténs beslut 1955 att Sovjetunionen skulle bygga en oceangående flotta framförde vi i kapitlet "Det alliansfria Sveriges militärpolitiska läge, en randstat mellan Öst och Väst" med kursiv stil:

De nya fjärrverkande stridsmedlen, framförda över kontinenter och oceaner av bombplan, robotar och atomubåtar, har så långt ifrån gjort Skandinavien betydelselöst strategiskt att tvärtom på grund av denna det moderna storkrigets karaktär besittningen av skandinaviskt område skulle vara av stor, för att inte säga avgörande betydelse för stormakternas offensiva och defensiva krigsföring.

Uttrycket "avgörande" var i överkant. Men inom NATO hette det under 1980-talets högspänning att på Europas nordflank kunde ett storkrig inte vinnas men väl förloras.

Uttalandet i *Både och* 1957 väckte emellertid våldsamma protester, framför allt inom utrikesdepartementet under kabinettssekreteraren Arne Lundbergs ledning. Det stred helt mot den officiella svenska uppfattningen. En eventuell uppgörelse mellan stormaktsblocken skulle äga rum på Europas kontinent och dess nordflank saknade betydelse i sammanhanget.

Vi som hade ingått i *Både och*-gruppen, efter hand i allt högre befatt-

Sovjetunionens första hangarfartyg *Moskva*. Ett fartyg i den strategi som lanserades av den sovjetiske marinchefen Sergej Gorsjkov och som innebar ökat fokus på Norden. *Moskva* och systerfartyget *Leningrad* kunde endast medföra helikoptrar, och deras uppgifter främst försvar av de sovjetiska kärnvapenbärande ubåtarna i Kola-området mot amerikanska jaktubåtar.

ningar inom krigsmakten, fortsatte att driva vår uppfattning om den europeiska nordflankens och Skandinavians betydelse. Sovjetunionens växande styrka på haven och utbyggnaden av Kolabaserna visade på detta. Storamiralen Sergej Gorsjkovs definition av *sjömak* – ”Sjömakten utgör [...] en integrerad del av de politiska medlen för att nå de övergripande målen”⁹ – utvisade mer inflytande av den av bolsjevikerna omhuldade Carl von Clausewitz än av västmakternas Alfred Thayer Mahan med hans mer begränsade definition av sjömakten ”behärskande av sjövägarna”.

Storkrig osannolikt

I *Både och* diskuterade vi också hur den alltmer outrerade terrorbalansen med kärnvapen gjorde storkriget alltmer osannolikt. Däremot kunde det ena blocket, utnyttjande det andras tillfälliga bindning på annat håll, ställa detta inför ett begränsat, fullbordat faktum. Det var lika angeläget för Sovjetunionen att ta sig ur Östersjön och Barents hav ut på Nordatlanten som för NATO att hindra detta. En intressent kan finna det alliansfria Sveriges försvar i anslutning till de strategiska brännpunkterna östersjöutloppen och Nordkalotten otillräckligt. Han vill förstärka det, förebärande preventivt och defensivt syfte.

Denna så kallade indirekta aggressionsprincip hade tillämpats av Sovjetunionen 1939 och 1940 genom framskjutning av ”förfälet” från Ishavet i norr till Svarta havet i söder. Det brittisk-franska misslyckade företaget mot Suezkanalen 1956 var särskilt intressant. Man räknade tydligen med att Sovjetunionen inte skulle ingripa i fruktan för vedergällningskrig med kärnvapen.

Om exempelvis det ena maktblocket satte sig på ön Hisingen med två flygfält och Göteborgs storhamn hade det andra ingen skyldighet att bistå det alliansfria Sverige och inte heller möjlighet med risk för kärnvapenkrig. Längst upp i norr kunde till och med ifrågasättas om ett sovjetiskt infall i norska Finnmarken verkligen skulle föranleda aktiva åtgärder från USA:s sida med samma risk.

Den sammanfattande slutsatsen blev alltså för *Både och*-gruppens del att vi måste bibehålla ett starkt försvar. Så blev det också via ÖB 57 och

9 Sergej Gorsjkov var chef för den sovjetiska marinen 1956–1985. Han fick av Leonid Brezjnevs (generalsekreterare 1964–1982) fullmakt att upprusta sjöstridskrafterna efter sina idéer. Dessa presenterade i bokform i *Statens sjömak* 1976, svensk översättning: Marinlitteraturföreningen nr 63 (Corona, Malmö 1977).

1958 års försvarsbeslut under tio år. Men det innebar också att förberedelser mot överraskande anfall måste vidtagas inom krigsmakten och särskilt inom armén i helt annan omfattning än hittills.

Betydelsen av *Både och*

Betydelsen av *Både och* i detta sammanhang skall inte överdrivas. Men boken utkom i en andra upplaga och väckte viss uppmärksamhet. Härtill bidrog säkert att flygstaben hade lyckats komma över korrekturet. Detta sändes i förväg till rikets chefredaktörer jämte tiosidigt försök till nedgörande kommentarer av denna ”partsinlaga”. Kommentaren uttryckte bland annat förargelse över att *Både och* föreslog samma förstärkning av flygvapnets baser och stridsledning som dess chef stod i begrepp att göra. Också en lärdom för framtiden.

Den just avgångne arméchefen Ehrensvärd skrev till mig som arméns chefsexpert i försvarsberedningen: ”Att det inte ligger sämre till i försvarsfrågan än det gör är framför allt din förtjänst.” Enligt min personliga uppfattning var det en överdrift. Min närmaste medarbetare kapten Nils Sköld gjorde en utomordentlig insats, framför allt när han lyckades övertyga överbefälhavare Swedlund att de faktiska operativa konsekvenserna av de lägre ekonomiska alternativ vi haft att utarbeta måste offentliggöras för att allmänna opinionen skulle få se följderna. Försvarsberedningen tvingades hänga med!

Sedan 1955 års försvarsberedning avslutat sin verksamhet kvarstod jag ett år vid försvarsstabens nyinrättade planeringsavdelning, varifrån MUR, SUR och LUR styrdes – det vill säga fortsatta utredningar om mark-, sjö- och luftfrågorna. Anskaffning av luftvärnsrobotar var högaktuell. LUR hade i en första omgång kommit fram till att amerikanska Hawk (medelhöjd) var lämplig. Men så fann flygstaben plötsligt att den var konstruerad för US Army och ville i stället ha en höghöjdsrobot mot kärnvapenladdade flygplan. Nej, sade jag. Behovet är mycket större att täcka ett operationsområdes yta, skydda våra flyg- och flottbaser och de operativa resursernas förflyttning. Därför är Hawk vad krigsmakten behöver. Men den skall ingå i flygvapnet i samordning med jaktflyget. Ett par av dess flottiljer (vi hade elva) kunde göras om till Hawkrobotflottiljer. Så blev det tyvärr inte. Armén tilldelades en (!) Hawkbataljon och flygvapnet ett antal Bloodhoundrobotar för höghöjd. Splittring och vilja men inte kunna! Ett grovt planerings- och anskaffningsmisstag. Lärorikt!

Krigsmaktens först robotan-
skaffning kom att omfatta en
bataljon robot 67 Hawk (med-
elhöjd) (bilden t. h.) till armén
och tolv kompanier robot 68
Bloodhound (höghöjd) (övre
bilden) till flygvapnet. "Splitt-
ring och vilja men inte kunna!
Ett grovt planeringsmisstag.
Lärorikt!"

Förste lärare vid Försvarshögskolan

Så blev jag till min överraskning överstelöjtnant och förste lärare vid dåvarande Försvarshögskolan, en läroanstalt för totalförsvaret. Chef var flyggeneralen Gustaf Adolf Westring. Han var en av få flygofficerare som hade hunnit ägna sig åt djupare strategiskt tänkande. Redan på 1930-talet hade han som kapten skrivit uppsatser i *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift* i ämnet. Jag kände honom i övrigt endast ytligt. Westring, konteramiral Bertil Berthelson (flyg- respektive marinestabschef) och jag, uppkäftig generalstabskapten, hade varit ”kollegor” som militära medarbetare i *Svenska Dagbladet*. Ahnfelt och jag hade också haft en uppgörelse med Westring i *Både och*-affären. ”Vi har haft en del kontroverser. Men de är nu glömda för min del”, sade Westring när jag anmälde mig för honom. ”För min del också”, svarade jag. Sedan hade vi ett djupgående samarbete i två år och besökte bland annat det brittiska Imperial Defence College i London. Vi diskuterade den *faktiska* användningen av kärnvapen som nu började ifrågasättas på allvar. ”Flexible response” var under antågande. ”Men Eisenhower [då USA:s president] har ju sagt att de kommer att insättas om läget så kräver”, sade Westring. ”Vad annat kan han säga så länge terrorbalansen gäller?”, replikerade jag. Kärnladdningen var och förblir ett politiskt vapen, ej användbart för vettigt militärt bruk. Det var och är min personliga uppfattning. Därför förbigår jag den i övrigt här, trots att den vid denna tid var aktuell även för Sveriges del.

Bataljonchef vid Älvsborgs regemente

1960 skulle jag äntligen ut på trupp igen efter sju år av mest lärartjänst vid högskolor. Dessförinnan hade Ahnfelt, Synnergren och jag en diskussion som råkade inträffa på en bemärkelsedag, den 28 februari med 250-årsminnet av slaget vid Helsingborg 1710. Det var ett segernamn för Älvsborgs regemente, dit jag ännu en gång skulle återvända. Diskussionen gällde ett tal av Sovjetunionens ledare, partisekreteraren Nikita Chrusjtjov, som deklarerat en omavvägning från Röda armén till de strategiska robottrupperna. Vi blev överens om att det alltjämt skulle förbli ett ”både och” hos den konstant rustande grannen i öster.

Inbjuden hann jag också delta i norska försvarshögskolans årliga studieresa på Nordkalotten. Där hade från försvarssynpunkt åtskilligt gått framåt sedan *Både och*-gruppens besök på Andøya fyra år tidigare. Fler flygbaser, beredskapsbrigaden på Bardufoss förstärkt. Vi var ända fram-

me vid gränsen till Sovjetunionen vid Jakobselva och ute på Vardø, där en stor radar avspanade Ishavet och bort mot Kolahalvön. Men det viktigaste var stortingets beslut att Nordnorge helt skulle byggas upp igen efter förhärjningen under andra världskrigets slutskede – inte utrymmas såsom det andra alternativet hade varit med åtföljande horror vacui från sovjetisk sida.

Vid min regelmässiga tvååriga trupptjänstgöring vid I 15 skulle jag vara chef för befälsutbildningsbataljonen under grundutbildningen. Men jag var också krigsplacerad chef för 9. pansarbrigaden (PB 9), som fullgjorde krigsförbandsövning på hösten 1960. Jag kom av naturliga skäl att ägna mig huvudsakligen åt detta under första året. Nu skulle jag få tillfälle att pröva och tillämpa allt beträffande brigadchefs uppgift och verksamhet som jag hade funderat på alltsedan jag var hemma på regementet sju år tidigare och sett praktiseras mer eller mindre framgångsrikt

Fram till mitten av 1950-talet var det knappast någon svensk stridsvagn som kunde mäta sig med stormakternas huvudstridsvagnar. Men 1953 började leveransen av brittiska Centurion-stridsvagnar som blev starten för en upprustning av det svenska pansarvapnet. De första 240 vagnarna hade en 8,4 cm kanon, och vagnens svenska benämning blev strv 81. Den ombeväpnades i början av 1960-talet med en 10,5 cm kanon och benämndes strv 102. Dessförinnan hade 110 stycken inköpts av en senare version av Centurion med 10,5 mm kanon. Den fick svensk benämning strv 101. På bilden strv 81.

vid arméns samtliga sex pansarbrigader under krigsförbandsövningsavslutande fälttjänstövningar.

PB 9 var inkallad *i sin helhet* för befäls- och repetitionsövning – till skillnad från ett oskick som höll på att breda ut sig inom armén, nämligen att endast öva delar av en brigad i en omgång ”för att inte belastas mobiliseringsmyndigheten, brigadregementet, för hårt”. Men då blev det inte en krigsförbandsövning för brigad. Det var den som skulle samtränas, särskilt dess hjärna och skelett av befäl. Följaktligen inryckte tre pansarbataljoner, vardera med ett toppmodernt Centurionstridsvagnskompani och tre pansarinfanterikompanier varav två i fyrhjulsdrivna pansarskyttefordon, KP-bilar (karosseripansarbil), enligt en provisorisk krigsorganisation 58. Försvarsbeslutet 1958 hade ännu inte hunnit värka ut fullständigt. Vidare en artilleri-, en ingenjör- och en underhållsbataljon samt ett luftvärnskompani. Summa sex bataljoner med mera: 5 000 man.

Direktiv för utbildning av krigsförband

Jag begärde omgående hos min formellt ansvarige regementschef att få åka upp till militärbefälsstaben i Skövde och hos militärbefälhavaren utverka tillstånd att till utbildningsmyndigheterna vid sex regementen ge direktiv för hur *mitt* krigsförband ur vederbörligt truppslag skulle utbildas under första delen av krigsförbandsövningen. Detta väckte allmän förvåning. Men ställföreträdande militärbefälhavaren, före detta chefen för det förnämliga Västerbottens regemente, överste Carol Bennedich, var genast med på noterna. Jag fick mitt tillstånd. Med kännedom om förhållanden vid ingenjörtrupperna lyckades jag även genomdriva att pansaringenjörbataljonen redan vid inryckningen skulle förläggas till, inte Ing 2 i Eksjö utan Skövde och P 4. Där hade även jag med brigadstaben min huvuduppehållsplats och kunde ha bataljonen under direkt uppsikt. Det blev småningom en bra bataljon, värdig prefixet pansar, sedan den lärt sig hur man tar ett Centurionkompani över ån Tidån med mera.

Mina direktiv omfattade tio punkter. Den första gällde de cirka 30 kompanichefernas förhållande till sitt förband. Erinrade om tjänstereglementets bestämmelse att soldaten skall bemötas med både fasthet och välvilja. Mången ser en motsättning i detta. Fel! Reglementen och order skall åtlydas, ordning och reda skall råda. Men soldaten skall känna att kompanichefen vill hans väl. Denne är nämligen den högste i den mili-

tära hierarkin som har möjlighet att lära känna de cirka 150 soldaterna i kompaniet inte bara till nummer och namn utan också deras personliga förhållanden för att vid behov bistå dem.

I övrigt angav direktiven bland annat om stridsskjutning med skarp ammunition att samtliga pansarbrigadens plutoner (utom sjukvårdsförband) skulle genomföra sådan vid försvar av motståndsnäste och pansarbataljonernas stridsvagnskompanier anfall på pansarskjutfältet Kråk vid Vättern i samverkan med pansarskyttekompani. Detta betydde att varje Centurionkompani genomförde tre stridsskjutningar. Jag fick begära förstärkt anslag för övningsammunition genom överföring från den blivande motståndaren PB 10, som aldrig hann ut till sitt skjutfält på Utö i Stockholms skärgård. Vid inspektion på Kråk övervakades också underhållsbataljonens tankningsgruppers påfyllning av drivmedel. Jag gjorde gruppcheferna personligen ansvariga för att "deras" stridsvagnskompani alltid var uppfyllt. Det är krigsförbandsövningar!

Arméledningen hade utfärdat omfattande anvisningar om skydd mot atomvapen. Men brigadchefen prioriterar. Jag bestämde att "skyddet" begränsades till en extra grön bomullshalsduk löst knuten om halsen att dra upp över det oskyddade ansiktet mot atomvapenexplosion på stort avstånd. Det blev tillika ett medel för kontroll av disciplinen. Var och en av de 5 000 i pansarbrigaden *skulle* ha en extra halsduk runt halsen. Det hade de också, lätt att konstatera.

Så rullade utbildningen igång och brigadchefen for som en tätting mellan utbildningsplatserna i en inmönstrad Amazon Sport förd av en pansarsoldat tillika rallyförare för att kontrollera, förmana och berömma. Så följde arméfälttjänstövningen i Västergötland, den största sedan 1912 med två fördelningar mot varandra, båda med ingående pansarbrigad. Det gick bra för PB 9 med särskilda lovord av ställföreträdande övningsledaren, åter före detta störtbombaren Bjuggren, för fältmässighet vid uppträdande mot flyg.

Det var en fröjd att utryckningskvällen få avtacka 2 000 pansarsoldater i idrottshallen i Borås. Pluton efter pluton som skött sig särskilt väl fick stå upp och motta kamraternas hyllningsrop. I min slutrapport till militärbefälhavaren anmälde jag att PB 9 var stridsduglig. Dock krävdes mer samträning i de förenade truppslagens strid och i tillräckligt snabbt organiserat eldunderstöd, svenska förbands förblivande svaghet.

Följande vår genomförde jag en fältövning med brigadens stab och bataljoncheferna med ställföreträdare innanför Laholmsbukten med tyngd-

Berlinkrisen 1961, då muren byggdes, blev den första av de kriser som kom att engagera den nybildade OpL 3, krigsberedskap.

punkt på dessa moment. Vi prövade även att från mobiliseringsplatserna runt Skövde vid uppmarsch i Skåne förflytta brigadens bandfordon på de nedlagda men ännu brukbara järnvägarna i östra Västergötland.

Chef för OpL 3

Med många erfarenheter och lärdomar om förhållandena vid "fronten" återvände jag hösten 1961 till Stockholm för att tillträda som chef för OpL 3 (OpL 3, krigsberedskap) i den nyorganiserade försvarsstabens. Pådrivande för min placering hade varit försvarstabschefen Carl Eric Alm-gren. Den nu helt integrerade stabens första verksamhetsår präglades av god vilja hos alla parter.

Det blev för min del tre internationellt händelserika år. De inleddes med beredskapshöjningar nere på kontinenten med anledning av mur-bygget i Berlin. Så följde den så kallade notkrisen mellan Finland och Sovjetunionen, berörande även övriga nordiska länder. "Som vanligt var man mer nervös i Stockholm än i Helsingfors" hette det från finländskt håll. Följande år kom Kubakrisen, där vi missade uttransporten genom östersjöutloppen av de på lastfartygsdäcken liggande kärnladdningsro-botarna. Däremot observerades genast hur Sovjetunionen fördubblade

sin bevakning av sundens södra mynningar så snart president John F. Kennedy hållit sitt ultimativa tal. Jag var min vana trogen skeptisk till hotande kärnvapenkrig. Vilka omedelbara åtgärder hade man i exempelvis New York vidtagit mot ett sådant? Tredje året mördades Kennedy. Inledning till statskupp? Nej, konstitutionen följdes, och vicepresidenten tillträdde i laga ordning.

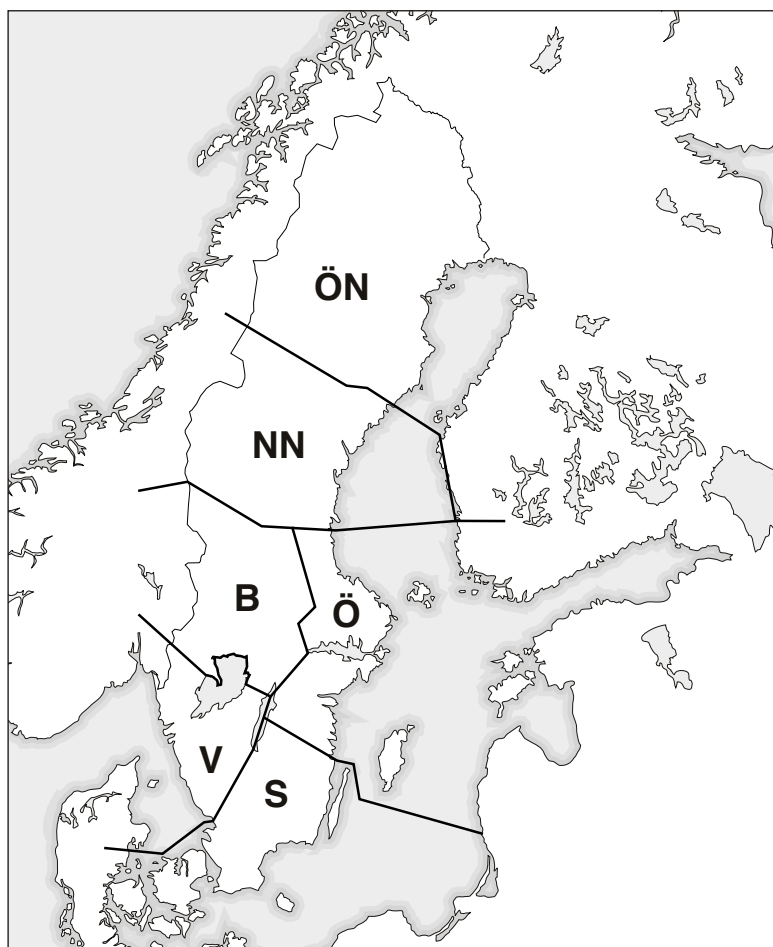
Chefen för OpL 3 var föredragande om krigsmaktens beredskap. Det har riktats kritik mot att insatsberedskapen inte höjdes mer under avgörande händelser. Vår främsta underrättelsekälla för omedelbar skärpning av denna var signalspaningen genom Försvarets radioanstalt. Denna observerade genast och rapporterade till försvarsstaben om och när den militära radiotrafiken i vårt närområde på andra sidan Östersjön ökade. Normalt var där märkligt lugnt med tanke på vad som hände på kontinenten och i världen i övrigt under dessa tre år. Några gånger stegrades dock radiotrafiken på armé-, marin- och flygnäten på begränsad del av Warszawapaktens östersjöfront. Vi höjde genast vår insatsberedskap med "fredsorganisationens resurser". Upphovet till det hela visade sig vara landstigningsövningar, exempelvis på Rügen. Men även vi fick god övning!

Med den militärtekniska utvecklingen och den militärpolitiska glidningen från hotet av storkrig till begränsade aktioner av fait accompli mot småstat som Sverige med starkt ökad risk för överraskande anfall, stod det fullt klart att krigsmaktens insatsberedskap var för låg. Detta gällde särskilt armén och marinen. Mer eller mindre provisoriska motåtgärder vidtogs. En sådan var överbefälhavarens kufförsvarsorder av augusti 1962 som gick direkt från överbefälhavare till regementschef. Med det var givet att på sikt krävdes omtänkande och nya strukturer för att tillgodose den trängande insatsberedskapen.

Ett annat problem var den mentala beredskapen, särskilt inom arméns befälskårer. Där hade man nu under femton år sedan beredskapstidens slut vant sig vid att börja tjänsten klockan halv åtta på morgonen och sluta den klockan 17 samt att hålla en kvälls- eller nattövning i veckan. På krig var föga tanke. På förslag av OpL 3 infördes larmövningar där vår nye överbefälhavare flyggeneralen Torsten Rapp personligen ställde upp för att ge ökad tyngd åt det hela. Det var med andra ord allvar! Så flög vi i regel nattetid runt i hela landet och damp ner på arméförläggningarna, men även på marin- och flygbaser. Inneliggande styrka larmades och förbandsledningen drog igång mobilisering, som avbröts sedan

det hela konstaterats fungera i starten. Vid arméförbanden genomfördes även stridskjutningar i kompani- och bataljonsförband.

Under dessa långa nattliga resor hade Torsten Rapp och jag samtal om alla möjliga problem framför allt i strategiska och operativa frågor. På grund av sin närmast föregående verksamhet som mycket framgångsrik souschef för Flygförvaltningen hade Rapp inte haft så mycket tillfälle att syssla med dessa. Nu var han mycket vetgirig. Särskilt berörde vi Finlands aktuella problem både gentemot Sovjetunionen och i förhållandet till Sverige.

Sveriges indelning i militärområden från 1960-talets andra hälft.

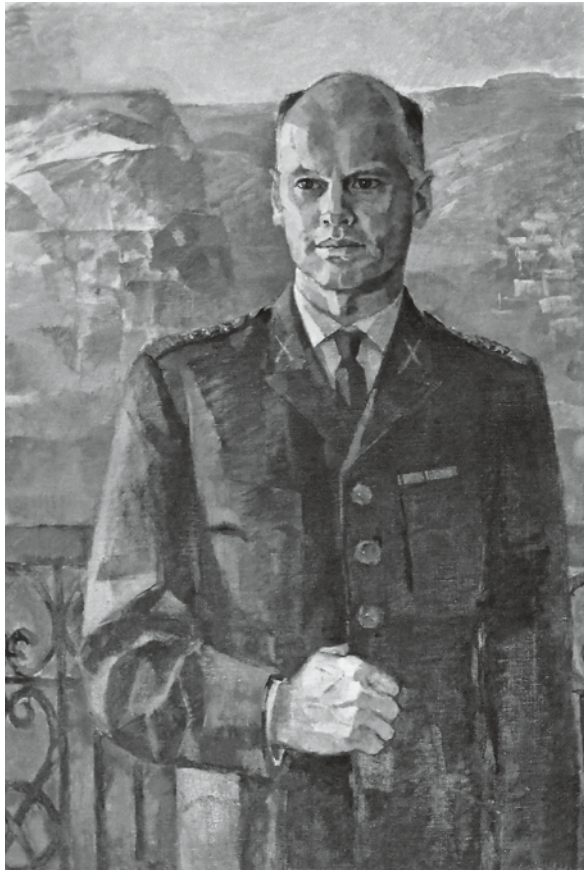
Integrering av ledningen

Torsten Rapp tog som en av sina huvuduppgifter att i krigsmakten genomdriva den operativt integrerade ledning som hans företrädare general Nils Swedlund hade tagit initiativet till. Följden av densamma blev emellertid att överbefälhavaren fick inte mindre än femton direkt underställda chefer (DUC), nämligen sju militärbefälhavare, fyra marinkommandochefer och fyra flygskaderchefer. Detta var inte minst från beredskapssynpunkt ohållbart. Men en integrering landsdelsvis över försvarsgrensgränserna mötte motstånd. Även Rapp var inledningsvis tveksam. Men en stabstjänstövning i östra Mellansverige och ett krigsspel i Sydsvrige, arrangerade av OpL 3 utvisade drastiskt vådan av att ha operativa regionala chefer sittande militals från varandra. Rapp blev övertygad. En förberedande utredning tillsattes för att skapa underlag för den ännu sittande 1960 års parlamentariska försvarsledningsutredning. Den förra leddes av de tre operationsledningscheferna. Att de hade tillhört var sin försvarsgren borde i och för sig inte ha någon betydelse. Det gällde i den nya försvarsstaben att se till helheten, inte till delarna. Trion kom likväl med var sitt förslag: tre, fyra och sex militärområden. Rapp valde mitt alternativ med sex militärområden. Det var en syntes där det luftoperativa behovet av stora områden tillgodosågs för att rätt utnyttja flygets snabbhet, rörlighet och räckvidd. Samtidigt fick militärområdena inte bli så stora att en särskild nivå (armékårchef) måste införas för ledning av fördelningar och försvarsområden. Inom totalförsvaret hade nu tillkommit civilbefälhavare, som skulle samverka med militärbefälhavarna. Detta tvingade till sammanfallande civiladministrativa och militärterritoriella gränser.

Riksdagen antog småningom alternativet med sex militärområden och det infördes på hösten 1966. Det blev dock ingen framgång, trots överbefälhavare Rapps bemödanden. Den operativa utbildningen inom krigsmakten hade försumrats under lång tid och måste återupprättas, försvarsgrensmotståndet var segt, och försvarsstabschefen – ”generalstabschefen” – hann inte med sin inspektörsuppgift av den operativa utbildningen och tillämpningen.

Chef för Bohusläns regemente

Efter mycket ”hattande” inom arméledningen mellan de två storstadsregementena I 1 och I 17, ty ”ett jävligt regemente skulle jag ha” enligt arméstabschefens sätt att uttrycka sig, tog jag, för att fullgöra obligato-

Claës Skoglund var chef för Bohusläns regemente 1964–1966. Regementet är nedlagt, men officersmässen med chefsporträtten finns kvar.

risk regementschefstjänst, den 1 januari 1964 befalet över Bohusläns regemente. Det var av olika skäl delvis nedgången. Men fältregementet I 17, "Bohus bataljon", med 80 % göteborgare hade varit det främsta bland de tio i 2. armékårens tre fördelningar på västfronten under det ödesdigra året 1940. Då hade det förvisso inte varit "tjötigt". Det skulle det inte bli nu heller! Så det fanns gott hopp. Händelseutvecklingen vid regementet är utförligt redovisad i min "rapport" bland övriga regementschefers i band 4 (avseende tiden 1946–1992) av verket *Kungl. Bohusläns regemente och dess hembygd* (Uddevalla 1992).

Som självständig regementschef tillika krigsplacerad som chef för Bohusbrigaden fick jag nu praktisk möjlighet att pröva mina idéer från föregående trupptjänst. Jag överlämnade med fullt förtroende huvuddelen

av den administrativa verksamheten till min duglige och omdömesgille stabchef och min skicklige regementsintendent. Tack vare detta kunde jag helt ägna mig åt den stora uppgiften: utbildningen.

Befälsutbildningen av officerskåren startade omgående efter Bohus bataljons framgångsrika deltagande i arméfälttjänstövningen i Skåne 1964. Bataljonen ingick i min Bohusbrigad, men fullgjorde krigsförbandsövningen singel. Gjorde mig själv till chefsinstruktör och följde bokstavligen bataljonen i fält natt och dag. Sedan bataljonen fått göra om några anfallsmoment i anslutning till övergång av Lagan vid Knäred på väg mot slutstriderna i Skåne, insåg den att det var mindre påfrestande att handla taktiskt och stridstekniskt rätt från början. I finalen blev det följaktligen Bohus bataljon som återtog fiendens urlastningshamn Åhus i stället för nyuppsatta PB 26, som inte lyckades ta sig över sin ”egen” Helga å. Jag som före detta pansarbrigadchef fick mig en tankeställare om infiltrerande infanteris möjligheter till och med i Skåne.

Bohus bataljons upplevelser under det skånska fälttåget blev utan extra besvär en utmärkt förutsättning och ett verklighetsbetonat händelseförlopp för det taktiska och stridstekniska spel jag under följande vinter genomförde med officerskåren under ett pass per vecka. När ineliggande grundutbildningskontingent var mogen för övning i bataljon, följdes spelet av en veckas momentövningar uppe i Dalsland och ner till flygfältet vid Trollhättan. Vid midnatt varje dygn byttes bataljonchef och kompanichefer jämte ställföreträdare. På detta sätt fick sex bataljonchefer och motsvarande antal kompanichefer med flera en välbehövlig träning i krigsuppgiften. Förfarandet upprepades under de följande åren. Allt visade sig vara praktiskt genomförbart. Men en ständigt hemmavarande brigadchef som helt kunde ägna sig åt sin brigads förkovran låg långt in i framtiden inom den tröga armén.

Även andra åtgärder krävdes för att inom militärbefälhavarens och regementschefens ansvarsområden förbättra brigadens stridsduglighet. Under 1960-talet och inför de tätare krigsförbandsövningarna hade insmugit sig en tendens i armén, tidigare nämnd, att dela upp brigadens förband på flera år under motiveringen att inte belasta den organiserande mobiliseringsmyndigheten – ”brigadregementet” – för hårt. Ett år övades förband för ledning, understöd och underhåll och i bästa fall en av de stridande bataljonerna. Ett följande år övades resten. Då var det inte längre krigsförbandsövning av brigad som PB 9 år 1960 utan av dess skilda beståndsdelar. Som regementschef föreslog jag nu min militärbe-

fälhavare att krigsförbandsövningar på helt annat sätt än tidigare skulle samordnas inom militärområdet. Det brigadregemente som belastades med krigsförbandsövningar för hel brigad skulle med alla medel understödjas av militärbefälhavaren och hans övriga regementen – ja, till och med marinens och flygvapnets förband och vice versa, sedan försvarsgrenarna integrerats under militärbefälhavarna hösten 1966. Inom den just etablerade fyraåriga krigsförbandsövningscykeln skulle exempelvis IB 15 inkallas år ett, IB 17 år två, IB 45 år tre och IB 47 år fyra, varefter förfarandet upprepades nästa cykel.

Ställföreträdande militärbefälhavare i Västra militärområdet

Så blev också militärbefälhavarens beslut. Det började med IB 17 år 1967. Då hade jag lämnat Bohusläns regemente för att den 1 oktober 1966 bli ställföreträdande militärbefälhavare i det, som nämnts, numera integrerade Västra militärområdet. Jag kunde därför på ort och ställe följa upp och övervaka det första praktiserandet av mitt reformförslag. Det blev en hård belastning särskilt av I 17:s tygförvaltning. All IB 17:s krigsmateriel måste nämligen utnyttjas. Tygofficer och tygförrådsförvaltare bevisade att systemet var praktiskt genomförbart. Särskilt uppmärksammades materielvärden före uttryckning från krigsförbandsövning. Det måste säkerställas att all utrustning i krigsdugligt skick lades in i mobiliseringsförråden igen. Till och med de skickliga mekanikerna vid flygflottiljen F 7 på Sätenäs medverkade vid de ”liner” som Arméförvaltningen hade anbefallt.

Utbildningen av brigadens underenheter fördelades på regementena i Västra militärområdet enligt brigadchefens anvisningar och kontroll. Därefter följde sammandragning för slutlig samträning i brigad och avslutande fälttjänstövning med som alltid militärbefälhavaren som övningsledare.

Följande år var det marina systemets tur att genomföra krigsförbandsövning längs Bohusläns kust. I 17, ledigt från krigsförbandsövning detta år, men med Svensksund 1790 som ett av sina segernamn på fanan, understödde den hårt belastade Örlogsbas Väst.

Dessförinnan förrättade arméchefen generallöjtnant Curt Göransson på senhösten 1966 generalinspektion av I 17. I egenskap av ställföreträdande militärbefälhavare i Västra militärområdet följde jag densamma. Det blev idel lovord åt I 17. På förekommen anledning tog jag särskilt åt mig av detta. Under en lunchrast lyssnade arméchefen och jag på dagsny-

heterna i radion. Där fick vi höra att försvarsministern Sven Andersson hade hållit ett tal i Umeå och tillkännagivit att krigsmakten inte längre hade råd med den extrema kvalitet som utmärkte 1958 års försvarsbeslut. En kommentar följde av finansminister Gunnar Strängs statssekreterare Krister Wickman att ”vi var inte så rika som vi trodde”. Med sin pessimistiska läggning blev Göransson både överraskad och djupt oroad. För min egen del tyckte jag att det var något ”lurt” med det hela.

Nedskärningar i försvarsanslaget planeras

Farhågorna besannades emellertid. Den sittande 1965 års försvarsutredning fick nya ekonomiska direktiv och försvarsanslagen för 1967–1968 drogs provisoriskt ned med 10 %. Vårvintern 1967 tog den gamla *Både och*-gruppens Stig Synnergren, nu sedan ett halvår militärbefälhavare i Bergslagens militärområde för att förvärva operativ erfarenhet, kontakt med mig som ställföreträdande militärbefälhavare i Västra militärområdet. Han föreslog ett sammanträffande på den gemensamma militärområdesgränsen i Tiveden. Där orienterade han inledningsvis om att han den 1 april skulle bli försvarsstabschef, vidare att läget i försvarsfrågan var allvarligt. Sannolikt skulle bland annat 2,5 % för teknisk utveckling försvinna. Det betydde omgående att den organisationsbestämmande materielen för hälften av infanteribrigaderna, tio stycken, inte kunde om sättas. Vad göra?

Som sig bör inledde vi med ett strategiskt bedömande. Konstaterade att regeringen och försvarsutredningens socialdemokratiska majoritet sökte maskera den faktiska fortsatta upprustningen i Sovjetunionen bakom den föregivna avspänningens kulisser. Som *Både och*-gruppen hävdade i nu tio år hade denna upprustning både till sjöss och på land gjort Europas nordflank och därmed Skandinavien strategiskt betydelsefullt. Regeringen med utrikesdepartementet hävdade fortfarande motsatsen. Synnergrens och min slutsats blev att i förhandenvarande faktiska säkerhets- och försvarspolitiska läge de tio aktuella brigaderna tills vidare borde bibehållas. Dock, framhöll jag, fick inte någon form av ”utjämnning” personellt eller materiellt ske mellan de två brigaderna på ett dubblersregemente. ”Första brigaden” skulle i alla avseenden tillgodoses först! Vi beslöt att uppmana kamraterna i övriga militärområdesstaber att i vederbörande militärbefälhavares remissyttrande framhålla detta. Så skedde. Förhoppningen var att försvarspolitikerna, när de småningom insåg det militärpolitiska lägets allvar, skulle ändra uppfattning

Stig Synnergren var försvarsstabschef 1967–1970, överbefälhavare 1970–1978. Han satsade på att bibehålla numerären av arméns brigader och hoppas på att det allvarliga världsläget skulle förmå politikerna till materiell upprustning. Förhoppningen kom på skam.

som efter Pragkuppen 1948, Koreakriget 1950 och Ungernrevolten 1956. Bofors var berett för fortsatt produktion av modernt artilleri samt pansar- och luftvärn. Tyvärr visade likgiltigheten för Warszawapaktens ockupation av Tjeckoslovakien i augusti 1968 motsatsen. De omstridda tio brigaderna behölls sedan alldeles för länge. Försöket till ”övervintring” hade kapitalt misslyckats.

Nu har jag emellertid närmat mig den 1 juli 1967, en avgörande tidpunkt för uppläggningsen av denna skrift. Fortsättningen är ett kontrafaktiskt spel: vad skulle ha hänt om det handlats så i stället för så? Det *verkliga* händelseförloppet förutsätts sålunda från angiven tidpunkt vara okänt för såväl författare som läsare. Som inledningsvis angivits har det här beskrivna, måhända alltför långa förspelet, haft till ändamål att klarlägga mina förutsättningar för den roll jag innehar i det kontrafaktiska spelet.

4

Det kontrafaktiska spelet

Innan spelet inleds måste ett utgångsläge fastställas i överensstämmelse med Torsten Rapps förutsättning, främst den kontrafaktiska militärledningens (MIL) sammansättning.

Befattning	Kontrafaktisk MIL 1967	Verklig MIL 1970
Överbefälhavare	Almgren	Synnergren
Försvarsstabschef	Skoglund	Westin
Chef för armén	Synnergren	Almgren
Chef för marinen	Lundvall	Lundvall
Chef för flygvapnet	Norén (Thunberg)	Norén

Carl Eric Almgren

Claës Skoglund

Stig Synnergren

Bengt Lundvall

Lage Thunberg

Bo Westin

Stig Norén

Det första problemet var när den sittande militärledningen borde avlösas enligt Rapps premisser. Överbefälhavare Rapp och marinchefen Åke Lindemalm var förordnade till den 30 september 1970, arméchefen Curt Göransson till den 30 september 1969 och flygvapenchefen Lage Thunberg till den 30 september 1968. Det betydde att för riket och krigsmakten avgörande beslut skulle handläggas, drivas fram och fastställas under "de gamles" ledning. Det var direkt olämpligt. Kunde de efter frivillig överenskommelse utnyttjas på annat sätt? Så skedde. General Rapps under flygförvaltningstiden uppvisade förmåga att förhandla med utländska partner blev därigenom en viktig tillgång.

Enighet inom militärledningen

Personkemin hade fungerat dåligt mellan överbefälhavaren och försvarsstabschefen i föregående militärledning. Försvarsgrenscheferna skulle inom militärledningen i första hand verka som ställföreträdande överbefälhavare och alltså sätta helheten före delen. Nu hårt pressade av sina staber bevakade de främst sina egna försvarsgrenars intressen. De var stundom direkt illojala mot överbefälhavaren. Den kontrafaktiska militärledningen av 1967 gav bättre förutsättningar för en tvingande nödvändighet, nämligen att en samlad militärledning med gemensam grundsyn i försvarsfrågan och om Sveriges försvarsproblem samt med enighet i sakfrågorna stod beredd att kämpa för krigsmakten i den stora kris som höll på att drabba den. Försvarsgrenscheferna skulle göras medvetna om sitt delansvar för helheten, men kunde då också kräva full delaktighet i överbefälhavarens beslut.

1967 års militärledning gav förutsättningarna. Almgren och Synnergren hade utan missämja nått de slutposter de länge hade eftersträvat och var synnerligen kvalificerade för. Almgren, Lundvall och jag hade varit i ledande befattningar i den 1961 operativt helt integrerade försvarsstaben. Almgren och jag var goda vänner sedan kaptensåren. Synnergren och jag hade samarbetat i *Både och*. Norén tillhörde en äldre generation. Han var sedan den 1 oktober 1966 placerad som militärbefälhavare i Södra militärområdet, med den mångkunnige Sigmund Ahnfelt som stabschef. Befattningen som militärbefälhavare i detta strategiskt och operativt mycket betydelsefulla militärområde skulle ge Norén erfarenheter vida utöver flygvapnets område. Han fick därför kvarstå som militärbefälhavare till den 30 september 1968. Thunberg upprätthöll den löpan- de tjänsten vid flygvapnet. Norén borde framledes genom sin ålder och

sitt lugna temperament bli en god motvikt till eventuella hetsporrar i militärledningen.

Själv skulle jag enligt Rapp tillträda som försvarsstabschef den 1 juli 1967. Läget inom 1965 års försvarsutredning var då att perspektivplanen (motsvarande) ÖB 65 var föredragen av experterna, försvarsstabens chef Almgren och dess planeringssektion (Sköld, Rudberg, Olson). Under tiden ändrade regeringen uppfattning i försvarsfrågan (försvarsministerns tal i Umeå hösten 1966). Den samhällsekonomiska utvecklingen sades kräva besparingar även inom försvaret. För budgetåret 1967/1968 gjordes provisoriska neddragningar med cirka 10 %. Långsiktiga beslut sköts upp. Mot slutet av 1966 stod det klart att överbefälhavaren skulle få uppdrag att framlägga ett kompletterande underlag på lägre ekonomiska nivåer. I försvarsutredningens direktiv för detta uppdrag gick partierna fram med egna ekonomiska ramar. Den så betydelsefulla principiella enigheten i försvarsfrågan, särskilt framhållen av statsminister Erlander vid 1958 års försvarsbeslut var i fara.

Överbefälhavarens kompletterande utredning – ÖB-svaret 67 – skulle överlämnas till 1965 års försvarsutredning i september. Detta måste bli den kontrafaktiska 1967 års militärlednings sak. Skifte alltså den 1 juli 1967.

Relationen mellan militärledningen och politikerna

Förhållandet till regeringen å ena sidan och å den andra de borgerliga partierna måste benas upp och klarläggas. Dalsjö hävdade vid vittnesseminarier att de politiska konjunkturerna vände 1968–1970. Det stöd som var ett arv från andra världskriget höll på att klinga av. I socialdemokraterna hade försvaret en på alla sätt övermäktigt motståndare, påstod Dalsjö. Ställdes den kontrafaktiska militärledningen sommaren 1967 inför en sådan? I vilket fall som helst var det och är för övrigt än i dag och i verkligheten en allvarlig tankeställare för krigsmakten.

Den svenska arbetarrörelsen uppstod kring 1890. Dess enastående utveckling var en tvingande nödvändighet för att råda bot på alla missförhållanden i samhället. I sin kamp för frihet och rättvisa mot arbetsgivare med flera råkade arbetarrörelsen i konflikt även med första statsmakten som med tillhjälp av polis och i värsta fall ”militären” stundom tvingades att med våld upprätthålla lag och ordning. Ådalen 1931 var endast ett exempel. Storstrejken 1909 och partiledaren Hjalmar Branting bland polishästarna på Gustav Adolfs torg i november ”revolutionsåret” 1917,

medan två uppsuttna skvadroner av Livregementets dragoner (bondpojkar från Uppland) stod beredda på Arsenalsgatan, är andra exempel. Det uppstod en olycklig motsättning mellan ”rörelsen” (socialdemokratiska arbetarrörelsen SAP och intresseorganisationen Landsorganisationen, LO) och den lagbundna ordningens föregivna ”hantlangare”.

Detta hade jag upplevt redan som skolpojke i den eljest fredliga textilstaden Borås vid den stora strejken 1930, då ridande polis från Stockholm sattes in. Senare bevittnade jag både i och utom den direkta militära tjänsten episoder där till och med statsråd som representanter för rörelsen förgick sig mot officerare. Har vi inte nått längre sedan 1927, då Helge Jung startade *Ny Militär Tidskrift* med strävan att klargöra att försvaret inte var generalernas utan folkets, tänkte jag vid dessa tillfällen.

Men detta skall inte överdrivas. De antimilitaristiska strömningarna som rådde inom rörelsen under mellankrigstiden förbyttes i sin motsats när andra världskriget kom, föregångsmännen Per Albin Hansson, Torsten Nilsson och Sven Andersson till heder. Tage Erlander tillstötte med sitt starka engagemang för ett nordiskt försvarsförbund vid kalla krigets utbrott och till slut tungviktaren Gunnar Sträng som hade spenderbyxorna på vid 1958 års försvarsbeslut med tio års varaktighet.

Sven Andersson räknas av författaren till de försvarsvänliga krafterna inom socialdemokratien. Han var försvarsminister 1957–1973. Här ses han (t h) med Jarl Hjalmarson (högerledare 1950–1961) och Nils Swedlund (överbefälhavare 1951–1961).

I mitten av 1960-talet började yngre framtidsmän framträda i rörelsen och i regeringen som statssekreterare med mera. De hade inte upplevt beredskapstidens stämningar och påfrestningar. Då bjöds motstånd mot hakkorsflaggans bruna diktatur. Nu var Sovjetunionen den presumtive angriparen, men med samma röda fana som rörelsen förde – och med ett socialistiskt samhällssystem som enligt åtskilligas uppfattning kunde bringa lika god välfärd åt folket som det kapitalistiska.

De verkligt tunga posterna i regeringen – stats-, utrikes-, försvars-, och finansministerposterna – innehades dock alltså av de gamla erfarna kämparna, ”den inre kretsen”, så varför misströsta, tänkte den nytillträdde försvarsstabschefen. Det var bara att sätta igång den 1 juli med enskilda, djupträngande och förhoppningsvis förtroendeskapande samtal med de fyra angivna tungviktarna var och en för sig. Chans erbjuds av den obligatoriska artighetsvisiten vid tillträdandet av den höga befattningen. De flesta var sannolikt på semester. Så mycket bättre. Det var enbart en fördel att få möta dem i lugn och ro i sommarstugan och i badviken. Att de ställde upp betraktade jag som självklart. Det gällde rikets säkerhet! Frågan var om jag skulle ta med överbefälhavare Almgren. Han hade som försvarsstabschef/expert varit djupt inblandad i de hitillsvarande förhandlingarna i 1965 års försvarsutredning. Bättre att han sattes ”i karantän” ett tag. Almgren bestämde att jag inledningsvis skulle verka ensam.

De borgerliga partiledarna och deras representanter i försvarsutredningen, bland andra kämparna Gösta Bohman och Ivar Virgin för högern, måste också indoktrineras. Men det fick bli en senare fråga. Först måste ett förtroendefullt förhållande mellan regeringen och den nytillträdde militärledningen i dess helhet åvägbringas.

Hur tampas med politikerna?

Veckan före midsommar for jag från Skövde upp till Stockholm för överläggningar med Almgren. Vi hade tidigare per brev och telefon förberett dessa. Till att börja med gav mig Almgren en utförlig orientering om vårt säkerhetspolitiska läge. Den tidvinnande strategin gällde alltså som grundläggande princip, liksom förberedelserna för mottagande av militärt bistånd utifrån alltsedan 1949. Statsministern var helt med om detta, och ”den inre kretsen” inom regeringen – men inte fler – hölls fortlopande orienterad.

Så inledde vi en överläggning om vilken taktik militärledningen bor-

de tillämpa i den förestående holmgången med regeringen. Klart stod att denna befann sig i inrikespolitiska svårigheter och fruktade att förlora makten. Inte minst den förre partisekreteraren, numera försvarsministern (!) Sven Anderssons beteende tydde på detta. Försvarsanslagen måste reduceras för att tillmötesgå dem som hade makten, men med 10 % var orimligt. Det militärpolitiska läget var i princip oförändrat. Avspänningen efter Kubakrisen kunde snabbt övergå till sin motsats som så många gånger förr. Bakom denna kuliss pågick inom Warszawapakten en forcerad upprustning. Snart var Sovjetunionen överlägset på Nordatlanten. Besparingarna måste hållas inom rimliga gränser. En post för teknisk utveckling borde upprätthållas. De stora posterna var allmän värnplikt och omsättning av flygplan, båda inrikespolitiskt känsliga. Detta kunde innebära en förhandlingsfördel att utnyttja. En annan mångdiskuterad och också känslig fråga var arméns grundorganisation. Där fann mycket att göra, men även vid flygvapnet som hade svällt för mycket i 1942 års försvarsbeslut. Marinen hade haft sin pärs redan i 1958 års försvarsbeslut. En begränsning av kustartilleriet var dock tänkbar.

Resultatet av våra överläggningar sammanställde jag i följande punkter.

1. Den principiella enigheten mellan de demokratiska partierna i försvarsfrågan skall om möjligt bevaras av både utrikes- och inrikespolitiska skäl. Det torde också överensstämja med statsministerns innersta uppfattning.
2. Det militärpolitiska läget har under senare tid genomgått vissa förändringar. Gällande krigsplanläggning är delvis förlegad och i behov av revidering. Ny operativ planläggning kräver vissa strukturförändringar som kan möjliggöra besparingar. Beredskapskravet kvarstår dock oförändrat eller, i vad rör insatsberedskapen, skärpt.
3. För att nå ett förtroendefullt samarbete med regeringen i fortsatt brådsam tid är det tvingande för militärledningen att göra eftergifter i anslagsfrågan och medgivanden om strukturförändringar – allt i syfte att skapa en kompromiss som på en gång stärker regeringens ställning gentemot vänsterkrafterna och bevarar en mot lägets krav svarande beredskap hos krigsmakten. I detta syfte skall regeringens ”inre krets” påverkas vid enskilda samtal. Statsrådet Palme bör även kontaktas.
4. Anslagsposterna allmän värnplikt och omsättning av flygplan skall särskilt uppmärksammas vid förhandlingarna med regeringen. Be-

greppet ”kategoriklyvning” skall undvikas och Saab på något sätt kompenseras för produktionsbegränsning av svenska krigsflygplan.

5. Grundorganisationen vid armén måste radikalt nedskäras utan att rubba kadersystemet med 20 brigadregementen som integrerad del av de 20 anfallsbrigadernas krigsorganisation. De för regeringen känsliga regional- och kommunalpolitiska förhållandena skall härvid särskilt uppmärksammas. Erfarenheterna från 1925 års försvarsbeslut hade utvisat att besparingarna vid nedläggning av förband blev förvånansvärt ringa. En tillfällig myndighet bör därför tillsättas med uppgift att snabbt och effektivt avveckla administrationer, förvaltningar och kasernetablissemang som beslutats för nedläggning. Även flygvapnets grundorganisation skall överses.

Veckan efter midsommar samlades militärledningen för överläggningar inför holmgången. Blivande överbefälhavaren Almgren inledde med den avgörande betydelsen av att militärledningen hade en gemensam grundsyn i strategi och operationer samt i alla sakfrågor i övrigt. Från och med den 1 juli 1967 skulle försvarsgrenscheferna i militärledningen vara i första hand ställföreträdande överbefälhavare, inseende helheten, krigsmaktens väl före den egna försvarsgrenens,. Detta krävde givetvis att dessa skulle få säga sin mening före alla viktiga beslut. Särskilda åtgärder skulle vidtagas härför, vilket tidigare inte alltid hade varit fallet. Överste (motsvarande) befattningar i försvarsstaben skulle tillsättas av överbefälhavaren på förslag av dess chef efter samråd med vederbörande försvarsgrenschef.

Därefter vidtog en animerad debatt om de företedda fem punkterna med mera. Efter tre dagars diskussion var fullständig enighet nådd. Jag fick fullmakt av militärledningen att inleda förhandlingarna med regeringen, i första hand den ”inre kretsen” och fick ett uppriktigt ”lycka till” med mig i bagaget.

Det gällde emellertid att gå ”tjänstevägen”. Försvarsministern Sven Andersson var fackminister och inom regeringen ansvarig för försvaret. Hans inställning kunde ifrågasättas. Veckan efter midsommar hade därför Almgren och jag överläggningar även med honom. Vi kände honom väl – jag sedan pratstunderna vid kaffepausen mellan föredrag och frågor tillsammans med chefen för Försvarshögskolan flyggeneralen Westring under fyra allmänna kurser 1958–1960. Andersson var inledningsvis pessimistisk och negativ inför våra idéer. Han mjuknade dock småningom

något. Det slutade med att han samtyckte till att jag i samband med uppvaktning för de ”tunga” statsråden vid tillträdet som försvarsstabschef tog upp våra idéer och förslag. Han lovade till och med att ”förvarna” stats- och utrikesministrarna om min ankomst.

Klockan nio den 1 juli hade den tillträdande militärledningen sin första presskonferens under iakttagande av återhållsamhet. Överbefälhavare Almgren inledde med presentation och erinrade att generallöjtnant Synnergren, viceamiral Lundvall och generallöjtnant Thunberg i första hand var ställföreträdande överbefälhavare, seende helheten före delen, ej försvarsgrens-företrädare. Om regeringens officiella skäl för byte av militärledning, ”Nya kvastar sopa bäst”, erinrades. Den faktiska militärpolitiska utvecklingen fordrade ökad vaksamhet. Detta i förening med den ekonomiska kris som krigsmakten hade råkat in i krävde strukturförändringar. Sådana skulle snarast föreläggas regeringen och försvarsutredningen. Massmedia reagerade hyggligt med frågor.

Almgren hade därefter en telefonkonferens med militärbefälhavarna och deras stabschefer. De fick därvid en utförlig orientering om de närmaste avsikterna. Sådan orientering skedde sedan fortgående, stundom dagligen. Efter presskonferensen tog jag flyget till Karlstad och därefter bil till statsministerparet i Ransäter. Där blev jag inledningsvis bjuden på lunch.

Möte med Tage Erlander

För läroverksadjunkten Aina och före detta ecklesiastikministern Tage berättade jag att jag 1953 hade varit sekreterare i utredningen om enhetsbefäl, en följd av enhetsskolans inrättande. En av initiativtagarna, Stellan Arvidsson, kände jag väl. Det blev en givande diskussion under lunchen.

Första gången jag mötte statsministern var en augustikväll på Solbacka internatläroverk. Jag var förste lärare vid Försvarshögskolan och ansvarig för den VIP-kurs som skulle inledas följande dag med överbefälhavare Swedlund som högste ledare. Denna hade haft en överläggning med statsministern under dagen avslutad med middag i skolans lärarmatsal och följande kaffe med *avec* i biblioteket. Jag blev inbjuden att ”sitta vid de mäktiges fötter” och det blev en rolig afton. De höga herrarna var i god form. Nästa gång jag mötte statsministern var under en kungamiddag på Stockholm slott. Mitt i Vita havet vinkade statsministern fram mig för att fråga vem som skulle bli nästa överbefälhavare. Han ville tydligen sondera stämningläget inom officersskåren. Han fick ett överras-

Tage Erlander blev socialdemokratisk partiordförande och statsminister vid Per Albin Hanssons oväntade död 1946. Han var då ecklesiastikminister och ansågs som en kompromiss mellan Per Edvin Sköld och Gustav Möller, men han fick efter hand en allt starkare ställning och satt kvar till 1969. Erlander liksom den blivande efterträdaren Olof Palme var från början anhängare till ett svenskt kärnvapen. Här ses han på bilden tillsammans med två av det starkaste motståndarna, kvinnoförbundets ordförande Inga Thorsson och konsultativa statsrådet Ulla Lindström.

kande svar, vilket föranledde en lång utläggning från hans sida. Men det är en annan historia.

Nu flyttade vi över till bersån och bekväma trädgårdsstolar, medan Aina drog sig tillbaka. Jag inledde överläggningen, om man så får säga, med att erinra statsministern om 1958 års försvarsbeslut – ”världens bästa försvarsbeslut” – och den tillfredsställelse statsministern då gav uttryck för, nämligen att de demokratiska partierna ännu en gång uppnått principiell enighet i försvarsfrågan. Det hade den gången ytterligare förstärkt förtroende för vårt försvar såväl utåt som inåt, trodde jag. Nu hotade splittring, mycket olyckligt! Den kunde av Sovjetunionen tolkas som att Sveriges försvarsvilja började svikta. I ett beslutsläge i Moskva – till exempel kupp mot Sverige eller inte – kunde denna faktor fälla avgörandet med för oss katastrofala följder. Det hela var motsatsen till vårt totalförsvars främsta uppgift, nämligen att vara fredsbevarande, krigsavhållande.

Den principiella enigheten i försvarsfrågan måste upprätthållas. Statsministern såg betänksam ut.

Här mitt i Värmland var det så lämpligt att erinra statsministern om en annan hembygdens son: Erik Gustaf Geijer – historikern som lärt oss att se vad som sker i det som synes ske. Jag kom därmed direkt in på det militärpolitiska läget. Jag började med att berätta om *Både och*-gängets ”skidturistresa” till Andøya 1956 under Synnergrens ledning, vad vi inhämtade och hur vi dokumenterade detta i boken 1957. Våra norska kollegor hade bedömt rätt. Den sovjetiska marina utvecklingen fortsatte. Den innebar bland annat en påtaglig tyngdpunktsförskjutning bort från Östersjön och till Norra marinen i Ishavet, baserad vid Kolahalvön. Detta kunde förefalla innebära en lättnad för östersjöstaten Sverige. Tyvärr var nog motsatsen fallet. Gorsjkovs uttalanden tydde på offensiva avsikter uppe i norr. Sjöherraväldet på Nordatlanten var redan omstritt. Europas nordflank, så långt ifrån att vara ointressant, växte kontinuerligt i betydelse. Passage ut på Nordatlanten mellan polariskanten och Norges nord- och nordvästkust ända ner mot Trondheimsfjorden måste hållas öppen för Norra marinen. Denna saknade ännu hangarfartyg. Eventuella framstötter ned mot sjöförbindelserna mellan USA och europeiska kontinenten kunde jaktskyddas endast från framskjutna baser på Norges kust. Där låg den stora faran för Norge och Sverige uppe i norr.

Statsministern lyssnade. Emellanåt stack han in med frågor. Jag fortsatte med att vi yngre generalstabsofficerare länge hade ifrågasatt om Sovjetunionen över huvud taget någonsin hade planerat en invasion över Östersjön av modell Normandie 1944. Det starka försvar vi med 1958 års försvarsbeslut hade upprätthållit längs vår östersjökust hade säkert också verkat avhållande. Bedömde Moskva det nödvändigt att i en konfliktsituation knäcka Skandinavien skulle man som gammal landmakt marschera, inte ”åka båt”. Talrika divisioner ur Röda armén stod redan ända framme vid Lübeck, det vill säga sydväst – inte öster – om Skåne. Lenart Torstenson, Karl X Gustav och kronprins Karl Johan hade visat vägen över Jylland. NATO:s krigsövningar i våra västliga och sydliga farvatten utvisade att man där var inne på samma tankar. Sovjetunionens skrämselföreläggelse nyligen av sin bibehållna och kvalitativt ökande styrka under den nya Brezjnevregimen även till lands och inte bara till sjöss var betecknande, sade jag, och tillade att den ytterligare förskjutning av tyngdpunkten i sovjetiska rustningar från taktiskt flyg och markstridskrafter till strategiska kärnvapenrobotar som Chrusjtjov strävade

Landvägen över Jylland var enligt författaren den naturliga huvudriktningen om Sovjetunionen som gammal landmakt skulle knäcka Skandinavien. Bilden visar sovjetiska T-55 på övningsområdet Kubinka väster om Moskva.

efter i början av 1960 inte hade besannats. Snarare gick utvecklingen mot något som inom NATO betecknades som "flexible response". Statsministern suckade.

I vilket fall, fortsatte jag, hade ÖB 65, underlaget för 1965 års försvarsutrednings arbete, varit ofullständigt beträffande strategiskt och operativt bedömande. Detta berodde bland annat på att rutinerna i försvarstabens var bristande och att operationsledningen inte fungerade tillfredställande. Jag avsåg nu omgående skärpa rutinerna i överensstämmelse med riksdagens beslut 1961 om en integrerad försvarstab. Operationsledningen skulle få en ny bemanning på förslag av mig och fastställd av överbefälhavaren, inte försvarsgrenscheferna. En reviderad strategisk och operativ bedömning skulle föreläggas försvarsutredningen under hösten. Den skulle sannolikt leda till ändrat behov av stridskrafter.

Rädda enigheten i försvarsfrågan!

Det stod vidare helt klart för den i dag tillträdande militärledningen att det samhällsekonomiska och statsfinansiella läget numera inte var det

samma som under ”guldåldern”. Jag förutsatte att även de borgerliga partierna hade insikt om detta, oaktat att det var anslagsnivån som tydligen hade orsakat splittringen. Detta innebar och krävde återhållsamhet och besparingar även inom krigsmakten genom fortsatt rationalisering och effektivisering. Här fanns enligt militärledningens uppfattning en möjlighet till angelägen återgång till principiell enighet i försvarsfrågan. Själv hade jag som generalstabskapten av överbefälhavare Helge Jung lärt mig det politiskt möjligas konst, exemplifierat av 1936 års försvarsbeslut. Statsministern nickade instämmande.

Den drastiska sänkningen av försvarsanslaget med 10 % för budgetåret 1967/1968, det från början avsedda första året i nästa försvarsperiod, var emellertid orimlig, om nödvändig försvarsförmåga på sikt skulle upprätthållas. Ett årligt tillskott på några procent för teknisk utveckling var angeläget. Inom NATO gällde 3–4 % fortfarande.

Efter bearbetad bedömning av den militärpolitiska utvecklingen inom vår tidvinnande strategis ram och därav följande operativa konsekvenser, var militärledningen beredd att framlägga ett reviderat förslag till försvarsbeslut. En avsevärd begränsning av arméns grundorganisation, som ju varit särskilt föremål för offentlig kritik, och en revidering av det alltmer omstridda ramavtalet mellan staten och Saab kunde härvid ställas i utsikt. En framgång för regeringen! Oppositionen kunde hoppas på att nedskärningen av försvarsanslaget begränsades med bevarad försvarsförmåga. En kompromiss för den goda sakens skull, med andra ord!

Detta krävde dock tid för den nytillträdda militärledningen att grundligt bereda ärendet. Förslag kunde framläggas successivt fram mot årsskiftet. Efter 1965 års försvarsutrednings bearbetning och förslag samt regeringens proposition kunde riksdagen fatta beslut hösten 1968. Försvarsbeslutet krävde sålunda uppskov med ett halvt år, vilket bedömdes rimligt.

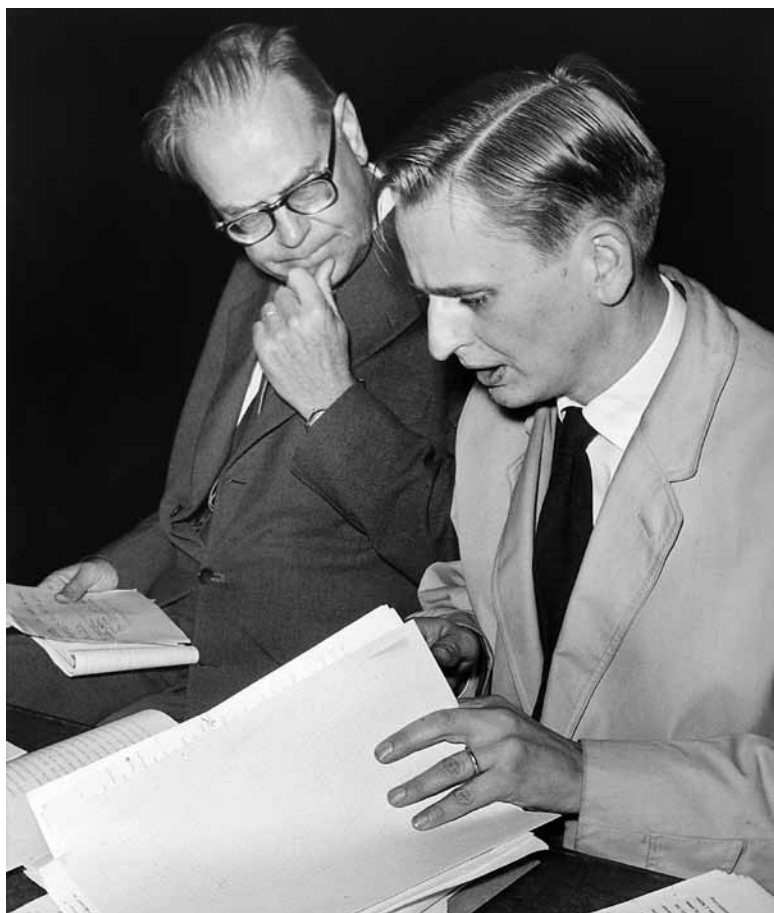
Statsministern hade lyssnat uppmärksamt till min föredragning eller samtal. Han framkastade mellan flera glas saft i sommarvärmen åtskilliga frågor, kritiska och andra vilka visade att han var tämligen väl insatt i våra strategiska och säkerhetspolitiska problem.

Nu närmade sig klockan 17 och jag sammanfattade. Statsministern tackade, sade att han fått mycket att fundera över – uppslaget att ”rädda” den principiella enigheten i försvarsfrågan var mycket tänkvärt – och anmodade mig att snarast göra dagens föredragning och förslag även för utrikes- och finansministrarna. Själv skulle han redan i kväll tala med

försvarsministern och även Palme per telefon. Ärendet brådskade och ett samlat regeringssammanträde mitt i semestertid blev sannolikt nödvändigt för eventuella kompletterande direktiv och anvisningar till överbefälhavaren respektive försvarsutredningen.

Det lät ju ganska lovande. Jag tackade för mig. Statsministerparet önskade mig lycka till mycket vänligt och jag återvände till Stockholm per bil för att få lugn och ro ett tag.

Det fanns åtskilligt att fundera på under färden. Palme var ett problem i sammanhanget. Var stod han? Det cirkulerade allt mer bestämda

"Palme var ett problem i sammanhanget. Var stod han? Det cirkulerade allt mer bestämda uppgifter om att han var avsedd – åtminstone av Erlander – att bli nästa statsminister".

uppgifter om att han var avsedd – åtminstone av Erlander – att bli nästa statsminister. Det kunde inte dröja så länge. Sveriges ”längste” statsminister hade nu verkat i 20 år. Själv kände jag inte Palme, men det gjorde flera av mina gamla regementskamrater, älvsborgarna. Detta kunde vara till hjälp. Reservkaptenen Lennart Hagman, som för övrigt hade medverkat i *Både och* och varit kompanichef på min pansarbrigad under västgötamanövern 1960 hade varit ungdomsvän med Palme. Under sin utbildning till reservofficer vid Livregementets husarer i Skövde och följande krigsförbandsövning hade Palme tillbringat veckosluten hos Hagman på moderns gård utanför Skövde. Hagman hade en gång berättat för mig sin version av hur det gick till när statsministern och Palme första gången stötte samman. Palme hade vidare 1953–1954 varit sekreterare vid försvarsstabens utrikesavdelning. Där var älvsborgaren Gunnar Smedmark chef. Där tjänstgjorde för övrigt en annan älvsborgare: Birger Elmér, officer 1943, som jag hade observerat hemma på regementet redan detta år på grund av hans intressanta tämligen vänsterradikala åsikter. På försvarsstabens utrikesavdelning bedömdes han vara en observatör för regeringspartiet. På grund av kronisk sjukdom var Elmér inte fältduelig och hade därför permanent stabstjänst. Han var begåvad och blev under Palme chef för den socialdemokratiska organisationen för kontroll av främst den kommunistiska verksamheten.

Nästa morgon den 2 juli orienterade jag och hade överläggningar med först överbefälhavare Almgren i hans bostad och därefter med försvarsminister Sven Andersson på jobbet. Han var under en vecka ordförande i semesterregeringen. Statsministern hade mycket riktigt ringt honom föregående kväll och var tydligt intresserad. Nu fick vi avvakta och se hur det skulle gå.

Möte med Torsten Nilsson

Efter lunch den 2 juli for jag ut till Årsta havsbad för vidare befordran med passbåten till Utö där utrikesminister Torsten Nilsson hade sitt sommarviste i gott sällskap med handelsminister Gunnar Lange. Det blev en skön avkopplande båttur i det alltjämt strålande sommarvädret.

Vid 14-tiden anlände jag till Utö och begav mig omgående till utrikesminister Torsten Nilssons trevliga stuga, där han var ensam hemma. Han ville bjuda på en läskande whiskeygrogg i värmen, men jag nöjde mig med en ”silver” dito. Sedan började han som vanligt tala om överbefälhavare Swedlund och 1955 års försvarsberedning och hur han gjort

Torsten Nilsson var ett av de tyngsta namnen i flera socialdemokratiska regeringar, kommunikationsminister 1945-51, försvarsminister 1951-1957, socialminister 1957-1962 och utrikesminister 1962-1971.

upp med ”Jarlen”¹⁰ om ”världens bästa försvarsbeslut” som hans förträfflige statssekreterare och generalsekreteraren i försvarsberedningen Olle Karleby med rätta benämnde det. ”Just det”, replikerade jag, ”och skall nu ditt och överbefälhavare Swedlunds förnämliga försvarsbeslut av 1958 rivas upp? Skall grundutbildningen, som du med ett raskt grepp äntligen

¹⁰ Ordföranden i Högerpartiet Jarl Hjalmarson.

fastställde till tio månader 1952 skäras ner igen när ryssen bokstavligen seglar här utanför Utö?”

Och därmed var vi snabbt in medias res. Vi började med det världspolitiska läget. De ideologiska och andra motsättningarna mellan det socialistiska och det kapitalistiska maktblocket förblev. Den temperamentsfulle Chrusjtjovs avlösning med Breznev innebar snarast en skärpning av den sovjetiska hållningen, var vi överens om.

USA trasslar alltmer in sig i sitt tvivelaktiga Vietnamkrig, där Viêt-công med understöd av sina socialistiska bröder till och med har börjat visa offensiva tendenser. President Johnson har uppenbara problem. Och det är den egentliga orsaken till att NATO för närvarande tvingas ligga lågt i Europa. Det som regeringen benämner avspänning och motiverar nedskärning av försvarsanslaget med på en höft 10 % för 1967/1968. Men vad sker i det som synes ske? Vad tycker ni på utrikesdepartementet om ”Operation Dnjepr”?¹¹ När skall ni äntligen erkänna att vad *Både och*-gruppen rapporterade redan i februari 1957, det fullbordas nu i förfärande utsträckning? Sovjetunionen håller på att ta sjöherraväldet på Nordatlanten. Europas nordflanks, de skandinaviska ländernas, strategiska betydelse växer i den västerländska fronten framför järnridån. Och i den fronten skall vi hålla hälften.

”Nu får du lugna ner dig lite”, genmålde Torsten Nilsson. Men i princip måste han hålla med mig. Regeringens bekymmer, särskilt de inrikespolitiska, var emellertid större än så. Med Palme, nu kommunikationsminister och sannolikt blivande statsminister, hade han diskuterat den växande FNL-rörelsen för Vietnam. Hörtorgskravallerna sommaren 1965, under ledning av ordförande Sköld Peter Mattis, som naturligtvis Jan Myrdal deltog i, hade varit eggade av slagord som ”Tage och Geijer, Lyndons lakejer”. Det höll på att växa fram revolterande ungdomsrörelser i både Västeuropa och USA, särskilt vid universiteten. Dessa fick inte gå de demokratiska partierna ur händerna och övertas av de i Västeuropa relativt starka kommunistpartierna.

Jag måste hålla med om detta, men tillfogade att jag i vintras (som stabchef i Västra militärområdet) i studentkårhuset i Göteborg lyssnat på tysken Dutschke, ordförande i en internationell organisation, ”Stude-

¹¹ Operation Dnjepr var en stor sovjetisk krigsmaktsövning 1967. Filmer från denna spreds i väst.

rande för ett Demokratiskt Samhälle” (SDS). Både vår militära och civila säkerhetstjänst hade sin uppmärksamhet på denna. Dutschke i Berlin samverkade för övrigt öppet med ”kollegan” Cohn Bendit i Paris. Det hela var dock främst en rörelse bland medelklassstudenter. Arbetarklassen var tämligen likgiltig.

Samhällsekonomiska realiteter

Torsten Nilsson tog så upp det andra svåra inrikespolitiska problemet. Det var för tillfället slut med de exceptionellt goda tiderna, 4 % tillväxt under 1960-talets första hälft. Att behålla de relativt höga försvarsanslagen och reducera utgifterna för välfärd och sociala reformer var ju det samma som att överlämna styret till kommunisterna. Han påminde i sammanhanget om den kommuniststyrda metallstrejken efter krigsslutet. Jag svarade att den nya militärledningen hade fullt klart för sig att all statens verksamhet i iråkade samhällsekonomiska och statsfinansiella läge nu måste ses över. Passade också på att erinra om att *Både och* syftade på att Sverige hade råd med både försvar och social välfärd. Allt i överensstämmelse med definitionen av den eviga *försvarsfrågan*.

Så långt jag kunde förstå var vi överens om att försvarskraven på sikt var oförändrade, kanske till och med större, låt vara att en form av avspänning just nu rådde. Resurserna måste emellertid på grund av irakat ekonomiskt läge begränsas, men inte slumpvis och på en höft utan efter noggranna kalkyler. Härvid yppade sig möjligheter att genom vissa strukturförändringar inom armén och flygvapnet (marinen hade redan haft sin) åstadkomma besparingar som inrikespolitiskt skulle komma de demokratiska partierna till godo gentemot det yttersta vänsterhotet. Jag förutsatte sålunda att dessa alltjämt skulle upprätthålla en principiell enighet i försvarsfrågan.

Avvägningen mellan ”smör och kanoner”, social välfärd och försvar, var Torsten Nilsson särskilt skickad att bedöma såsom förutvarande både försvars- och socialminister och nu utrikesminister, avrundade jag.

Klockan hade nu blivit så mycket att jag hade missat sista båten till Stockholm. Vi gick till Utö värdshus, åt middag och fortsatte vår diskussion ända till midnatt. Jag sov över på värdshuset, och Torsten Nilsson beslöt att ta morgonbåten med mig in till staden för att tala med försvarsminister Sven Andersson. Det lät lovande. Under kvällsdiskussionen prövade jag det stora problem som man kunde se torna upp sig inom försvaret: allmän värnplikt kontra det nya Viggensystemet, där det

första provflygplanet just framgångsrikt hade lättat. Bådadera var dyrbara. I vilken mån var socialdemokraterna beredda att tumma på endera eller båda? Värnplikten, en numera "helig ko" av ideologiska skäl, kontra Saab och det mäktiga Metall-förbundet med "high tech" och jobb som det gällde att bevara och utveckla.

Beträffande omsättningen av flygplan var det orimligt att fortsätta den gamla modellen där 500 alltjämt stridsdugliga flygplan kasserades för lika många toppmoderna. Flygande tunnan hade kostat en miljon kronor, Draken fyra, Viggen beräknades till 40 miljoner kronor per styck! Och regeringen kalkylerade med att stryka 2,5 % för teknisk utveckling! Jag framkastade nu för Torsten Nilsson tanken att med iakttagande av all diskretion och försiktighet, mot bakgrund av vår formellt förda neutralitetspolitik och med beaktande av National Security Councils senaste *U.S. Policy towards Scandinavia (Denmark, Norway and Sweden)* av april 1960, försöka inleda förhandlingar på högsta nivå med USA. Sverige försvarade av egen kraft och med egna medel halva den europeiska fronten. Längs denna iakttog USA/NATO för närvarande en återhållsam attityd på grund av det kraftödande Vietnamkriget. Ett garanterat NATO-för svar av Danmark och Norge var i längden utsiktslöst mot ett angrepp av Warszawapakten om inte Sverige låg emellan och höll emot. Det var därför orimligt att amerikansk flygindustri uppbackad av USA:s politiska ledning motarbetade svensk säkerhets- och försvarspolitik genom att hindra Saab att sälja exempelvis det blivande Viggensystemet till Danmark och Norge. Det skulle tvärtom vara en stor fördel för NATO med ett gemensamt luftförsvarssystem för Skandinavien.

Torsten Nilsson lyssnade mycket uppmärksamt. Vi skildes på Ström-kajen, Torsten Nilsson för att gå till Sven Andersson, försedd med en kort PM av mig. Jag begav mig omgående till överbefälhavare Almgren i hans bostad för utförlig orientering. I samma ärende orienterade jag också försvarsgrenscheferna telefonledes.

Nu återstod den förmodligen mest hårdknäckta nöten: finansminister Gunnar Sträng. Han bodde då ännu i villa i Bromma, var bortrest några dagar, ville inte ta emot i sitt hem utan i ämbetsrummet på departementet, och en statssekreterare skulle också vara med vid min uppvaktning. Jaha! Det där med statssekreterare var oroande. Ville helst inte ha med någon vid mitt första möte med Sträng, men gärna senare. Statssekreterarna hade inte varit med om beredskapstiden. Jag tänkte särskilt på unge Wickman, säkert sin faders son, och hans kommentar till Sven An-

derssons tal i Umeå knappt ett år tidigare. Det var också en annan herre i antågande på finansdepartementet: Pierre Vinde. Men så fanns också en tredje, Carl Johan Åberg, känd för gott omdöme. Lyckades ordna så att han var i tjänst den dag jag skulle få företräde för Gunnar Sträng.

Möte med Karl Fritiofsson

Men dessförinnan måste mycket utträttas. 1965 års försvarsutredning var en vid sidan av regeringen och militärledningen tredje part i målet. Vad hade hänt där under de snart två år den varit i verksamhet? Alltså kallades dess militära experter Sköld, Rudberg och Olsson till ”förhör”. Jag kände dem alla tre och att de småningom skulle nå krigsmaktens högsta poster kunde man faktiskt ana. Jag klargjorde inledningsvis att nu var det slut med allt rännande varje expert för sig för att söka egen försvarsgrens lycka hos något parti. Militärledningen (inklusive de tillträdande försvarsgrenscheferna) var helt enig om att kontakterna med de skilda partierna skulle gå genom militärledningen och försvarsstaben efter samråd – och inget annat. Därefter fick de tre herrarna redogöra för sina erfarenheter, särskilt om de borgerliga partierna särintressen. Jag beslöt efter att ha talat med överbefälhavare Almgren att de skulle kvarstå som experter. De var de bästa vi hade och vi vann dyrbar tid.

Näste man att överlägga med var försvarsutredningens ordförande Karl Fritiofsson. Jag kände honom väl sedan hans statssekreterartid; kompis med Sven Andersson, båda bohuslänningar. Vid jultid 1964, jag var chef för Bohusläns regemente, ringde Karl upp mig och berättade att han med familj avsåg att tillbringa julen på sin fädernegård på Orust, skulle anlända till Uddevalla med nattåg tidigt en morgon och frågade om jag kunde hjälpa familjen med morgonmål och transport. Självfallet, sade jag. Det var ju statssekreteraren i försvarsdepartementet! Mässföreståndarinnan ordnade med choklad med vispgräddor för barnen klockan 7 på morgonen dagen före julafton och alla var belåtna. Följande somrar var Kalle nere i Munkedals arbetarkommun, känd för sin radikalism. Kalle bad mig följa med för biträde vid behov. Men det behövdes inte. Kalle kunde! I Folkets hus stora sal betraktade jag en stor tavla åskådliggörande demonstrationståget från Lunde i Ådalen 1931 – inte särskilt konstnärlig, men talande.

Kalle och jag hade alltså lätt att talas vid. Jag orienterade honom nu grundligt om den nya militärledningens bedömning av försvarsfrågans läge och hur den kunde tänka sig en lösning, mitt uppdrag att i samband

med uppvaktning ta upp det hela med de fyra stora i regeringen och utfallet hittills. Sträng återstod. Efter en delvis häftig diskussion blev vi eniga. Ordföranden i den sittande försvarsutredningen var med på galoppen – en stor framgång. Han lovade att vid behov biträda försvarsdepartementet med utarbetande av kompletterande direktiv till 1965 års försvarsutredning. Men först skulle regeringen fatta ett principbeslut och dit var det lång väg än. Beträffande de borgerliga partierna i försvarsutredningen åtog sig Kalle att för tids vinnande ha ett inledande orienterande samtal partivis. Med partiledarna borde överbefälhavare Almgren småningom själv överlägga.

Möte med Gunnar Sträng

Nu var tiden kommen att få företrädare för den mäktige finansministern Sträng. Jag steg in i hans ämbetsrum där gudskelov Åberg och ingen annan var närvarande och började med att framföra en hälsning från före detta chefen för Dalregementet överste Erik Drakenberg! ”Vad då?”, sade Sträng. ”Jo, statsrådet berättade för mig en gång att när du gjorde

Mannen med den yttersta makten över försvarspolitiken: Gunnar Sträng, finansminister 1955–1976

värnplikten på Gardet för 25 år sedan som kulsprutegruppchef hade du som löjtnant just Erik Drakenberg och honom lovordade du så mycket som jag aldrig hört varken förr eller senare. Det har jag tillåtit mig att berätta för 'Drako', min kadettofficer på Krigsskolan Karlberg 1935. Han blev mycket glad och bad mig framföra sin uppskattande hälsning vilket jag nu gör." "Tack skall du ha", sade Sträng. "Ja, Drakenberg var verkligen en strong officer. Hälsa tillbaka!" Eventuell is var bruten och vi kunde övergå "from sounds to things".

Jag började med att erinra om hur Sträng, finansminister sedan 1955, inför 1958 års försvarsbeslut noga nagelfarit överbefälhavare Swedlunds ÖB 54 och ÖB 57 och de samhällsekonomiska förutsättningar dessa förslag hade utgått ifrån, bland annat 2,5 % årlig produktionsökning och att försvarskostnadernas ungefärliga del av BNP (1955/1956: 4,7 %) inte fick överskridas. Både erfarenheterna från de snart gångna tio åren och framtidsbedömning utvisade fortsatta stegrade realkostnader för teknisk utveckling. Tack vare att finansministern inför 1958 års försvarsbeslut medgivit just 2,5 % och verkligen haft spenderbyxorna på (jag erinrade också om flygvapnets felräkning på 180 miljoner kronor per år som kompenserats) hade Sverige nu en både kvalitativt och kvantitativt bra krigsmakt.

Det framstod emellertid klart för den nytillträdde militärledningen att både det samhällsekonomiska och statsfinansiella läget var annorlunda och allvarligt försämrat jämfört med situationen för tio år sedan. En helt ny bedömning måste göras i försvarsfrågan, det vill säga avvägningen mellan de uppgifter krigsmakten skulle lösa och de resurser – främst ekonomiska – som statsmakterna förmådde ställa till förfogande.

Uppgifterna bestämdes av det militärpolitiska läget. I princip var detta av samma slag sedan 1958 års försvarsbeslut. Supermakten Sovjetunionen med Warszawapakten var det stora hotet. Om den av någon anledning anföll Sverige kunde vår krigsmakt i längden inte förhindra att landet ockuperades. Därför måste alltjämt *den tidvinnande strategin* vara styrande.

En avgörande förändring i vårt närområde var dock numera konstaterad, förvarnad av *Både och*-gruppen redan 1957 och nu ett faktum. Den sovjetiska upprustningen till sjöss, inledd vid krigsslutet och fastställd av centralkommittén 1955, syftade till att få fritt tillträde till Atlanten från Murmanskområdet men även från Östersjön. Samtidigt låg det i högsta grad i NATO:s intresse att förhindra detta. Den europeiska nordflankens och därmed Skandinavien (inklusive Sverige) strategiska betydelse

i maktbalansen mellan öst och väst, fortfarande förnekad bland annat av vårt utrikesdepartement, var numera av NATO accepterad.

Warszawapakten upprustade emellertid inte blott till sjöss. Den nya Brezjnevregimen talade ett hårdare språk än den detroniserade Chrusjtjov. "Operation Dnjepr" var betecknande. Det sovjetiska taktiska flyget höll på att få större både räckvidd och eldkraft, transportflyget för luftlandsättningar större lastförmåga. NATO var däremot påfallande återhållsamt. Detta sammanhänge givetvis med USA:s stora problem i Vietnam.

Vi måste som sagt fortsätta att föra en tidvinnande strategi. Och fortfarande förde vi vår officiella neutralitetspolitik. Det betydde att det bistånd vi hoppades på från USA och Storbritannien operativt var icke-förberett (till skillnad från exempelvis Norge) och skulle kräva lång tid innan det kom till verkställighet. Uthållighet var sålunda ett viktigt krav på vår krigsmakt.

Även militärstrategiskt hade förändringar inträtt under de gångna tio åren, fortsatte jag. De borde nu beaktas och kunde öva inflytande på krigsmaktens struktur. Storanfallet över Östersjön av modell Normandie 1944, sedan vi först i lugn och ro hunnit mobilisera och uppmarschera, var nu avskrivet. Vi måste i första hand räkna med ett överraskande angrepp, förhoppningsvis efter viss förvarning. Detta krävde en delvis annan struktur, främst på markstridskrafterna. Deras materiella kvalitet, omfattande bland annat sex moderna pansarbrigader var tillfredsställande. Kvaliteten på utbildningen var sämre och särskilt insatsberedskapen mot överraskande anfall. Det fanns dock möjligheter att utan extra kostnader genom rent organisatoriska åtgärder och utbildningsåtgärder väsentligt höja den personella kvaliteten. Krigsorganisationen bedömdes kunna begränsas något mot bakgrund av ett bearbetat militärstrategiskt bedömande. Grundorganisationens lägre regionala och lokala administrationer borde kunna reduceras med upp till halva antalet.

De ekonomiska resurserna för att hålla krigsmakten i stand och fylla behovet kunde därför begränsas – dock inte i den våldsamma utsträckning som regeringen "höftat" för löpande budgetår. Cirka 1 % för teknisk utveckling kunde exempelvis tänkas vara rimligt.

Min långa föredragning avbröts upprepade gånger av frågor och diskussion. Sträng och framför allt Åberg engagerade sig alltmer. Och därmed var åtminstone något vunnet.

Avslutningsvis tog jag därför chansen att rikta herrarnas i finansde-

partementet uppmärksamhet på den verkligt heta potatisen: avvägningen mellan de dominerande posterna i krigsmaktens budget, allmän värnplikt kontra nästa serie flygplan från Saab. Värnplikt var självklar. Men skulle den alltjämt vara allmän eller kunde det statsbärande partiet tänka sig att en viss mängd hölls i reserv för utbildning vid behov? Och skulle vi alltjämt och med de katastrofalt stigande kostnaderna per flygplan kassera ett halvt tusental stridsdugliga flygplan för att tillgodose det industripolitiska komplexet? Begärde självfallet inget svar på frågorna. Men strålkastarna var riktade på dem och det var meningen.

Svensk försvarspolitik skulle styras av ett logiskt politiskt och strategiskt tänkande, inte av den förda industripolitiken. Redan hade i flera avvägningsfrågor armén och marinen fått stå tillbaka för att allt dyrare flygplan i stor mängd skulle gäldas till Saab. Det hade jag till och med fått in i en ledare i *Folkbladet Östgöten* (s) i Saabs egen stad, Linköping. Både Sträng och Åberg såg betänksamma ut.

Jag fortsatte på samma tema. Självfallet var det från samhällsekonomisk synpunkt mycket betydelsefullt att Saab kunde fortsätta att producera flygplan, både militära och civila i stora kvantiteter. High tech-utvecklingen blev alltmer betydelsefull för den västerländska industrins framtid, och om en recession hotade dög det inte att staten bidrog till att tusentals tjänstemän och arbetare friställdes. Det mäktiga Metallförbundet måste också räknas in i sammanhanget.

Därmed var min fyra timmar långa ”uppvaktning” slut. Klockan var 18.00 och jag begav mig till min provisoriska bostad i Stockholm, främst för att sova efter tio dagars intensiv verksamhet. Familjen var på sommarviste med goda vänner utanför Borås. Själv räknade jag inte med någon semester under det närmaste året. Men jag var i god kondition, och uppgiften att bistå överbefälhavaren med en vettig lösning av försvarsfrågan var både fascinerande och stimulerande.

Möte med Sven Andersson

Det var redan uppgjort att jag med början klockan 08.00 följande morgon skulle orientera och överlägga först med överbefälhavaren om det långa samtalet med Sträng, om resultatet av mina möten med de ”fyra stora” och vad därpå borde följa. Sedan var det klockan 10 avtalat med försvarsgrenscheferna om samma procedur. Klockan 14.00 mötte överbefälhavaren och jag försvarsministern för rapportering och överläggning om fortsättningen på dramat.

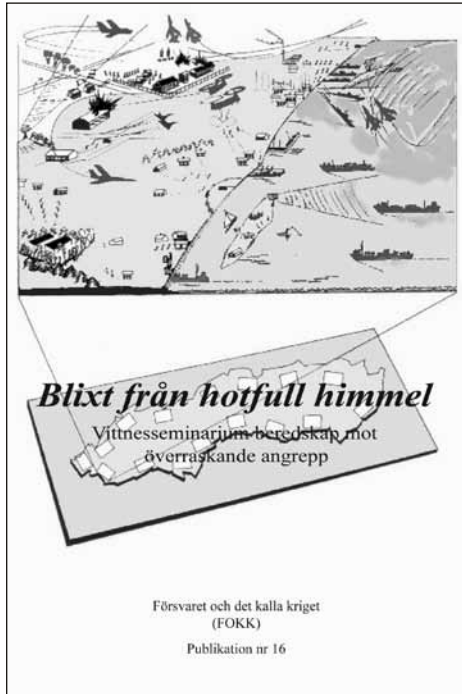
Sammanträdet inleddes med att överbefälhavaren berättade om sina möten med de borgerliga partiledarna. De hade var och en naturligtvis haft sina särskilda synpunkter och var fortfarande mycket irriterade på regeringens handhavande av försvarsfrågan. De var dock inte främmande för tanken att göra ett allvarligt försök att uppnå någon form av principiell enighet igen. Den både utrikes- och inrikespolitiska betydelsen av detta underströks av envar. Men till syvende och sist skulle en överenskommelse bero av hur långt regeringen ville gå vid en kompromiss i anslagsfrågan. Att nya tider inletts krävande sparsamhet med statens medel inom alla områden – även försvaret – hade de borgerliga helt klart för sig.

Därpå redovisade jag mina intryck och erfarenheter från uppvaktningarna hos stats-, utrikes- och finansministrarna. Min förskjutna infallsvinkel i synen på det militärpolitiska läget hade observerats. Det var väst som mest ägnade sig åt avspänningsförsök i Europa mot bakgrund av USA:s problem i bortersta Asien. I öst rådde nu Brezjnevregerimen. Den deklarerade att Chrusjtjovs ”fredlig samlevnad” inte kunde utsträckas till det ideologiska planet. Om socialismen hotades inom Sovjetunionens intresseområden skulle man inte tveka att ingripa. Ungern 1956 var ett exempel. Tecken fanns att fler kunde följa.

Den sovjetiska upprustningen bakom kulisserna i alla element hade noterats, liksom aktionerna i Norra ishavet med mål Nordatlanten och därav följande växande hot för Skandinavien. Om ”Operation Dnjepr” till minnet av oktoberrevolutionen hade jag erinrat. Statsministern hade ryst! De militärstrategiska förändringarna och den allt snabbare tekniska utvecklingen, inte minst inom flyget, medförde att vårt militärstrategiska och operativa läge höll på att förändras. Det tidigare underlaget (ÖB 65) för försvarets fortsatta utveckling hade inte tillräckligt beaktat detta. Den strategiska studien och prognosen hade varit en relativt vag kompromiss mellan skilda försvarsgrensintressen. Med sådant var det nu slut!

Militärledningen skulle framdeles eftersträva att kämpa sig fram till fullständig enighet innan förslag framlades för statsmakterna.

Arbetet med ett strategiskt bedömande var redan påbörjat av en delvis nybesatt operationsledning i försvarsstaben under ledning av souschefen generalmajor Bo Westin. Så mycket kunde man emellertid redan säga att storanfallet över Östersjön typ Normandie 1944 kunde avskrivsas. Sovjetunionen hade inget intresse av att invadera Sverige, men däremot i ett skärpt läge mellan Warszawapakten och NATO att skjuta fram

Exempel på överraskande angrepp enligt ÖB 65. Här som omslagsbild till dokumentation av Vittnesseminarium beredskap mot överraskande angrepp som genomfördes senhösten 2007 och där Claës Skoglund deltog i panelen (FOKK publikation nr 16).

sitt luftförsvar till Skandinavien. Härvid kunde den än så länge neutrala skyddsmuren Sverige täckande halva europeiska fronten antingen övertäckas eller rundas. Det kunde bli en kapplöpning mellan öst och väst om vad Finlands överbefälhavare benämnt ”hangarfartyget Götaland” med sitt fyrtiotal flygbaser. Det betydde att det *överraskande angreppet* i första hand måste mötas. Tidsfaktorn fick allt större betydelse och vår tidvinnande strategi i fredsbevarande och krigsavhållande syfte allt större värde.

Övergång från försvar mot storanfall till mot överraskande angrepp innebar krav på strukturförändringar inom krigsmakten, särskilt armén. Inom denna krävdes också en förbättring av kvaliteten på utbildningen. Denna kunde i huvudsak åstadkommas genom organisatoriska åtgärder, det vill säga utan extra kostnader. Den materiella kvaliteten inom försvarsmakten var tillfredsställande tack vare ”guldåldern” efter 1958 års försvarsbeslut. Materielanslagen borde därför kunna begränsas någon tid, dock inte i den våldsamma utsträckning som kom till uttryck i budgeten för löpande år. Man kan uttrycka det som 1,5 % för teknisk utveck-

ling i stället för 2,5 %. Inom armén kunde krigsorganisationen begränsas och grundorganisationens administration skäras ned till hälften och ett antal kasernetablissemang nedläggas med samtidig förbättring av utbildningsståndpunkten. Marinen hade haft sin pärs i 1958 års försvarsbeslut och fick fortsätta med att fullfölja sin marinplan 60. Chefen för flygvapnet hade redan förutspått en nedskärning med 50 %. Det fick inte ske. Men längre livstid för flygplan blev nödvändigt, ramavtalet med Saab måste skrivas om och ökad försäljning till utlandet prövas för Saab.

Sammanfattningsvis kunde överbefälhavaren och militärledningen ställa i utsikt en begränsning av krigsmaktens omfattning, inte minst den omstridda grundorganisationen. Detta kunde innebära vissa kostnadsminskningar, dock inte i den omfattning som regeringen ursprungligen hade tänkt sig. Och samtidigt kunde målet för vår säkerhetspolitik förbli oförändrat tack vare de förändrade militärpolitiska och operativa förhållandena. Detta borde från inrikespolitisk synpunkt och enligt militärledningens förmenande vara gynnsamt både för regeringen gentemot dess vänsterflygel och för den borgerliga oppositionen som lyckats begränsa regeringens propo-nerade nedskärningar. Jag hade tillåtit mig antyda detta i min uppvaktning för stats-, utrikes- och finansministrarna.

Den inre kretsens reaktion

Försvarsministern tog nu till orda. Han hade under de föregående dagarna haft upprepade telefonkonferenser med stats- och utrikesministrarna. De hade uppenbarligen tagit intryck av vad jag framfört. Olof Palme däremot som han sammanträffat med var mycket skeptisk mot bakgrund av att ungdomen krävde sociala reformer och radikalt nedskurna försvarsutgifter. Statsministern önskade därför att jag snarast gjorde motsvarande besök hos Palme som i Ransäter. Finansministern hade ringt sent föregående kväll. "Den där nye försvarsstabschefen" hade varit hos honom hela eftermiddagen och pratat. "Det låg något i vad han sade, men pengarna!" Åberg hade varit med och tagit intryck.

Nu skulle "den inre kretsen" i vilken Palme ingick ha överläggning hemma hos statsministern i Stockholm nästa dag. Det var önskvärt för att inte säga nödvändigt att försvarsstabschefen dessförinnan hade ett samtal med Palme på kommunikationsdepartementet. Det var preliminärt förbokat.

Försvarsministern hoppades att kretsen redan i morgon skulle komma till ett beslut (sedermera bekräftat i statsrådsberedningen i vederbör-

lig ordning) att överbefälhavaren skulle utarbeta ett förslag till försvarets fortsatta utveckling inom en kostnadsram som låg ungefär mitt emellan den för löpande budgetår gällande och föregående. Nödvändiga besparingar skulle åstadkommas genom att 2,5 % för teknisk utveckling skars ned till cirka 1,5 %, drastisk nedskärning av arméns framför allt grundorganisation samt förnyad översyn av systemet för flygvapnets anskaffning av flygplan. De borgerliga partiledarna skulle fortgående orienteras.

Överbefälhavaren anmälde att förberedande arbete redan var igångsatt i försvarsstaben och försvarsgrensstaberna. Han bedömde att ett utkast till ”perspektivplan” med preliminära kostnadsberäkningar (kruxet!) kunde föreligga i slutet av augusti. Det innebar att regeringens kompletterande direktiv till 1965 års försvarsutredning kunde komma i september.

Möte med Olof Palme

Nästa morgon klockan 9 infann jag mig hos kommunikationsminister Palme. Hade aldrig mött honom varför jag började med att tämligen utförligt presentera mig. Berättade bland annat att jag var regementskamrat med hans ungdomsvän Lennart Hagman och med Birger Elmér. Därpå kom talet in på Skövdetiden och Livregementets husarer. Jag kom direkt från metropolen som stabschef i Västra militärområdet. Som sådan hade jag livliga kontakter med studentkåren vid Göteborgs universitet genom förmedling av Göteborgs akademiska försvarsförening. Var alltså tämligen väl förtrogen med vad som rörde sig i studentkretsar och hade lyssnat på Dutschke då han besökte Göteborg. Min sammanfattande uppfattning var att en liten vänsterradikal minoritet skickligt hade manipulerat sig till majoritet i studentkårens styrelse och bestämde det mesta. Majoriteten pluggade och struntade i politiken. Berättade även om göteborgaren Baude och hans KFML och Wollter!¹²

Men jag hade också varit chef för Bohusläns regemente 1963–1966 med cirka 1 000 främst göteborgare under grundutbildning varje år. Där var det annat ljud i skällan. Bra så länge det inte var tjötigt och ”en feck åtminstone beske’ hur det ska va” i det militära till skillnad från i andra samhällsinstitutioner som familj, skola och kyrka. En regementschef (liksom kompanichef) som engagerade sig för de värnpliktigas, särskilt

12 Frank Baude och Sven Wollter tillhörde KFML, *Kommunistiska Förbundet Marxist-Leninsterna*, som bildades år 1967 som en utbrytning ur dåvarande Vänsterpartiet Kommunisterna. 1970 bröt sig KFML(r) ut ur KFML.

storstadsungdomarnas, sociala liv fick andra perspektiv än vänsterradikala studenters på tillvaron. Det var det långa håret, ungdomsfylleriet, det begynnande knarkandet, de oäkta barnen och så vidare. Bland de något äldre värnpliktiga i krigsförbandsövningen var det enligt min uppfattning mindre problem, under förutsättning att övningarna var hårda och effektiva. Jag berättade om en episod från en hemmarsch från fälttjänstövning som jag skrivit om och som cirkulerade inte minst i den socialdemokratiska pressen. Avslutningsvis sade jag att jag vid besök hos finansminister Sträng hade frågat honom om det var sant att ett par murarbasar hade varit uppe hos honom och lovat allt stöd ”om ungdomen bråkade”. Sträng hade bekräftat.

Den här inledningen hos Palme varade en dryg timme med mycken diskussion. Jag aktade mig väldigt noga för att vara ”påståelig” och underströk gång på gång att ”Sveriges ungdom är dess framtid”.

Sedan drog jag ”det gamla vanliga”. Palme lyssnade och berättade om sina erfarenheter, inte minst från USA, och klockan tolv skildes vi under artighetsbetygelser.

Ny operationsledning

Ytterligare en trängande fråga i pausen mellan utrikes- och finansministrarna var att äntligen få genomföra ett strategiskt bedömande utmynnande i en gemensam grundsyn för krigsmakten och därmed sammanhängande operativa slutsatser. Detta krävde att försvarsstaben fick en operationsledning som svarade mot benämningen och arbetade utan obehörig påtryckning från någon försvarsgrensledning. Vid sammanträde i militärledningen skapades full enighet härom. Försvarsgrenscheferna var i första hand ställföreträdande överbefälhavare som såg helheten före delen. Detta förutsatte givetvis att de fortgående orienterades och var väl förberedda inför alla stora avgöranden och beslut gällande krigsmakten som helhet. Chefen för operationsledningen (souschefen i försvarsstaben) fick som särskild uppgift att svara för detta.

Jag hade så ingående överläggningar med min förtrogne generalmajor Bo Westin, kustartillerist, som liksom jag tillhörande officerskurs 1937 och var nyligen utnämnd till chef för operationsledningen. Vi hade samverkat som experter i 1955 års försvarsberedning. I den 1961 integrerade försvarsstaben hade Westin varit chef för underrättelsesektionen, jag för OpL 3. Vi hade där haft mycket samarbete under de militärpolitiska krisåren 1961–1964. Westins ingående kännedom om det militärpo-

litiska lägets utveckling – globalt, regionalt och inom närområdet – skulle nu komma utomordentligt väl till pass.

Vi inledde med att välja ut en operationsledning som hade förutsättningar att bli kompetent. Westin förutsattes härvid kvarstå som chef under ett år för att sedan enligt eget önskemål bli marinstatschef. Där skulle en av hans uppgifter bli att bistå den nye marinchefen Lundvall med att svetsa ihop marinens två vapengrenar. Detta problem hade jag som arméadjutant åt både befälhavande amiralen för Västkustens marindistrikt och kommandanten i Älvsborgs fästning fått ingående kännedom om redan 1940!

Till chef för OpL 1 (strategi) utsåg vi så flygöversten Bengt Leander med generalstabsmajoren Carl Björemans som regementsofficer, OpL 2 (operationer), generalstabsöversten Per Olof Hallqvist och kommandörkapten Bengt Schuback och OpL 3 (krigsberedskap), kommandör Per Rudberg och flygöverstelöjtnanten Bengt Lönnbom. Rudberg fick omgående uppgift att omvandla 8-17-flottan¹³ till en beredskapsflotta med frångående av VU 60-systemet för flottans del. Flygöversten Sven-Olof Olson blev chef för försvarstabens planeringssektion 4 med noggrant särskiljande av operationsledningens och planeringsledningens uppgifter. Våra förslag godkändes av en enig militärledning.

Min och Bo Westins strategiska och operativa hypotes

För dyrbar tids vinnande – 1968 års försvarsbeslut trängde på – uppställde sedan Westin och jag en genomgående strategisk och operativ hypotes mot bakgrund av de färskas erfarenheter och kunskaper vi personligen besatt om aktuella förhållanden såväl internationellt som nationellt. Denna hypotes skulle kritiskt granskas och prövas av den nya operationsledningen.

Dessförinnan sammankallade jag och Westin hela operationsledningen, sålunda även de nio kaptenerna (ej utbytta) till ett heldagsmöte. Där föredrogs huvuddragen i vår hypotes. Församlingen uppmanades att framföra sina synpunkter. Härvid utnyttjade jag flottans gamla metod att låta de yngsta komma först till tals med förhoppningsvis nya friska och djärva synpunkter. Det blev det! Avslutningsvis bjöd jag hela sällskapet på god middag på Kavallerimässen vid K 1.

Huvuddragen i Westins och min hypotes var följande:

¹³ "8-17-flotta" är en ironisk beteckning på en flotta som är operativ endast under ordinarie arbetstid.

"Vi måste kallt räkna med att kring 1970 sovjetiskt attack- och jaktflyg med baser i Baltikum kan uppträda i timmar över svenskt territorium." Förutsägelsen blev verklighet 1974, då Suchoi Su-24 "Fencer" blev operativt.

De grundläggande motsättningarna mellan de socialistiska/kommunistiska och kapitalistiska/demokratiska ideologierna består. En medveten strävan råder att utbreda ideologierna till centrala Afrika respektive Sydostasien. En viss avspänning råder alltså mellan maktblocken i Kubakrisens efterföljd. Någon logiskt följande begränsning av rustningarna kan dock inte skönjas. Tvärtom!

Sovjetunionen och Warszawapakten bedriver rustningar på både sjö- och landfronten. Den beslutade oceangående flottan är under snabb utveckling med tonvikt på avancerade ubåtar och med Kola som huvudbas. Herraväldet i Nordatlanten är redan omstritt gentemot i första hand Storbritannien. Sovjetunionens avsikt bekräftas alltmer, nämligen att vid hot om storkrig bryta sig ut genom östersjöutloppen och Barents hav till utgångsläge på Nordatlanten. NATO:s och USA:s inneslutningsstrategi (policy of containment) skall alltså brytas. Europeiska nordflankens och därmed Skandinavien strategiska betydelse fortsätter därmed att växa.

På landfronten är Chrusjtjovs plan om förskjutning av tyngdpunkten från markstridskrafter och taktiskt flyg till de strategiska robotstyrkorna skrotad. Bådadera skall tillgodoses i lika mån. Det taktiska flyget har inlett en modernisering innebärande längre aktionsradie och större vapenlast. Vi måste kallt räkna med att kring 1970 sovjetiskt attack- och jaktflyg med baser i Baltikum kan uppträda i timtal över svenskt territorium. Även

"Med de två luftlandsättningsdivisionerna i vårt närområde i främsta linjen är möjligheterna till operativa luftlandsättningar långt in över Sverige ett faktum vid samma tidpunkt [1970]" Luftlandsättningar bakom fiendens linjer utnyttjades av Sovjetunionen redan under andra världskriget, som här utanför Moskva 1940.

transportflygets utveckling går i samma riktning. Med de två luftlandsättningsdivisionerna i vårt närområde i främsta linjen är möjligheterna till operativa luftlandsättningar långt in över Sverige ett faktum kring samma tidpunkt. Tillgången på motoriserade skyttedivisioner med moderna stridsfordon är inte gränssättande mot Sverige.

Däremot saknar Sovjetunionen alltjämt landstigningsmateriel för storanfall över havet typ Normandie 1944. Det är därför hög tid att i krigsplanläggningen definitivt slopa alternativet sovjetiskt storanfall mot östra Mellansverige, det vill säga där Östersjön är som bredast. Men nya transportmedel, särskilt snabba Ro-Ro-fartyg, ger en angräpar möjlighet att lossa även vid förstörda kajer eller i skyddet av skärgård. Skärgårdar och djupa havsvikar med goda kommunikationer inåt land kommer att vara första anfallsmålet vid försök till angrepp över Östersjön i framtiden.

Det kan också ifrågasättas om den gamla landmakten över huvud taget väljer sjövägen över Östersjön och genom Sverige för en utbrytning till Nordatlanten. Röda armén står redan vid Lübeck, det vill säga sydväst om Skåne. Ett angrepp från Schleswig-Holstein genom Jylland för att snabbt betvinga de NATO-anslutna Danmark och Norge och öppna till att börja med östersjöutloppen är ett intressant alternativ. Men det kräver även ett språng över till Sydnorge. Detta förutsätter i sin tur att de danska flygbaserna tas i någorlunda oförstört skick. NATO:s övningar i Västerhavet utvisar att man där kallt räknar med ett sådant alternativ.

Operationsledningen skall översiktligt studera detta. Härvid skall polska arméns uppgifter inom Warszawapakten särskilt observeras. Redan vid Berlinmurkrisen 1961 sköt den bland annat fram sin luftlandsättningsdivision till västra Pommern. Detta tyder på uppdrag längs Östersjökusten.

Inom NATO fortgår Västtysklands återuppbyggnad. De tio divisionerna och det taktiska flyget blir alltmer stridsdugliga vilket bidrar till styrkeutjämningen mellan maktblocken. Flottan dras med både operations- och bassvärigheter vid Östersjön. USA binds alltmer av sina engagemang i Sydostasien och tvingas till och med att hämta förstärkningar från sina europastyrkor. USA och därmed NATO ligger därför för närvarande lågt i Europa. Detta stärker den rådande tron på förment avspänning. En glidning i den militärpolitiska bedömningen och uppfattningen kan förmärkas både i öst och i väst. Den ohejdade användningen av kärnvapen vid varje väpnad konflikt börjar modereras. Man diskuterar mer begränsade konflikter, en gradvis eskalering där kärnvapen sent eller inte alls kommer till användning. Inom NATO talar man därför om flexible response.

Sovjetiska farkoster för kustinvasion: Svävaren typ Aist, som kunde medföra två stridsvagnar och 200 soldater samt landstigningsfartyget typ Alligator som kunde medföra 24 stridsvagnar. Den totala kapaciteten i Östersjön bedömdes inte medge "storanfall över havet typ Normandie 1944."

Detta sammanhänger med en annan trend som vi i *Både och* 1957 benämnde den indirekta aggressionsprincipen. Storkrig med kraftsamling på Europas centralfront ter sig alltmer osannolikt i terrorbalansens tid. (Jag redogjorde för innebörden på sidan 30 i det föregående.)

Slutsatsen blir att Sverige på helt annat sätt än tidigare måste gardera sig mot överraskande anfall. Detta gäller särskilt armén.

Åt OpL 2 och 3 uppdrogs därför att börja studera dessa problems lösning med dels de resurser som i nuläget disponeras, dels de som efter strukturförändringar inom rimlig tid kan åstadkommas. Samtidigt måste krigsmaktens anslag begränsas – dock förhoppningsvis inte i den omfattning som regeringen har kastat fram.

Operationsledningens strategiska bedömande

OpL 1 fick 14 dagar på sig att framlägga ett översiktligt strategiskt bedömmande mot bakgrund av given hypotes.

14 dagar senare samlade jag åter operationsledningen för redovisning av vad som hittills hade åstadkommits. Försvarsstabens sektionschefer deltog. Militärledningen inbjöds för att lyssna.

OpL 1 inledde:

Maktbalansen mellan blocken befästs. Inga som helst tecken på begränsning av rustningarna. Risken för storkrig allt mindre på grund av den utvecklade terrorbalansen. Sovjetunionen fullföljer dock sin plan för värsta fall genom fortsatt utbyggnad av sin oceangående flotta, men saknar alltså hangarfartyg. Detta betyder att vid utbrytning till Nordatlanten för angrepp därifrån söderut mot sjöförbindelsen mellan USA och Västeuropa tillgång till flygbaser längs norska kusten fortfarande är en nödvändighet.

Försvarsstabschefens alternativ för Sovjetunionen och Warszawapakten att snabbt betvinga Skandinavien har översiktligt studerats. Att nå de norska baserna genom Sverige skulle binda omfattande stridskrafter och är tidsmässigt svårberäkneligt. Stor risk föreligger för Sovjetunionen att komma på efterkälken vid en kapplöpning med NATO om den europeiska nordflanken. Det måste nämligen förutsättas att NATO som tredje part i detta läge kommer Skandinavien till helt eller delvis förberett bistånd. Vissa tecken tyder på att Sovjetunionen och Warszawapakten skulle föredra ett angrepp över Jylland. Bland annat har vid fördelning av operativa underrättelseområden mellan Warszawapakts stater Polen tilldelats Danmark. Ett fortsatt neutralt Sverige vid storkrig innebär en betydande avlastning för Sovjetunionen och Warszawapakten. Problemet för dem är språnget från Jylland över till Sydnorge. Tillgången till omedelbart användbara flygbaser på enbart Jylland är inte tillräckligt för att nå erforderligt luftherravälde. Även de på Själland behövs. Det kan innebära fördröjning av operationens slutfas. Om den lyckas hamnar det inringade men fortfarande neutrala Sverige i samma situation som gentemot Tyskland

under andra världskriget! Det är en intressant aspekt som ger anledning till funderingar.

Varken ett angrepp genom Sverige eller inledningsvis över Jylland för att knäcka Skandinavien, allt i strävan att bryta ut på Nordatlanten, är emellertid under överskådlig tid aktuella av anförda skäl. Storkrig med kärnvapen är osannolikt. Vår krigsplanläggning av 1962 är därför omodern och måste i grund revideras.

Då gällde att vi i neutralitetspolitikens hägn i någorlunda lugn och ro kunde mobilisera, uppmarschera och gräva ned oss. Så skulle vi avvakta att det inledda storkriget på Europas kontinent i värsta fall småningom drabbade oss. Nu gäller de nya trenderna, för enkelhetens skull här betecknade *flexible response* och den *indirekta aggressionsprincipen*. De styr alltmer. Det är av vikt att ligga på framkant när dessa trender skall pareras.

Vårt geostrategiska läge som en alliansfri barriär mellan maktblocken, täckande halva europeiska fronten, kan i och för sig fresta det östliga till överraskande angrepp redan i dag, därvid utnyttjande USA:s nuvarande dilemma i Sydostasien. De militärtekniska möjligheterna avseende flyg och Ro-Ro-fartyg är dock ännu inte fullt utbyggda. Några års anstånd bör därför förhoppningsvis återstå för oss att omskola vår krigsmakt från 1950-tal till 1970-tal. Beredskap i alla dess former måste samtidigt upprätthållas. Kalla kriget rasar!

Ett begränsat överraskande angrepp mot det neutrala Sverige för att säkra strategiska positioner inför en eventuell utvidgning av den permanenta konflikten mellan blocken till storkrig kan med teknikens utveckling drabba vilken del av landet som helst. Mest utsatt synes dock vara södra delen med storhamnen Göteborg och *hangarfartyget Götaland*. Det inbjuder till kapplöpning mellan blocken, det västliga för att komma oss till hjälp, det andra östliga för att hindra sådan. *Porten i väster*, Göteborg, har härvid avgörande strategisk betydelse.

Ett överraskande angrepp i form av operativ luftlandsättning (två stridsberedda divisioner står redan i Baltikum) i förening med etablerandet av ett kustbrohuvud kommer att inledas av relativt svaga krafter. Kan vi i det längsta hålla luft- och kustbrohuvuden åtskilda yppas en möjlighet att avvärja överraskningsförsöket. I annat fall gäller alltjämt den tidvinnande strategin, syftande till att skapa gynnsammast möjliga förutsättningar för bistånd av tredje part i kraftmätningen. Vår inrikespolitiska utveckling kommer sannolikt att innebära att krigsmakten reduceras, dock inte i den ekonomiska utsträckning som har antytts. Pågående glidning i den

militärpolitiska internationella synen bör härvid utnyttjas vid nödvändig strukturförändring av vår krigsmakt.

Totalförsvarets roll

OpL 1 kom så in på totalförsvaret i sammanhanget. En radikalt omlagd krigsplanläggning *från* en i lugn och ro genomförd mobilisering för att möta ett eventuellt storanfall företrädesvis över Östersjön *till* ett överraskande angrepp som kunde ansättas mot vilken landsdel som helst. Detta krävde ett rejält omtänkande även vid totalförsvarets civila delar. Den aningslöshet – *sådant händer inte här* – som utmärkte åtskilliga myndigheter måste bortarbetas. Framdeles kunde plötsligt en fallskärmspatrull klampa in i en generaldirektörs ämbetsrum och häkta honom om han inte har garderat sig! Det snabba händelseförlopp och de oväntade situationer som var att förvänta måste mötas med tankens frihet, förmåga att improvisera, prioritera och omorganisera samt ytterligare decentralisera ledningen.

Den strategiska ledningen utövades av regeringen, syftande till att utnyttja statens och samhällets alla resurser för det säkerhetspolitiska målet. Detta tenderade på sistone att utvidgas till skydd av folket mot alla former av katastrofer.

Den operativa ledningen däremot kunde omöjlig utövas från kanslihuset eller vederbörande generaldirektörs ordinarie ämbetsrum. Den måste utövas på plats, det vill säga inom den landsdel (civilområde) där det överraskande anfallet och därmed sammanhängande katastrofer slog till. Tvärsektorielt samråd för samverkan med kort tid till förfogande gynnades av den redan befintliga organisationen. Befälhavare för de viktigaste funktionerna och verksamheterna satt redan på gemensam uppehållsplats i bergrum och med gemensamma civiladministrativa och militärterritoriella gränser inom lagom stora områden för operativ verksamhet. (Län av modell 1634 är alldeles för små!) Förutsättningar fanns alltså för decentraliserad god operativ ledning av totalförsvaret i det nya läget. Nu gällde att öva och åter öva totalförsvaret för detta. Därmed var OpL 1:s föredragning avslutad.

Jag berättade att överbefälhavaren en av de närmaste dagarna skulle orientera totalförsvarets chefsnämnd vad som höll på att hända. Visserligen skulle de av krigsförbandsövningscykeln styrda gemensamma stabsövningarna fortsättningsvis äga rum var fjärde i stället för vart sjätte år, men det förslög inte för att göra totalförsvarets ledning *fit for fight*. Sek-

tionscheferna fick i uppdrag, var och en inom sitt motsvarande verksamhetsområde, fundera på detta.

Ett särskilt problem var informationen till svenska folket om den nya utvecklingen beträffande risken för överraskande anfall och hur var och en därvid borde förhålla sig. Detta var i första hand regeringens sak. Åt chefen för försvarsstabens informationsavdelning uppdrogs att inledningsvis diskutera detta med Sveriges Radio och Sveriges Television.

Hur sker det strategiska överraskande anfallet?

OpL 2 och 3 fick så ordet och anmälde inledningsvis att de för tids vinande hade haft kontinuerligt samråd med OpL 1 och var beredda att framlägga preliminära synpunkter och förslag.

Det stora operativa problemet är hur det strategiska överraskande anfallet kommer att ta sig operativt uttryck. Kommer det i norr mot Sundsvallsområdet med sikte på Trondheim, i Mälardalen med dess ledningscentra, över Vikbolandet utnyttjande flygfälten runt Norrköping och Linköping, i Skåne i anslutning till östersjöutloppen eller i Göteborgsområdet för att stänga *porten i väster* och därmed hindra det andra maktblocket att ingripa? Det som har börjat benämnas *hangarfartyget Götaland*, det vill säga ansamlingen av flygfält med tyngdpunkt i västgötabaserna kunde härvid tänkas vara särskilt begärliga för båda maktblocken.

Riskerna för angrepp mot vårt land kan inte längre graderas landsdelsvis. Hela ytan måste inledningsvis täckas tills angriparen har röjt sin avsikt. Alla här angivna alternativ är strategiskt och operativt tänkbara. De är även tekniskt möjliga genom det sovjetiska taktiska flygets ökade räckvidder och transportflygets lastförmåga. Mer än en landsdel kan dock knappast angripas i en första omgång. Det innebär insats av förstärkt luftlandsättningsdivision. Sovjetunionens samlade lufttransportkapacitet medger inte mer. Trots kravet på gardering vid alla andra frontdelar kan däremot dess lättrorliga taktiska flyg tillfälligt sättas in för att nå luftöverlägsenhet över hela Sverige och luftherravälde över valt luftlandsättningsområde.

Ett överraskande militärt angrepp mot någon av de här exemplifierade landsdelarna bedöms därför böra inledas med att erövra ett luftbrohuvud, helst i anslutning till en flygplats med stor landningskapacitet (flaskhalsen!) Brohuvudet bör inte heller ligga alltför långt bort från en hamn. Sedan även denna tagits med, de smärre amfibiestyrkor som Sovjetunionen

faktiskt disponerar, framförs förstärkningar sjövägen med främst Ro-Ro-fartyg. Dessas möjlighet att lossa även i förstörd hamn och vid landsvägs-slut med brygga långt in i fjärdar och fjordar skänker angriparen viss valfrihet för det sjöbrohuvud som skall bildas. Sedan brohuvudena förenats står för angriparen fältet fritt för vidare operationer mot slutmålet.

Angriparens första anfallsvåg kommer både av överraskningsskäl och beroende på den begränsade tillgången på specialresurser att vara relativt svag. Detta skall utnyttjas för att slå angriparen i hans svaghetstillstånd under begynnelskedet.

Därför är det angeläget – som strategerna har framhållit – att i det längsta hålla tilltänkta luft- och kustbrohuvuden åtskilda. Tillförseln till dem måste bekämpas både i luften och till sjöss. Det är nödvändigt att tills vidare bevara så stor kvantitet av våra flygstridskrafter som de ekonomiska förhållandena och avvägningen mellan försvarsgrenarna medger. Försvarsministern sade i sitt Umeåtal att vi inte längre hade råd med den höga kvalitet som 1958 års försvarsbeslut innebar. Sovjetunionens taktiska flyg kommer utöver nyförvärven att innehålla många Mig och andra flygplan av äldre serier. En livstidsförlängning av våra J 32 B Lansen och J 35 Draken i besparingssyfte ter sig därför rimlig.

Flottan genomgick redan i 1958 års försvarsbeslut sitt stålbad och utvecklas nu i rätt riktning. Trängande är att få fram en sjörobot med 10 mils räckvidd för våra torpedbåtar av Norrköpingsklassen. Västerhavet och Göteborgs strategiska betydelse framtvingar att en större andel av flottan redan i fred av säkerhetsskäl avdelas dit med tonvikt på fregatter. Med krigsplanläggningsalternativet *storanfall mot östra Mellansverige* struket begränsas behovet av sjöstridskrafter i norra Östersjön. Stockholms skärgård förblir dock en bastion och en pivå i svensk strategi och operationskonst. Det är påfallande vilket intresse Sovjetunionens underrättelsetjänst inriktar mot densamma. Skärgårdens kanalisering förmåga bör alltså utnyttjas för att med begränsade marina stridsmedel förhindra kupp försök sjövägen mot Stockholm och med kustjägarnas infiltration i skärgården. Pågående modernisering av kustartilleriet skall koncentreras till de tre stora inloppen till Stockholm och till Göteborgs, Uddevallas och Lysekils fjordmyningar.

Ett avgörande redan i begynnelskedet tack vare angriparens inledande svaghet kommer emellertid att slutligt hänga på våra markstridskrafter. I genom luften och över sjön attackerad landsdel (militärområde) skall där snabbt mobiliserad fördelning omgående anfälla luftbrohuvud under bil-

"Trängande är att få fram en sjörobot med 10 mils räckvidd för våra torpedbåtar av Norrköpingsklassen." I verkligheten kom denna beväpning (med sjöroboten RBS 15 som ses på denna bild) till stånd först under 1980-talet.

dande, alternativt kustbrohuvud och krossa detta. Fördelning inom inte angripet militärområde underställs aktuell militärbefälhavare. Om avgörande inte uppnås utan operationen utvecklas låter överbefälhavaren till den landsdel där slutligt avgörande sökes eller förväntas falla samla största möjliga delar av samtliga operativa stridskrafter. Om inte ett slutligt avgörande nås sker övergång till fördröjningsoperation på markterritoriet.

Även sådan skall vara omsorgsfullt förberedd i fredstid. Härvid medverkar även återstående stridskrafter i luften och till sjöss. Jaktdivisionerna bestrider angriparens luftherravälde, torpedbåtar (robotbåtar) och ubåtar anfaller från flankposition angriparens underhålls- och förstärkningstransporter till kustbrohuvudet under bildande. Efterhand har huvuddelen av arméns 20 försvarsområdesstridsgrupper förts fram till operationsområdet. Den fördröjningstaktik som armén hittills praktiserat inom fördröjningsoperations ram är numera helt förlegad. Den ersätts av ett områdesförsvar intill tio mils djup innanför kust och gräns. Utbildning av i första hand befälet (särskild övning för befäl, SÖB) härför skall omgående påbörjas. I skydd av försvarsområdesstridsgrupperna avlöses och reorganise-

ras de svårt medtagna brigaderna till stridsduglighet. Militärbefälhavarna utövar alltså den operativa ledningen, fördelningschefer och försvarsområdesbefälhavare den taktiska.

Bristande operativ ledning

Efter denna inledning av OpL 2 utbröt en häftig diskussion. Det ifrågasattes om krigsmakten med ett kvalitativt begränsat flygvapen och en kvantitativt nedskuren armé skulle vara kapabel att genomföra de i värsta fall mycket omfattande och krävande operationer som här har skisserats. Jag erinrade avslutningsvis med viss skärpa om att Sverige höll på att glida in i ett helt nytt militärpolitiskt läge. Det största hotet utvecklades till att bli överraskande och till och med isolerat angrepp. Härom var alla tydligtvis överens. Om angreppet kom var vi inledningsvis ensamma. "Tredje parts", det vill säga NATO:s handlande hade aldrig diskuterats i svensk krigsplanläggning. Nu var tillfälle att göra detta. För NATO med inneslutningsstrategi måste det vara utomordentligt angeläget att förhindra försök av Sovjetunionen och Warszawapakten att förbättra möjlighet till utbrytning till Nordatlanten. Bistånd till oss var beroende av främst två faktorer. Vi fick inte i vårt första inledande försök till avgörande, och framför allt inte i det andra med kraftsamling av krigsmaktens huvuddel till aktuellt operationsområde, bli i grund slagna och förlora handlingsfriheten. Vi måste bevara förmågan att skapa praktiska förutsättningar för NATO att lämna bistånd och vinna kapploppningen om *hangarfartyget Götaland*. Göteborgs strategiska betydelse i sammanhanget framstod bjärt. Den andra faktorn var kärnvapenhotet. Men skulle storkrig inledas för Sveriges sak?

Chefen för OpL 2 höll med mig, men tillade att visserligen hade den integrerade operativa ledningen i militärområdesstaberna praktiserat endast ett knappt år men den fungerade mycket illa. Med den komplicerade operativa ledning som här förutsatts – främst övergång från anfalls- och avvärjnings- till fördröjningsoperation – var det tvingande att genomföra en intensiv utbildning av militärområdesstaberna för att göra dem kompetenta för operativ ledning.

Som initiativtagare till det alternativ med sex militärområden som riksdagen hade beslutat om tvingades jag medge vad som anförts. Chefen för operationsledningen med medhjälpare skulle under kommande vinter resa runt till militärområdesstaberna med början hos de stora och genomföra kurser i operativ ledning. Militärhögskolan skulle antligen få

ett särskilt läroämne *operationskonst* mellan strategi och taktik. Överbefälhavaren Swedlund hade i sina i övrigt framgångsrika integrationssträvanden förbisett att en integrerad operativ ledning också krävde en integrerad generalstabskår med försvarsstabschefen som chef för kåren. Min avsikt var att snarast skapa en sådan. Därmed var diskussionen avslutad.

Markstridskrafternas problem

OpL 2 övergick därefter till markstridskrafternas problem. Helt andra krav måste nu ställas på dessa än tidigare såväl beträffande insatsberedskap som stridsduglighet. Man började med insatsberedskapen. Denna hade under det kalla kriget vid armén liksom vid kustartilleriet varit traditionellt mycket låg. Orsakerna var dels önskemålet att bevara en mycket väl utvecklad utbildningsorganisation, dels tron att vår *neutralitetspolitik* skulle skapa en frist för krigsutbrott till vår fördel. Den sistnämnda förhoppningen måste nu definitivt strykas. Vi kunde i osäker framtid först och till och med isolerat råka ut för ett överraskande angrepp.

Hittills har flyg och flotta svarat för insatsberedskapen. Detta är en förlegad tanke. Överraskande anfall inleds inte med långa strider i luften och till sjöss för att erövra luft- respektive sjöherravälde, skänkande den angräpningsfristen att mobilisera sina markstridskrafter. Det börjar fast mer med att främmande trupp plötsligt står på svensk mark genom smärre luftandsättningar, trojanska hästar, affärs-, turist- och idrottsällskap som demaskerar sig och så vidare. Samtidigt (men inte förr) inleder angräpningskampen för att nå luftöverlägsenhet över Sverige och luftherravälde för att möjliggöra operativa luftandsättningar.

Slutsatsen för vår del blir att insatsberedskapen för våra operativa stridskrafter i alla element måste vara densamma. På samma gång som flyg och flotta står startberedda efter spridning till krigsbaserna skall tätbataljonen i var och en av de 20 anfallsbrigaderna vara marschfärdig.

Stående förband är ett gängse begrepp. Det har i den offentliga debatten yrkats att införa dylika i armén. Det är dock ett mycket stelt system. De begränsade stående förband vi kan hålla kommer att vara identifierade av den presumtive angräpningskampen. Han slår omgående ut dem med intensiva flyganfall. Armén bör genast söka ett mer flexibelt system för insatsberedskap. Detta får dock inte rubba vår höga mobiliseringsberedskap med därtill anpassad skolutbildning av yrkesbefälet.

I värsta fall kan *beredskapslarm* tillgripas. Med den försvarsvilja som

kommer till uttryck i *folkets samlade fientlighet* vid ett angrepp från öster beger sig de värnpliktiga till de tusentals mobiliseringsplatserna för kompani där de hade varit minst en gång tidigare. Det är en omöjlighet ens för en supermakt att krossa ett dylikt mobiliseringssystem.

Brigaderna är för närvarande 20 + 10, vartill kommer en på Gotland. Rekryterings- och mobiliseringsområdena är relativt jämnt fördelade över landet. Grundförutsättningen att täcka hela ytan finns alltså för att vid överraskande anfall ”ett antal brigader grupperas över hela landet beredda för omedelbar aktiv strid” som det hette redan i regeringens proposition inför försvarsbeslutet 1948. Denna var något före sin tid, men nu är vi där!

Antalet likvärdiga brigader skulle enligt 1958 års försvarsbeslut förbli 30. Arméledningen hoppades i det längsta att den fullständiga modernisering av alla brigader som försvarsbeslutet förutsatte också skulle genomföras. I det ekonomiska läge krigsmakten nu försatts, måste dubbleringsbrigaderna på tio brigadregementen avskrivas som kvalificerade operativa enheter.

De 20, fortsättningsvis benämnda anfallsbrigader, utgör ett minimum för att omgående tillgodose beredskapen i tidigare angivna landsdelar (sex

De sju moderniserade pansarbrigaderna försågs under 1960-talet med bandgående pansarskyttefordon som kunde följa stridsvagnarna i all slags terräng. Som ett provisorium byggdes samtliga stridsvagnar m/41 om till pansarbandvagnen Pbv 301, beväpnad med en 20 mm automatkanon från det kasserade flygplanet J 21. Vagnen kunde transportera en skyttegrupp om åtta man.

militärområden). De sju pansarbrigaderna (I 19 + P 5 den sjunde) är nu färdigmoderniserade med nya stridsfordon. Pansarbataljonens kombination av stridsvagns- och pansarskyttekompanier har visat sig vara mycket lämplig och har väckt internationell uppmärksamhet. Förstudier pågår för att ge återstående fem norrlandsbrigader bättre framkomlighet såväl vinter- som sommartid, genom bandvagnar. Återstående åtta anfallsbrigader är nu under ombeväpning från skytte- till pansarjägerförband. De utrustas rikligt med världsbästa vapen för bekämpning av pansar en nutida angripares främsta stridsmedel på marken.

Våra brigader har efter krigsslutet 1945 förflyttats medelst cykeltolknings. Det innebar på sin tid ett femfaldigande av svensk skyttebataljons både marschhastighet och marschlängd per dygn. Förflyttningssättet är numera helt förlegat för anfallsbrigad. Pansrat transportfordon är tyvärr uteslutet av kostnads skull. Valet står därför mellan terränglastbil (stamfordon, 40 kilometer per timme) och civil traktor (inmönstrad, 25 kilometer per timme) med kraftuttag till släpfordon. Kostnadsskillnaden är kolossal. Skillnaden i hastighet utjämnas genom att traktorsläpet rör sig smidigare på de småvägar vid sidan av de stora stråken som måste väljas med hänsyn till flygfaran. De ständiga stockningar och köbildningar som utmärker lastbilsburna transporter begränsas. Vid överraskande flyganfall kommer

"OpL 2 förordar traktorn före terränglastbilen varvid kostnadsaspekten väger tyngst."

truppen erfarenhetsmässigt snabbare av traktorns transportkärra för flygskydd. OpL 2 förordar traktorn framför terränglastbilen, varvid kostnadsaspekten väger tyngst. Den något begränsade operativa (men inte taktiska) rörligheten får accepteras.

Är sålunda de 20 anfallsbrigadernas materiella utrustning tillfredsställande inte bara i dag utan för åtskilliga år framåt kan inte detsamma sägas om den personella kvaliteten och krigsförbandens utbildningsståndpunkt. Och detta trots krigsförbandsövningssystemets positiva påverkan. De idéer vår nytillträdande försvarsstabschef har kämpat för i många år bör enligt OpL 2:s uppfattning snart förverkligas. De motsvarar helt det förändrade strategiska och operativa läge som Sverige håller på att glida in i, det överraskande och måhända till och med isolerade angreppet.

Därmed var operationsledningens föredragning avslutad.

Strukturförändringar inom armén

Nu var det hög tid att förverkliga den arméstruktur som jag precis visste hur den skulle se ut och som jag hade kämpat för i 20 år. De operativa premisserna förelåg. Den tillträdande arméchefen Synnergren skulle det säkert gå bra att samarbeta med. Hans styrka låg på det taktiska området, där armén i högsta grad behövde en injektion. Organisations-, utbildnings- och beredskapsfrågor kunde han mindre om på grund av mycket begränsad trupptjänst efter 1942. Han var dock fullt medveten om att jag däremot hade stor erfarenhet om berörda verksamheter. Det fanns sålunda gott hopp att vi skulle komplettera varandra.

Synnergren och jag konstaterade inledningsvis att de svenska anfallsbrigaderna inte hade tillräcklig personell förmåga att genomföra framgångsrikt anfall mot sovjetisk motståndare. Detta kunde dock rättas till genom åtgärder som förhoppningsvis inte skulle innebära ökade kostnader. Samtidigt skulle arméns insatsberedskap bringas upp på erforderlig nivå. Åtgärderna kunde sammanfattas sålunda:

1. Kadersystemet infördes i svenska armén med 1901 års försvarsordning. Det gällde ännu under allmänna mobiliseringen i april 1940, men blev därefter bortfuskat. Kadersystemet innebär att grundorganisationens, det vill säga de 20 brigadregementenas, utbildnings- och mobiliseringsplattform skall utgöra en integrerad del av anfallsbrigadens krigsorganisation som fylls på vid mobilisering.

2. Brigadchefen är fredsplacerad vid brigadregementet och har *en* uppgift: ledning, kompetensutveckling, utbildning, övning, kontroll av tillgänglighet av personal och materiel vid egen brigad, samt är krigsplacerad vid denna under minst en krigsförbandsövningscykel. Han skall inte belastas med administrativa uppgifter av typen ställföreträdande försvarsområdesbefälhavare. Att framgångsrikt ha utbildat och fört brigad skall vara främsta meriten för vidare karriär. Han biträds av en utbildningsavdelning, stommen till brigadstaben.
3. Av yrkesbefälet vid brigadregementet är samtliga under 40 år krigsplacerade vid brigaden. Brigadchefen kompetensutvecklar dessa till proffs i taktik, stridsteknik och truppföring (centrala skolor ger endast grunderna) genom krigsspel, muntliga stridsövningar, fältövningar, stabstjänstövningar, praktisk truppföring med inläggande grundutbildningsåldersklass som övningstrupp, allt kulminerande i krigsförbandsövning.
4. Värnpliktiga plutonchefer och kompanibefäl ges en konsekvent förstegsutbildning.
5. Anfallsbrigaden skall vara ett med våra mått mätt *stående förband* med brigadchef och huvuddelen av det krigsplacerade yrkesbefälet i tjänst vid brigadregementet, en bataljon under grundutbildning och brigadens huvuddel *tillfälligt* hempermitterad (ej hemförlovad, jämför beredskapstiden 1940–1945) mellan krigsförbandsövningar. Mobiliseringstid söder om Dalälven är 24 timmar.
6. Färdighållningsorder för beredskapsövning (Värnpliktslagen, paragraf 27:2) för varje uttryckande grundutbildningsbataljon att gälla tills nästa bataljon är stridsduglig. Larm genom kompanichefen med telefonkedja. Marschfärdig efter 12 timmar. Beredskapskontroller (tillika signal till utlandet) med inställelse för kort övning företrädesvis under veckoslut.
7. Initiativförmåga, gosselynne, hoppfull håg och fantasi skall utmärka alla vid svensk anfallsbrigad. Både fast anställda och värnpliktiga skall känna stolthet att tillhöra en sådan. Dess lösen skall vara: ”Vinna tid, vinna strid.” Den svenska anfallsbrigaden skall vara respekterad i Moskva.

Att uppnå målet att slå en sovjetisk motståndares även modernaste stridskrafter skulle kräva tid. En god grund var härvid beslutet av 1966 års riksdag att förbättra utbildningssystemet. Det hade föregåtts av 1960

års värnpliktsutredning där Stig Synnergren hade varit sekreterare, en stor fördel i förhandenvarande läge. I utredningen minskades intervallet mellan krigsförbandsövningar från sex till fyra år. Beträffande anfallsbrigaderna ville vi nu gå längre: två år. Dessutom borde elitarmén bestå av värnpliktiga i 20-årsåldern ännu utan större familjeförpliktelser till främjande av anfallsandan. Detta betydde en omsättning vart femte år av var och en av brigadens grundenheter (brigadstab med mera och fyra stridande bataljoner om cirka 750 man).

De något ökande kostnaderna kompensterades genom att endast anfallsbrigaderna direktrekryterades och de stridande bataljonerna fick en rimlig manskapsstyrka. Tio brigadregementens andra brigad utgick sålunda. Den årliga värnpliktskontingenten bedömdes därför kunna reduceras med cirka 20 %. För denna *reserv*, avsedd att i krig i första hand ersätta avgångar vid krigsförbanden, skisserades en utbildning om fem månader (allmän soldat- och befattningsutbildning). Sin förbandsutbildning skulle berörda värnpliktiga få när de efter hand stacks in i de redan kämpande förbanden för att täcka förlusterna.

De staber och bataljoner ur anfallsbrigaderna som efterhand omsattes vart femte år hade genomfört minst 10,5 månaders grundutbildning och två krigsförbandsövningar. De representerade ett stort utbildningskapital som inte fick förskingras. Med principiellt oförändrad organisation överfördes därför varje år staber och bataljoner från anfallsbrigaderna till försvarsområdesstridsgrupperna. Dock behöll de förra yrkesbefäl under 40 år som ersattes av äldre och av reservofficerare. Det nya 15,5 cm brigadartilleriet och de tunga granatkastarna med mera måste anfallsbrigaderna också behålla. De ersattes vid försvarsområdesstridsgrupperna av äldre 10,5 cm haubitser och 8 cm granatkastare, till vilka alltjämt fanns stridsduglig ammunition.

Försvarsområdesstridsgruppernas avsedda användning har tidigare redovisats. Särskild övning för befäl (SÖB) genomfördes efterhand för att lära ut den nya taktiken för fördröjningsstrid, *områdesförsvar* inom fördröjningsoperationens ram.

En tredje grupp av arméns krigsförband skulle också omstruktureras och till omfattningen begränsas: värnförbanden. De skulle, delvis i samverkan med kustartilleriet i fasta anläggningar, försvara dels de bedömt farligaste infallsportarna till riket, dels infrastrukturens viktigaste knutpunkter inom alla verksamhetsområden. Härigenom bildades ett nät täckande landets hela yta, anfallsbrigader och försvarsområdesstrids-

grupper till stöd om det överraskande angreppet kom. När bataljon ur försvarsområdesstridsgrupp efter fem års tjänst upplöstes, handplockades värnpliktig med passande grundutbildning nu drygt 30 år och inte blott arbetande utan även bosatt i anslutning till skyddsföremålet, till en motsvarande befattning. En före detta skytt på Centurionstridsvagn placerades vid värnkanon på Arlanda. På detta sätt upprätthölls en näst intill minuterberedskap vid *vital points* utan att den värnpliktiges privatliv behövde störas. Genom korta larmövningar hölls värnförbanden ständigt på alerten.

Samtidigt som här redovisade organisatoriska strukturförändringar genomfördes skulle beredskapen i alla dess former upprätthållas. Det underlättades av att grundorganisationens 20 brigadregementen stod fast.

En effektivare armé!

Så över till utbildnings- och övningsproblematiken. Redan som ung officer på 1930-talet hade jag konstaterat stridsenheten bataljonens svaga sida. Det var bataljons- och kompanischefernas bristande förmåga att med van blick för terrängens möjligheter snabbt och rutinmässigt organisera ett överväldigande eldunderstöd för framgångsrikt anfall. Det blev alltså den nyutnämnde brigadchefens första uppgift att utbilda brigadens officerskår till proffs i taktik och truppföring. Han biträdades härvid av brigadens artillerichef.

"De förenade truppslagens strid kräver omfattande samövning." Stridsvagn 101, följeinfanteri och två J 35 Draken.

Arméns högre förband brigad och fördelning är operativa enheter. Det betyder att de självständigt skall kunna genomföra ett slag. I dem ingår därför samtliga truppslag. De förenade truppslagens strid kräver omfattande samövning. Sådan har emellertid i svenska armén ofta inskränkts till några dagars fälttjänstövning, som avrundade krigsförbandsövningen. Till yttermera visso upplöstes under 1950-talet den ständiga indelningen i fördelningar, grunden för de förenade truppslagens samverkan. Man inbillade sig att tillfälligt sammansatta fördelningar kunde genomföra stordåd. Krigserfarenheterna såväl under som efter andra världskriget talar ett annat språk.

Det nya strategiska och operativa läget krävde att i varje landsdel en till fulländning samövd fördelning omgående gick till anfall mot luft- eller kustbrohuvud under bildande. Inom vart och ett av de sex militär-områdena organiseras därför en fördelning med ständig indelning i en pansar- och två pansarjägerbrigader. I samverkan och växelverkan, under dager och mörker och med mottot *vinna tid, vinna strid* skulle den gå på angriparen. Den följdes av fördelning avdelad av överbefälhavaren ur inte engagerat grannmilitärområde. Fördelningschefer blev vederbörligt militärområdets arméinspektör med stomme till stab ur militärområdesstabens sektion A. Så ofta tillfälle bjöds skulle han samöva sina brigadchefer med staber i de förenade truppslagens strid.

Vad här har redovisats avsåg att förbättra och förstärka arméns insats för rikets försvar, förhoppningsvis utan kostnadsökningar. Det gällde fastmer att begränsa utgifterna. Här erbjöds strävan att höja fördelningens och brigadens slagkraft en möjlighet. Enligt beslut 1954 skedde all utbildning även i fortsättningen truppslagsvis med särskilda fredsförband (regementen och kårer) enligt den gamla ordningen. Detta var en seger för det ensidiga truppslagstänkandet, främst representerat av artilleriet och ingenjörtrupperna. Önskvärt var tvärtom att utbildning av artilleri med mera bedrevs vid varje brigadregemente för att för att redan från början svetsa ihop brigaden genom de förenade truppslagens samverkan. Detta innebar dock alltför små kontingenter av specialtruppslagen. En mer praktisk lösning var därför att varje militärområde med dess arméinspektör kom med i sammanhanget. En utbildningsbataljon av artilleri förlades till ett brigadregemente inom militärområdet, en ingenjörbataljon till det andra och en underhållsbataljon till det tredje. Arméinspektören/fördelningschefen reglerade att varje brigadchef fick erforderligt inflytande när dennes förband grundutbildades.

Utrymme i brigadregementens kaserner för tillkommande enhet om högst 500 man erhöles genom att endast anfallsbrigadens värnpliktiga grundutbildades och den stridande bataljonens manskapsstyrka nedbringades till rimlig nivå. Detta innebar att specialtrupperlagens administration, förvaltning och kasernetablisement kunde nedläggas. En betydande besparing ernåddes utan nya kasernbyggen som tidigare hade utmärkt förmenta rationaliseringsförsök i armén. Dessutom var aktuella förband med få undantag förlagda i samma garnisonsstad som brigadregementet. Det betydde att de förras befälskader inte tvingades flytta till annan förläggningssort, enligt erfarenhet med avskedstagande som följd, i rådande vakansläge en katastrof. Orsaken var yrkesarbetande hustrur, egna villor med mera. Även det kommunalpolitiska motståndet mot att mista skattechronor undveks.

Nedskärning av grundorganisationen

Men mer måste göras i rationaliserings- och besparingssyfte. I försvarsbeslutet 1942 separerades försvarsområdesbefälhavare med staber av belastningsskäl från dåvarande infanteriregementen. Dessas motsvarighet brigadregementena med chefer kommer att få minskad arbetsbörda genom att ansvaret för anfallsbrigaderna överläts på särskild brigadchef. Försvarsområdesorganisationen återförenas med brigadregementet, vars chef blir tillika försvarsområdesbefälhavare. Detta betyder att ett tjugotal försvarsområdesstabes med alla tillbehör kan nedläggas.

Sammanfattningsvis innebar detta att cirka 40 administrationer och förvaltningar med mera och 15 kasernetablisement omgående skulle kunna nedläggas. Erfarenheterna från förbandsnedläggningarna i 1925 års försvarsbeslut utvisade emellertid att besparingarna blev mindre än förväntat. Detta fick inte upprepas. Därför borde regeringen genast tillsätta en särskild, tillfällig myndighet. Denna skulle först undersöka vad som hände 1925, därefter leda en snabb avveckling av de här presenterade föreslagen. Ett av misstagen 1925 var sannolikt att krigsmaktens splittrade ledningar skulle på en gång och samtidigt dels bygga upp en organisation med delvis nya uppgifter, dels avveckla stora delar av den gamla.

Överbefälhavarens *förhandlingsbud* till regeringen blev mot bakgrund av det militärpolitiska lägets bedömda utveckling följande:

Målet för arméns operativa förband skall vara att efter snabb mobilisering kunna slå även en motståndares modernaste enheter. Därför skall kader-

systemet återinföras: en ständig indelning i sex *pansarfördelningar*, en per militärområde med arméinspektören som chef etableras och brigadchef ges *en* uppgift, *ett* ansvar, egen brigad. Personell skall brigads kvalitet höjas till den yppersta genom dessa åtgärder i förening med att riksdagens beslut 1966 om VU 60-systemet står fast.

Materiellt fullföljs för dessa moderniseringsplanen enligt 1958 års försvarsbeslut. På sikt begränsas materielomsättningen efter tillgängliga medel. Närmast aktuell är omsättningen av brigadartilleriet och förstärkning av luftvärnet.

Grundorganisationen nedskärs med cirka 40 administrationer och kasernetablisement. Detta kan verkställas relativt snabbt med undvikande av större kommunalpolitiska och sociala komplikationer och utan att beredskapen i dess olika former under övergångstiden behöver nedgå.

De 20 anfallsbrigaderna vidmakthåller och förbättrar efter hand sin insatsberedskap och stridsduglighet till fulländning.

Utvecklingen inom marinen

Försvarsbeslutet 1958 resulterade i marinplan 60 innebärande övergång till en så kallad lätt flotta och modernisering av kustartilleriet i samband med viss reducering av marinens anslag. Detta i förening med *arvet* av befintlig materiel – fartyg och batterier som av beredskapsskäl måste bibehållas tills ny har kunnat anskaffas – hade avsevärt fördröjt förverkligandet av marinplan 60.

Det delvis förändrade militärpolitiska läge med högre krav på insatsberedskap som bedöms inträda i vårt närområde påverkade även marinen. Tendensen mot en *8-17-flotta* måste avbrytas och det av riksdagen 1966 antagna VU 60-systemet upphävas för huvuddelen av flottan. Den skulle vara permanent rustad med minimibesättning. Smålandsjagarna beräknades kvarstå till åtminstone 1980.

Det fanns indikationer att Warszawapakten vid väpnad konflikt berörande Skandinavien inte planerade storanfall över Östersjön. Man skulle välja den gamla härvägen över Jylland för att knäcka Skandinavien och definitivt öppna östersjöutloppen. NATO:s övningar i Västerhavet tydde på att man i väst var inne på samma tankar. Det krävde emellertid också ett språng över till Norge.

Hur som helst fick det inte inträffa att svenska flottan vid överraskande angrepp blev helt instängd i Östersjön. Vissa delar borde fredsgrupperas vid Västerhavet. De skulle lämpligen utgöras av Östergötlandsjagarna

"Vissa delar borde fredsgrupperas vid Västerhavet. De skulle lämpligen utgöras av Östergötlandsjagarna och de fyra senast byggda stadssjagarna, vilka samtliga som fregatter skulle förses med modern hydrofonutrustning."

Östergötland (fyra byggdes), nr 20 på bilden var ett steg bakåt i utvecklingen efter *Halland* (två st), nr 18 på bilden. Stadssjagarna av Visbyklassen sjösattes 1942–1943 och modifierades till fregatter 1964–1966. På bilden *Visby* och *Sundsvall*.

och de fyra senast byggda stadsjagarna vilka samtliga som fregatter skulle förses med modern hydrofonutrustning. Övriga stadsjagare skulle skrotas. En Östergötlands- och en stadsjagare skulle vara ständigt rustade, 3 + 3 av besparingskäl läggas i malpåse vid Nya varvet.

På så sätt skulle vi få en viss säkerhet till sjöss på Västerhavet för vakt vid eventuellt neutralitetstillstånd. Det medförde även skydd för importen.

Om Warszawapakten vid överraskande krigsutbrott valde att inledningsvis gå över Danmark skulle tid vinnas för att rusta övriga fartyg på Nya varvet. Deras besättningar hade kontinuerligt utbildats och fullgjort krigsförbandsövning vid de fredsrustade fregatterna.

I sådant operativt läge skulle också uppstå omedelbart behov av snabb förberedd minutläggning. Tillgången på stamminfartyg var begränsad till Östersjön. Därför borde vid blivande Västkustens militärkommando (amiralsbefäl) nuvarande system för snabb minutläggning tillämpas. Det förutsatte att Fredrikshamnslinjen fortfarande välvilligt ställde sina färjor som var av lämplig dimension till förfogande. Med ordinarie besättningar som omgående frivilligt gjordes till krigsmän skulle färjorna vid pådrag omgående gå till i anslutning till kaj beläget minförråd för lastning. Samtidigt utlades och fastskruvades minräls från färjornas akterskepp.

På Östersjön hade den svenska utvecklingen vad beträffar ytfartyg gått mot torpedbåtar. Efter Plejadserien om tolv fartyg följde med ut-

Sovjetisk robotbåt Osa II i Östersjön. Den var bestyckad med fyra målsökande sjörobotar typ SS-N-2A, "Styx", med räckvidd på cirka 45 km.

gångspunkt marinplan 60 ytterligare en serie om sex fartyg benämnd Spica. Den var i år slutligt färdigställd.

Ersättning för Plejadserien var under projektering. Den syftade till en utveckling och förbättring av Spicaserien främst beträffande vapen och tele. Härutinnan fanns ett viktigt observandum. Sommaren 1964 gjorde jag en turistresa till Leningrad. Vid färd med bärplanbåt mellan Peterhof och Leningrads inre hamn observerade jag förtöjda örlogsfartyg typ torpedbåt med några stora lådor kantställda riktade framåt på akterdäck. Vid hemkomsten rapporterade jag det till försvarsstabens under rättelsesektion, som bedömde att lådorna sannolikt innehöll sjörobotar. I det nyss (juni 1967) avslutade sexdagarskriget mellan Israel och Egypten sänkte ett mindre egyptiskt örlogsfartyg enligt bekräftad uppgift utrustad med sovjetisk sjörobot, den israeliska jagaren *Eilat*. Egendomligt nog hade US Navy hitintills inte visat något intresse för sjörobotar.

För Sveriges försvar och för svenska flottan skulle det vara synnerligen värdefullt om den lätta flottan kunde bära ett vapen med lång skottvidd och förmåga att sänka även större fartyg. Forskning, utveckling och försök med sjörobot att bäras av den nya serie torpedbåtar som var under projektering borde därför omgående påbörjas. Den del av vårt djupförsvar som omfattade havsdelen riskerade nämligen att försvagas om de 12 Lansendivisionerna inte helt kunde ersättas. Saabs erfarenhet vid tillverkning av robot o8 borde härvid utnyttjas.

Diskussion pågick inom marinstaben om anskaffning av en kanonbåt. Jag hade tillfälle att som stabschef i Västra militärområdet grundligt studera en norsk sådan på besök i Göteborg. Militärbefälhavaren i Västra militärområdet hade anmält till chefen för marinen att han bedömde sådan *kanonbåt* lämplig även för svenska förhållanden. Denna fråga borde snarast avgöras för att påskynda övergången till lätt flotta.

Marinens lägre regionala ledningssystem borde inte minst från beredskapshänsyn snarast regleras. Marinkommandon borde återinföras, i sig förenande örlogsbas och kustartilleriförsvar. Det senares förening med anslutande försvarsområde krävde särskild eftertanke, inte minst med beaktande av besparingskraven. På västkusten borde benämningen på ledningsorganet vara *militärkommando* under amirals eller generals befäl – en motsvarighet sålunda till militärkommandot på Gotland, förposten på Östersjön. I förhandenvarande militärpolitiska läge var *porten i väster* av samma strategiska och operativa betydelse. Avsikten var att generalmajor Westin som hösten 1968 skulle lämna posten som chef för opera-

Saab A 32 Lansen med olika beväpningsalternativ, bland annat attackroboten RB 04, främst avsedd för sjömål (ytterst på bilden). A 32 kom i tjänst 1955. I slutet av 1960-talet var det hög tid att ersätta den..

tionsledningen sedan pågående strategiska operativa studier genomförts, skulle bli marinstabschef för att bland annat medverka till lösningen av föreliggande ledningsproblem.

Flygvapnets problem och försök att lösa dem

Flygvapnet skulle drabbas särskild hårt av regeringens tillkännagivna avsikt att radikalt skära ned försvarsanslagen. Och detta redan inledningsvis försvarsgrenens beroende av de 2,5 % för teknisk utveckling som regeringen avsåg stryka.

De 12 attackdivisionerna med A 32 Lansen, ”överbefälhavarens klubb”, kom i tjänst 1955 och beräknades helt ha utgått 1973. Redan 1962 hade man sålunda tvingats frångå (liksom även stormakterna) den sjuåriga omsättningstiden för flygplan enligt ramavtalet mellan staten och Saab från 1940. I fortsättningen påverkades Saabs ställning i förhållande till den förda försvarspolitikken endast av statsmakternas beslut om ekonomiska satsningar på enskilda projekt.

Viggenprojektet av 1961 var ett sådant, i första hand avsett att ersätta attackflygplanet A 32 Lansen. Den flygmaterielberedning som hade tillsatts 1965 hade på förekommen anledning (kostnaderna) hade undersökt om det var möjligt att avbryta utvecklingen av Viggen. Det uppavs visa

sig i praktiken vara omöjligt, särskilt som projektet är tekniskt mycket lyckat.

Enligt de ursprungliga planerna skulle flygplan 37 Viggen tillverkas i 884 exemplar i fem versioner (attack-, skol- samt två spanings- och jaktflygplan). Flygvapenchefen Thunberg hade oförsiktigt lovat att äta upp sin gamla hatt om det inte blev så. Han ändrade hastigt inställning och ville omgående lägga ned två Lansendivisioner. Nu gällde emellertid att inte förhastiga sig!

En kalkyl utvisade att av regeringen aviserade sänkning av försvarsanslaget snabbt skulle medföra en halvering av flygvapnets slagstyrka. Detta fick med beaktande av det militärpolitiska lägets utveckling inte ske. Förutsättningen för avvärjning av överraskande anfall var att markstridskrafterna lyckades krossa operativa luftbrohuvuden innan dessa hade förenats med över havet kommande undsättning. Den senare måste fördröjas av främst svenska flyg- och sjöstridskrafter.

Lansen hade vidareutvecklats till ett jaktplan, J 32, med bland annat starkare motor. "Den kom i tjänst först 1960 och borde livstidsförlängt vara användbart för attack."

37 Viggens första provflygplan hade nyss framgångsrikt flugit. Den första seriebeställningen till Saab måste göras 1968, nämligen av AJ 37, som skulle ersätta 1973 utgående A 32 Lansen. Men tills vidare kunde av kostnadsskäl högst halva antalet utmattade Lansenattackdivisioner avlösas av Vigen. Av Lansen fanns emellertid en andra version av J 32, ett jaktflygplan med bättre prestanda än A 32. Det kom i tjänst först 1960 och borde livstidsförlängt vara användbart för attack. Det skulle omgående prövas med förhoppning att dra ut på leveranstiden och därmed betalningsutfallen för återstående AJ 37.

Samma problem skulle uppstå beträffande jaktversionen JA 37 av Vigen. Den skulle med början 1975 enbart ersätta ett jaktflygplan J 35 Draken. Även här borde livstidsförlängning prövas i avsikt att i möjligaste mån hålla upp antalet jaktflygplan samtidigt som betalningsutfallet för JA 37 Vigen försköts.

Här skisserad förlängning av leveranstiderna skulle emellertid medföra att den produktionskapacitet som byggts upp av Saab under framtagningen av Draken endast till begränsad del skulle tas i anspråk för produktion av system Vigen. Det var olyckligt både med hänsyn till den förda säkerhetspolitiken och det allmänna behovet av fortsatt sysselsättning för både tjänstemän och arbetare särskilt om en allmän recession var i antågande.

Det var därför angeläget att äntligen få igång en export av även Viggensystemen i första hand till NATO-stater. Så hade redan skett vis-à-vis Danmark som förberedde köp av Draken. Någon kritik från Moskva om vår neutralitetspolitik hade i detta sammanhang inte förmärkts. Underhandlingar pågick om försäljning av Vigen till Italien och Schweiz.

Det fanns emellertid också en strategisk och operativ aspekt på denna fråga. Nordeuropas, det vill säga i första hand Sveriges, Norges och Danmarks betydelse ökade alltmer på grund av den sovjetiska maktutvecklingen på haven. Ett starkt svenskt försvar var en absolut förutsättning för NATO:s möjlighet att framgångsrikt försvara Norge och Danmark. Skandinavien med Ishavet i norr och öster, utloppen i söder båda ledande ut på Atlanten bildade en strategisk enhet. Det skulle vara en stor operativ fördel med ett för Skandinavien gemensamt luftförvarssystem. Viggensystemet i kombination med STRIL 60 vore idealet.

Här fanns en koppling till den amerikanska handelspolitiken. Jag gjorde i detta ärende följande framställning till regeringen:

Vid sidan av sin säkerhetspolitik och ofta utan hänsynstagande till denna bedriver USA en hårdför handelspolitik inte minst då det gäller försäljning av krigsflygplan. Sverige försvarar halva europeiska fronten. Vi betalar helt och ensamma vårt försvar, men är nu i ekonomiska svårigheter. USA (NATO:s huvudaktör) är invecklat i ett kraftödande krig i bortre Asien och ligger därmed för närvarande påfallande lågt i Europa (benämnt *avspänning*). Slutsatsen blir att det skulle vara en stor fördel för USA och NATO om Sverige även i fortsättningen förmår upprätthålla styrkan i sitt och därmed Skandinavians försvar. Därför bör ett helhjärtat försök göras att förmå USA att inte konkurrera med Saab och Sverige om flygplansleveranser i första hand till Norge och Danmark.

NATO-medlemmen Norge hyser en viss oro att NATO och USA inte i alla lägen är beredda att ingripa till Norges försvar i fall av sovjetiskt angrepp på det avlägsna Nordkalotten. Norge är därför av begripliga skäl angeläget att binda upp USA vid sig. Ett medel är amerikanska flygplansköp. För närvarande pågår underhandlingar om F-104 Starfighter, ett extremt jaktflygplan. Detta syns mindre lämpligt för Norges behov. Med det mycket begränsade antal stridsflygplan (cirka 75) Norge disponerar är ett mer allsidigt flygplan, typ fighter/bomber mer allsidigt användbart. Viggen är ett typiskt exempel. Diskussioner bör snarast inledas med Norge i denna fråga. I första hand på högsta militär nivå varvid Sveriges avgörande betydelse för Norges framgångsrika försvar understrykes och de gemensamma intressena på Nordkalotten särskilt framhålles. Därefter bör följa överläggningar på statsministernivå.

Efter dessa underhandlingar, förhoppningsvis framgångsrika så långt att Norge åtminstone inte direkt motarbetade en svensk strävan till samtal på högsta nivå med USA:s ledning, bör en utvald och mycket begränsad delegation under ytterst sekreta former utgå till USA för diskussion och om möjligt överenskommelse. Ledare är lämpligen före detta ambassadören Erik Boheman, uppskattad ambassadör i Washington 1948–1958, ordförande i Saab sedan 1958, talman i riksdagens första kammare 1965–1970 och ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien sedan 1963. General Torsten Rapp som souschef i flygförvaltningen är som välkänd framgångsrik förhandlare i krigsmaterielfrågor i USA given i delegationen. Som sakkunnig i militärstrategiska och operativa frågor både på global och på europainivå är generalstabsöversten Lennart Ljung predestinerad, inte minst genom att han har genomgått US Staff College som den främste på kursen. Summa tre personer. Erforderligt biträde i Washington lämnas av am-

bassaden, främst militärattachéerna. Överbefälhavare Almgren, arméchefen Synnergren och jag bedömer att vissa utsikter till framgång föreligger. Boheman bör uppvakta den för närvarande säkerhetspolitiskt hårt pressade president Johnson personligen.

Sammanfattningsvis gav överbefälhavaren följande bud till regeringen avseende flygvapnets organisation och materielanskaffning:

Vårt flygvapen är välkänt för att ha låga driftkostnader bland annat genom att utnyttja värnpliktiga för även uppgifter. Men ytterligare sparmöjligheter, förskjutning av betalningsutfall för större anskaffning av Viggen, måste prövas.

Flygvapnets grundorganisation utmärks av ett nästan trefaldigande från sju flottiljer (motsvarande) i 1936 års försvarsbeslut till 20 i 1942 års försvarsbeslut. 1948 fattade riksdagen ett principbeslut om att ytterligare öka jaktflyget med 50 %. Detta skulle ske genom att varje division fick en tredje grupp om fyra flygplan. Flottiljerna med vidhängande administration utökades alltså inte. Riksdagsbeslutet kom aldrig till slutligt genomförande. Nu kan tänkas att gå motsatt väg inom givet antal grupper av flygplan. För närvarande har vi tio jaktflottiljer det vill säga 30 divisioner. Om 20 av dessa tilldelas en tredje grupp från övriga tio kan tre flottiljer nedläggas utan att den samlade jaktstyrkan reduceras. Denna möjlighet bör prövas. Härvid måste beaktas att genom spridd uppställning anhopningen av flygplan inte blir för stor vid återstående flottiljer.

Sammanfattningsvis har redan beslut om serietillverkning av flygplan 37 Viggen nu fattats. Leveranstakten bör emellertid med hänsyn till betalningsutfallen förskjutas så långt in i framtiden som kravet på tidsenlig beredskap medger. Under mellantiden kompletteras AJ 37 med livstidsförlängd attackversion av J 32 Lansen och J 35 Draken.

För att kontinuerligt vidmakthålla produktionskapaciteten vid Saab intensifieras strävan till internationell försäljning av flygplan 37 Viggen särskilt till Danmark och Norge. Möjligheten att med bevarad jaktkapacitet nedlägga tre jaktflottiljer prövas.

Regeringens ställningstagande

Den 15 juli möttes den inre kretsen på hemlig ort. Försvarsministern, som senare gav överbefälhavaren en orientering om händelseförloppet, inledde med läget i 1965 års försvarsutredning där sammanbrott hotade

och om de tankar som en uppenbarligen chockad militärledning genom den nye försvarsstabschefen framfört till kretsen var och en för sig. Därefter följde en mycket livlig och engagerad diskussion. Stats- och utrikesministrarna uttalade sympatier för att försöka åstadkomma en kompromiss i försvarsfrågan. Respekten och förtroendet såväl internationellt som hemmavid berodde i högsta grad på principiell enighet mellan de demokratiska partierna i denna viktiga fråga. Sträng var tveksam med hänsyn till den framtida ovissa utvecklingen samhällsekonomiskt och statsfinansiellt. Och svenska folket förväntade sig fortsatta reformer i välfärdens tecken. Sträng antydde att hans statssekreterare var negativa. Försvarsministern sade sig som gammal partisekreterare vara tvingad instämma i vad finansministern anført om den framtida välfärdsutvecklingen. Det gällde att fullfölja 30-punktsprogrammet om partiet skulle behålla regeringsmakten efter 1968 års riksdagsval. Palme instämde. Han betonade risken för att den växande svenska Vietnamrörelsen i förening med oppositionen inom studentkretsar vid universitet och högskolor skulle förleda ungdomen att ansluta sig till diverse mer eller mindre obskyra kretsar på yttersta vänsterkanten. Reformkraven inte minst på utbildningsområdet skallade!

Mötet ledde inte till något konkret resultat. Det beslöts att var och en skulle fundera vidare på sitt håll under fortsatt semester. Nytt möte i kretsen den 15 augusti. Då måste principbeslut om försvarsfrågans fortsatta projektering fattas, att senare konfirmeras av samlad regering och eventuella nya direktiv måste utfärdas till såväl överbefälhavaren som försvarsutredningen. Statsministern skulle dessförinnan ta förberedande kontakt med de borgerliga partiledarna. Överbefälhavaren jämte försvarsstabschefen skulle vid mötet den 15 augusti föredra dels sammanfattningsvis vad som hittills har framförts från militärt håll, dels huvudpunkterna i den plötsliga rationaliserings- och reformbenägenhet som den nya militärledningen påstods uppvisa. Så blev det.

Den 15 augusti möttes åter den brunbrända inre kretsen. Inställningen i försvarsfrågan var i huvudsak oförändrad i förhållande till vid mötet en månad tidigare. Utrikesministern erinrade sina kollegor om vad han anført vid sitt utrikespolitiska tal i Paasikivisamfundet i Helsingfors ett år tidigare, nämligen att "enighet råder mellan alla de demokratiska partierna i Sverige om huvudlinjerna i vår utrikespolitik, neutralitetspolitiken" liksom om att "denna politik *måste stödjas av ett starkt försvar*" (kursivering av Torsten Nilsson i utrikesdepartementets utskrift av talet).

Med den stora nedskärning av försvarsanslagen som regeringen redan inlett skulle försvaret, enligt vad den nya, tydligtvis fördomsfria militära ledningen hävdade, snabbt försvagas. Motiverade verkligen den internationella militärpolitiska utvecklingen de senaste åren sådan åtgärd? I Finland såg man för övrigt mycket allvarligt på den sovjetiska Brezjnevedningens aktioner. Statsministern instämde och underströk betydelsen gentemot utlandet att Sverige uppvisade en enig nationell front. Sträng erinrade än en gång om vikten av den fortsatta utvecklingen av välfärden och Palme om nödvändigheten att hålla ungdomsrörelserna under kontroll.

Överbefälhavarens föredragning för inre kretsen

Nu inkallades överbefälhavaren jämte försvarsstabschef för föredragning, väl förberedd i militärledningen. Överbefälhavaren inledde med att utarbetandet av ett strategiskt bedömande som omgående påbörjats av en nybesatt operationsledning och med ett omfattande underrättelseunderlag, nu var i huvudsak genomfört. Huvudpunkterna var följande:

De grundläggande ideologiska motsättningarna mellan de båda maktblocken öst och väst består. Den avsatte Chrusjtjovs myckna tal om "fredlig samlevnad" har visserligen inte motsagts av efterträdaren, men denne har med skärpa framhållit att inga avsteg i den socialistiska ideologin kommer att tolereras inom av Sovjetunionen behärskat område. Ungernrevolten är ett exempel. Det finns som ni vet underrättelser om ökad sovjetisk oro för ideologiska upplösningstendenser i den strategiskt så betydelsefulla "böhmska bastionen" mitt i Europa.

Den av Chrusjtjov 1960 annonserade avvägningen från markstridskrafter till förmån för strategisk robotstyrka har inte realiserats. Fortsatt upprustning pågår i Sovjetunionen och inom Warszawapakten på alla områden. Den avsiktligt skrämmande *operation Dnjepr* är en tydlig signal. Sovjetunionens strävan mot maktutveckling kanske till och med herravälde på Nordatlanten fullföljs konsekvent. Målet är med stor sannolikhet att skapa förutsättning för att störa och helst avbryta den för NATO livsviktiga sjöförbindelsen mellan USA och Europas kontinent. Nya örlogsfartyg av alla kategorier med tyngdpunkt på kvalificerade ubåtar (dock hittills inga hangarfartyg) sjösätts kontinuerligt och utbyggnaden av Kolabaserna fortskrider. Det taktiska flyget utvecklas till större aktionsradie och transportflyget till ökad lastförmåga. Härmed sammanhängande – för oss oroande –

luftlandsättningsstruppernas påfallande prioritering. Warszawapaktens förutsättningar att genomföra överraskande angrepp ökas ständigt.

Inneslutningsstrategin har i snart 20 år varit utmärkande för USA:s och NATO:s handlande. Den utmärks av att Sovjetunionen skall hindras att från Svarta havet bryta sig ut i Medelhavet (med allt vad detta skulle innebära) och – viktigare – från Östersjön och Barents hav ut på Nordatlanten. Sovjetunionen verkar målmedvetet för att ominstetgöra denna inneslutningsstrategi. Den sovjetiske storamiralen Gorsjkovs uttalande om havens betydelse vid den slutliga uppgörelsen mellan maktblocken är betecknande. Detta betyder att Europas nordflank har blivit en strategisk brännpunkt med östersjöutloppen, passagen uppe på Nordkalotten och det alliansfria Sverige som en barriär täckande halva europeiska fronten däremellan. Även Sverige befinner sig därför i ett mycket farligt strategiskt läge, inte minst i jämförelse med under första och andra världskriget.

Inom NATO iakttar man för närvarande en påtaglig återhållsamhet föranledande det myckna talet om avspänning i vår utrikespolitiska debatt. Huvudorsaken är givetvis den främsta NATO-aktörens allt större bekymmer borta i Vietnam. General William Westmorelands begäran om förstärkning upp till 500 000 man är betecknande. Tecken finns att motståndaren Viêt-công är kapabel till offensiv. De amerikanska trupperna i Västtyskland uttunnas till förmån för Vietnam. Stämningen bland dem är inte den bästa. Däremot fortsätter Bundeswehrs utveckling gynnsamt till bland annat tio divisioner. Så länge den nuvarande maktbalansen med inkluderade terrorvapen består är ett storkrig mellan de båda maktblocken mycket osannolikt. Den nyligen lyckligt avvecklade Kubakrisen talade för detta.

Däremot framträder för neutrala småstater i främsta linjen som Sverige en ny fara. Om det ena maktblocket engageras i annan del av världen än Centraleuropa kan det andra finna det med sina intressen förenligt att utnyttja situationen. Genom militära operationer i begränsade delar av det europeiska rummet främst mot neutrala stater kan han säkra strategiska positioner inför oviss framtid. En sådan utveckling skulle kunna beröra även vårt område. Den är särskilt aktuell i dag av tre skäl.

Det är numera allmänt omvittnat att den sovjetiska maktutvecklingen från Nordkalotten, Ishavet och östersjöutloppet siktande mot Nordatlanten kontinuerligt ökar den strategiska betydelsen av den europeiska nordflanken och Skandinavien inklusive Sverige. Den militärtekniska och organisatoriska utvecklingen av Sovjetunionens krigsmakt ökar sannolikheten

för överraskande anfall. USA:s uppbindning i bortre Asien ger Sovjetunionen större handlingsfrihet i Europa. Det skänker möjlighet att ställa USA och NATO inför ett fullbordat faktum i Skandinavien.

Teorin om ett sovjetiskt storanfall över Östersjön typ Normandie 1944, syftade till att av någon anledning ockupera Sverige, är numera helt övergiven. Ett angrepp över Östersjön i kombination med andra anfallsformer kommer vara av helt annat och mer begränsat slag, till exempel typ Norge 1940. Allt fler indikationer tyder för övrigt på att Sovjetunionen inom ett storkrigs ram väljer landvägen över Jylland för att betvinga Skandinavien.

Det stora hotet mot Sverige under överskådlig tid är det överraskande anfallet med mål exempelvis Göteborg, *porten i väster*, avskärande oss från förbindelserna till USA och Storbritannien, förutsättningen för vår tidvinnande strategi. Eller *hangarfartyget Götaland* med alla flygbaserna i Västergötland med omnejd. Eller vårt administrativa centrum i Mälardalen, vars snabba förlust riskerar att försätta hela landet i chocktillstånd och psykisk kollaps.

Hitintills har vi under det kalla kriget förutsatt att vi högst eventuellt och först sent kunde råka in i ett storkrig mellan maktblocken. Nu tvingades vi kallt räkna med att angripas först och till och med isolerat av Sovjetunionen eller Warszawapakten. Hur härvid det andra maktblocket reagerar kommer framför allt att bero av vår egen förmåga i inledningskedet. Det gäller med andra ord att skapa bästa möjliga förutsättningar för bistånd. I bakgrunden svävar hela tiden angriparens kärnvapenhot.

Slutsatsen av det hela blir att vi mitt under den av inrikespolitiska föregivna ekonomiska skäl orsakade försvarspolitiska krisen tvingas tänka om beträffande militärpolitiska strategiska och operativa förhållanden och hot som föreligger eller kommer att föreligga. Denna kontrovers kan emellertid i sig ge möjlighet till lösning av båda problemen.

Med bibehållande av den tidvinnande strategin och den beredskap i *alla* former som det militärpolitiska läget för dagen kräver föreslår jag som överbefälhavare och biträdd av en enig militärledning vissa strukturförändringar inom krigsmakten. De syftar bland annat till höjd insatsberedskap mot överraskande angrepp *särskilt inom armén*, men också till rationalisering och besparingar.

De avgörande utgiftsposterna inom krigsmakten är *allmän* värnplikt och *fullständig* omsättning av stridsflygplan – båda hitintills närmast betraktade som heliga. Detta är inte längre möjligt ens om tidigare anslagsnivå bibehålles. Rejäla nedskärningar inom båda posterna är nödvändiga.

Organisatoriska och andra åtgärder kommer att föreslås för att begränsa de främst operativa konsekvenserna.

Ytterligare besparingar och rationaliseringar måste genomföras för att delvis – *helt* är omöjligt! – tillgodose regeringens krav på sänkta försvarsanslag.

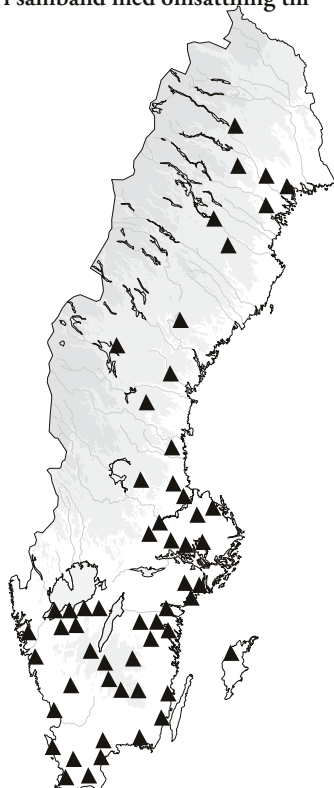
Arméns krigsorganisation begränsas något och grundorganisationen skärs ner med 35 administrationer och 15 kasernanläggningar. Det senare kan genomföras utan komplikationer för det så kallade militärkommunala komplexet.

Marinen genomgick sitt stålbad redan i 1958 års försvarsbeslut. Utvecklingen mot så kallad lätt flotta pågår. Den skall med sin huvuddel vara ständigt rustad. Kustartilleriet begränsas i samband med omsättning till toppmoderna batterier.

Flygvapnets krigsorganisation minskas från 42 jakt- och attackdivisioner till 30 divisioner. Dock bevaras i det längsta genom livstidsförlängning nu befintligt antal operativa stridsflygplan genom organisatoriska åtgärder Härigenom kan också fyra flottiljer nedläggas.

Med nedläggningen i 1925 års försvarsbeslut av ett antal fredsförband hade man förhoppningen om avsevärda besparingar. Så blev inte fallet. (Detta var en av orsakerna till 1930 års försvarskommissions tillsättande.) Nu avser jag föreslå nedläggning av ett tjugotal regementen och flottiljer. Härvid blir det nödvändigt att tillsätta en särskild av krigsmakten oberoende myndighet för att de avsedda besparingarna realiter skall uppnås.

Genom här skisserade besparingsåtgärder med samtidig förstärkning av insatsberedskapen mot överraskande anfall bedömer överbefälhavaren att försvarsanslagen kan reduceras, dock ingalunda till den nivå som markeras av

"Hangarfartyget Götaland". De svenska flygbaserna, särskilt de i Sydsvetrike bedömdes vara mycket åtråvärda för stormakterna.

statsmakternas fixerade budget för 1967/1968. Särskilt betydelsefullt är att någon form av påslag för teknisk utveckling bevaras, för närvarande allt mer accelererad.

Den modernisering av luftförsvaret och av arméns brigader som 1958 års försvarsbeslut innebar (undantaget tio infanteribrigader) är snart helt genomförd. Det innebär att kostnaderna för materielomsättning kan begränsas under förstående programperiod. Aktuellt är brigadartilleriet, modernisering av luftvärnet och påbörjande av Viggensystemet samt flottans nya serie av torpedbåtar. Dessa skall förhoppningsvis småningom utrustas med sjörobot. Detaljerade kostnadsberäkningar klara den 1 september 1969.

Min föredragning för inre kretsen

Efter överbefälhavarens föredragning följde en omfattande frågestund och diskussion, där även överbefälhavaren och försvarsstabschefen fick delta. Meningarna var alltjämt delade, men Sträng hade påtagligt tagit intryck av den nya militärledningens fördomsfria sätt att behandla arméns grundorganisation och problemen med det dyra Viggensystemet. Sven Andersson, den gamle taktiserande partisekreteraren, och Olof Palme med revolterande studenter var fortfarande skeptiska, uppenbarligen med bevarandet av regeringsmakten i blickfånget.

Till slut begärde jag ordet som försvarsstabschef (tidigare förberett i militärledningen).

Jag inledde med anmälan att jag vid tillträdet som försvarsstabschef av överbefälhavaren hade orienterats om de begränsade förberedelserna för militärt bistånd från Storbritannien och USA. Därom hade jag dessförinnan inte haft någon som helst kännedom – ett tecken på militärledningens lojalitet gentemot riksledningen.

Jag redogjorde därefter kort för det enligt militärledningens uppfattning farligaste angreppsalternativet i framtiden: ett överraskande anfall med operativ luftlandsättning mot vital landsdel i nära samordning med landstigningar från sjön. Mot den förra krävdes omedelbart anfallsberedda markstridskrafter skyddade av luftförsvaret, mot de senare flyg- och sjöstridskrafter för attack ute till havs. Om angriparen detta till trots – *fifty-fifty* – lyckades förena sina stridskrafter genom luften och över sjön kunde vi på grund av hans totala överlägsenhet i längden inte förhindra hans fortsatta framträngande. I utkastet till vår nya försvarsplan ingick emellertid förberedelser och resurser för en fortsatt fördröjningso-

peration på markterritoriet. Den syftade alltså till att skapa den tidsfrist som operativt *icke-förberett bistånd* förutsade och krävde.

Det blir alltså nödvändigt att föra en tidvinnande strategi. Men vad händer om den politiska viljan eller ekonomiska förmågan brister att prestera den *kvalitet* som den tekniska utvecklingen inom rimliga gränser påtvingar och den *kvantitet* som landets stora utbredning i nordsydlig riktning kräver? Förberett bistånd är enligt mitt förmenande i sådant fall den enda möjliga lösningen för att vidmakthålla frihet och fred. Som Norge alltså.

Men att observera, mina herrar! Frågeställningen är villkorad/konditional: om den politiska viljan brister... Vi är inte där än.

Därmed kommer jag osökt in på det svenska folkets inställning till *neutralitetspolitiken*. Professor Jörgen Westerståhl, som bekant systerson till Hjalmar Branting, och jag är båda ledamöter i Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, jag som representant för krigsmakten. Vi två har flera gånger diskuterat den bristande informationen till allmänheten i viktiga men politiskt känsliga frågor. Detta är inte förenligt med god demokrati. *Neutralitetspolitiken* är en sådan. Westerståhl och jag har till och med ifrågasatt om inte den politiska ledningen medvetet undanhåller sanningen, nämligen att neutraliteten ingalunda är en säker räddningsplanka, att i dagens militärpolitiska läge möjligheten att undslippa kriget är vida mindre än under världskrigen, att gapet mellan den bild svenska folket får av vår *neutralitetspolitik* och den innersta kretsens bedömning är större än man kunde ana. Westerståhl och jag överväger att ta upp frågan om folkets information i nämnden. Folket måste upplysas för att undgå den värsta olycka som kan drabba oss: det moderna kriget. Vi måste alltså ha ett *starkt försvar*.

På detta anförande följde inga frågor och inte heller någon diskussion. Mötet i inre kretsen upplöstes för den här gången.

Det politiskt möjligas konst

En vecka senare besökte överbefälhavare Almgren finansminister Sträng i särskild angelägenhet, genomdiskuterad i militärledningen. Strängs statssekreterare var närvarande. Almgren inledde med att erinra om en av sina företrädare, generalen Helge Jung. Denne var bland annat känd för sin utomordentliga förståelse för *det politiskt möjligas konst*. Försva-

rets krav fick inte drivas så långt att det blev en negativ reaktion från folket. I sitt ÖB 47, styrande för såväl 1948 års försvarsbeslut som gällande försvarsbeslut, framhöll Jung med viss skärpa och hänvisande till Harald Hjarnes slagord *försvar och reformer*, väl förenligt med Brantings ”en man, en röst, ett gevär”, att rikets försvar likväl som socialpolitiken avser att vara ett underlag för den *trygghet* utan vilken ingen verklig säkerhet finns. Detta oupplösliga samband måste stå klart för varje svensk. Så långt Jung, Almgren fortsatte:

Det nuvarande världsläget uppvisar inte något tecken på begränsning av rustningarna. Detta tillstånd kan inte vara i evighet. Särskilt östblocket som för närvarande upprustar mest kommer förr eller senare att tvingas ta hänsyn till sina folks sociala välfärd, för närvarande på mycket låg nivå. En begränsning av rustningarna, om än inte nedrustning, kan förhoppningsvis inledas och därmed en verklig inte endast fiktiv avspänning.

Då men inte förr kan även vi begränsa våra försvarsanslag i större omfattning än vad militärledningen bedömer möjligt i dag. Vårt förblivande geostrategiska läge i slagskuggan av supermakten Sovjetunionen (eller vad som kommer efter den) kommer dock alltjämt att kräva ett allsidigt försvar, ett försvar utan luckor. På grund av den fortsatta militärtekniska utveckling som är att förutse kommer Sverige inte att ha råd som hittills att hålla alla former av vapensystem. Vi behöver ett organiserat förberett bistånd innebärande övergivande av den alliansfria politiken. Dit är det emellertid långt.

Jag har velat fästa herr finansministerns medhjälpare uppmärksamhet på detta. Det kan till och med vara angeläget att tillsätta en studiegrupp av statsvetenskapliga, nationalekonomiska och näringspolitiska sakkunniga för den osäkra säkerhetspolitiska framtiden för oss i Östersjöområdet.

Sträng & Co hade lyssnat uppmärksam, inga frågor ställdes och man skildes för dagen. Statssekreterarna såg tankfulla ut.

Grönt ljus från regeringen

Den 1 september 1967 meddelade regeringen officiellt, under presskonferens, att med anledning av synpunkter som den nya militärledningen av den 1 juli framlagt skulle reviderade direktiv till dels överbefälhavaren, dels sittande försvarsutredning komma att utfärdas. De innebar ökat hänsynstagande till risken för överraskande anfall, en revidering av

framför allt arméns struktur med avsevärd nedskärning av grundorganisationen och nya principer för omsättning av krigsflygplan. Avsevärda kostnadsbesparingar inkalkylerades. Påslaget för teknisk utveckling skulle reduceras från 2,5 % till 1,5 %.

Den 1 oktober utfärdade regeringen ovan nämnda direktiv.

Den 1 november överlämnade överbefälhavaren en fyraårig programplan till försvarsutredningen.

Den 1 mars 1968 överlämnade försvarsutredningen ett i fråga om principerna enhälligt betänkande till regeringen. Reservationerna berörde mest detaljer. Den 1 april kom regeringens försvarsproposition för 1968/1969–1971/1972 till nästan alla delar överensstämmande med försvarsutredningens förslag.

På riksmötets sista dag i juni 1968 fattade riksdagen ett nytt försvarsbeslut. Det innebar i sina huvuddrag följande:

Den principiella enigheten mellan de demokratiska partierna i försvarsfrågor upprätthålls. Sverige måste alltjämt ha ett starkt försvar kontinuerligt anpassat efter den tekniska utvecklingen och det militärpolitiska lägets växlingar. Detta innebär bland annat att insatsberedskapen mot överraskande angrepp måste särskilt uppmärksammas.

Det samhällsekonomiska och statsfinansiella läget tvingar till återhållsamhet även med utgifterna för försvaret dock av ovan angivna skäl i mindre omfattning än vad som tidigare har diskuterats. Kompensationen för teknisk utveckling minskas från 2,5 % till 1,5 %. Besparingar åstadkoms främst genom radikal nedskärning av arméns grundorganisation och senareläggning av flygplansköp genom livstidsförlängning av befintliga flygplan. Arméns krigsorganisation omfattar av operativt rörliga förband sex fördelningar (tidigare tio) en per militärområde med vardera en pansar- och två pansarjagarbrigader med mycket hög insatsberedskap och förmåga att slå även en motståndares modernaste enheter. Därtill kommer två pansarbrigader som överbefälhavarens strategiska resurs. De understöds av försvarsområdesstridsgrupper som organiseras direkt ur brigaderna med personal och delvis materiel, eftersom dessa vart femte år omsätts bataljonsvis. Endast brigadernas värnpliktiga grundutbildas (10,5 månader) och med krigsförbandsövningar enligt VU 60-systemet. För omedelbart försvar av infallsportar till riket (flygplatser, hamnar, gränsvägar) och vitala knutpunkter i landytan, infrastruktur, organiseras skyddsstyrkor av mer än 30-åriga tidigare grundutbildade värnpliktiga, arbetande och bosatta i

omedelbar anslutning till skyddsföremålen. Totalt innebär åtgärderna en minskning av behovet av värnpliktiga. Detta skall snabbutredas.

Arméns grundorganisation reduceras med 35 administrationer genom sammanslagning av försvarsområdesstaberna med brigadregementena och dessas inordnande av specialförbanden i 15 kasernanläggningar kan nedläggas.

Vid marinen skall huvuddelen av flottans fartyg vara rustade året runt dock med reducerad besättning. Fyra plus fyra fregatter förläggs till Göteborg för beredskapen vid Västerhavet. Marinplan 60 fullföljs, varvid sjörobot på nästa serie av torpedbåt förbereds. Kustartilleriet reduceras något i samband med modernisering då behovet för vissa kuststräckor faller bort.

Haubits 77 under eldgivning. "Bofors både berömda och beryktade 15,5 cm haubits blev brigadartilleri."

Vid flygvapnet reduceras attacken till nio divisioner med J 32 B Lansen och AJ 37 Viggen och jakten efterhand till 21 divisioner med J 35 Draken och JA 37 Viggen.

Fyra flottiljer nedlägges, varvid dock antalet operativa flygplan bibehålles genom organisatoriska åtgärder. Viggensleveranser förskjuts av kostnadsskäl. För full produktion vid Saab prövas försäljning av Viggen till utlandet.

Grönt ljus alltså! Jag hade nu varit försvarsstabschef i ett år. Min egen stab fungerade förträffligt med den numera väl inkörda operationsledningen i spetsen. Militärledningen likaså. Överbefälhavaren Almgren samarbetade väl även med arméchefen Synnergren, sedan var och en hamnat på den höga post för vilken de ursprungligen varit designerade. Försvarsgrenscheferna var helt inriktade på att inom militärledningen vara i första hand ställföreträdande överbefälhavare.

Ett reformerat försvar

Så det var bara att sätta igång med omstruktureringarna i första hand inom armén, som måste få fason på sin insatsberedskap. Redan den 1 juli 1968 utnämndes de 20 cheferna för anfallsbrigaderna. De inledde genast kompetensutvecklingen av sina bataljons- och kompanichefer till proffs i taktik och truppföring. Inryckningstiden för grundutbildning av värnpliktiga var oförändrad. Våren 1969 gick sålunda de första bataljonerna enligt den nya ordningen i beredskap med färdighållningsorder för beredskapsövning. Samförläggningen av specialtruppslagens förband med brigadregementena inleddes vid inryckningen samma vår. Den av regeringen tillsatta ”avvecklingsmyndigheten” hade redan hunnit verka ett år.

Under den taktiska begåvningen Synnergrens entusiasmerande ledning som arméchef och arméinspektörerna/ fördelningscheferna och brigadchefernas hängivna insats utvecklades de sex pansarjägerfördelningarna och överbefälhavarens strategiska reserv om två pansarbrigader till fulländade stridsinstrument. Officersaspiranterna strömmade till. Det blev nu status att ingå i ”Synnergrens armé”. Genom REMO i slutet av 1970-talets livstidsförlängdes stridsfordonen på motsvarande sätt som stridsflygplanen genom motorbyten, eldrör av grövre kaliber och modern ammunition. Bofors både berömda och beryktade 15,5 cm haubits blev brigadartilleri. Pansar- och luftvärnsrobotar tillfördes.

Saab AJ 37 Viggen (övre) ersatte Lansen som attackflygplan under 1970-talet. Jaktversionen JA 37 ersatte Saab J 37 Draken (nedre) under 1980-talet. I den kontrafaktiska historien försköts leveranstakten av båda Viggen-versionerna i kombination med att J 32 konverterades till attack och J 35 Draken livstidsförändrades.

Flottan lyckades i slutet av 1970-talet i samverkan med Saab få fram robot 15 till torpedbåtarna av Norrköpingsklassen. De sovjetiska ubåtskränkningarna hade en stimulerande inverkan på andan inom flottan. Kustartilleriet spärrade med moderna batterier inloppen till alla större hamnar.

Vid flygvapnet livstidsförlängdes J 32 B Lansen som attackplan och J 35 Draken enligt plan. De visade sig vara mer än väl jämbördiga med huvuddelen av de sovjetiska motsvarigheterna. Härigenom kunde leveranstiderna för det redan våren 1967 beslutade 37 Viggensystemet avsevärt förlängas med senareläggning av betalningen. Uppskovet med slutligt fastställande av antalet 37 Vigen innebar också stora kostnadsbesparingar tills vidare. Flygvapnet med i huvudsak bevarad kvantitet av flygplan i luften var som vanligt *fit for fight*.

Den minskade produktionen av 37 Vigen för svensk räkning måste kompenseras. Den skisserade delegationen till Vita huset kom faktiskt iväg på senhösten 1968. Före detta ambassadören Boheman lyckades tack vare sin renommé att få företrädare för Lyndon Johnson himself och sade honom några sanningens ord! Slutresultatet blev en kompromiss: Saab-Vigen till Danmark och Norge, Lockheed-Starfighter till resten av NATO (till dess olycka!).

Alltid något!

Totalförsvaret tränades för att möta överraskande anfall bland annat genom deltagande i tätare krigsförbandsövningar.

Tio år senare

1968 års försvarsbeslut kom att överleva både försvarsbeslutet 1972 och den borgerliga regeringens försvarsbeslut 1977. Dock tvingade den svåra inflationskrisen i mitten av 1970-talet till viss oshyvlighet och inställande av krigsförbandsövningar (men inte SÖB) för de 20 försvarsområdesstridsgrupperna under några år. Strävan var hela tiden att upprätthålla balans mellan de uppgifter försvarsmakten (som den numera benämndes) tilldelades och de resurser som statsmakterna ställde till förfogande härför. Överinteckning och underfinansiering fick inte tolereras. De alltså största anslagsposterna för värnplikt och anskaffning av stridsflygplan var medlet.

Så kom Sovjetunionens inmarsch i Afghanistan julafton 1979. Kalla krigets högspanning nådde sin höjdpunkt, så långt ifrån den förmenta *détente* våra önsketänkare, oförbätterliga optimister och taktiserande

försvarspolitiker fablat om alltsedan Kubakrisens avveckling. Den sovjetiska ledningen pressades hårt av den inledda USA-upprustningen, och ett preventivkrig syntes inte osannolikt. Alltjämt gällde för NATO inneslutningsstrategin (USA-flottstyrkor kryssade numera på Nordatlanten), för Sovjetunionen och Warszawapakten att genom östersjöutlopp och från Barents hav bryta sig ut på samma Nordatlanten om ett storkrig var ofrånkomligt.

Det betydde att Europas nordflank, med Skandinavien, där NATO väl kunde förlora men inte vinna ett storkrig, hade lika stor strategisk betydelse som tidigare. Detta medgavs numera till och med av svenska utrikesdepartementet. Risken för ett överraskande inledningsvis till och med isolerat sovjetiskt angrepp på det neutrala Sverige för att skapa gynnsamma positioner för fortsättningen hade ökat. Men försvarsmakten var numera som framgått beredd och såg optimistiskt på utsikten att avvärja ett överraskande anfall. Fördelen av att slåss på hemmaplan medverkade liksom det faktum att det nu var 35 år sedan Röda armén hade varit i strid. Vi var alltså jämbördiga även i det avseendet.

Under det kritiska 1980 och dess fortsättning dök plötsligt och ore-gelbundet förbataljoner ur de 20 anfallsbrigaderna upp än här och än där över hela landet för att lika plötsligt försvinna. I gryningen en kulan söndagsmorgon i november 1980 stod samtliga 20 förbataljoner marschfärdiga och flyg och flotta i Östra militärområdet hade omgrupperats till krigsbaserna. Initiativet var denna gång regeringens eget på grund av oroande underrättelser. På söndagseftermiddagen skedde hempermittering. På detta flexibla sätt hölls Moskva i ökande osäkerhet om den faktiska insatsberedskap som rådde i Sverige. Detta medförde dels ökade krav på de begränsade specialresurserna vid inledningen av ett överraskande anfall, dels mindre benägenhet att över huvud taget genomföra ett sådan på grund av risken för misslyckande.

Vad hände i verkligheten under och efter 1965 års försvarsutredning? Kommentarer till överbefälhavarnas agerande

Krigsmaktens nedgång och förfall inleddes redan under 1965 års försvarsutrednings verksamhetsår.

Militärledningen togs med överraskning av försvarsministerns utspel i Umeå senhösten 1966 och statssekreterare Wickmans, finansdepartementet, anslutande kommentar: ”Vi trodde att vi var rika.” Det kunde jag personligen se på arméchefen Curt Göranssonns reaktion när vi tillsammans avlyssnade referatet i Ekot – tidigare nämnt. Försvarsstabschefen Carl Eric Almgrens uttalande i sammanhanget är också belysande. Strängs pojkar, Krister Wickman och Pierre Vinde, var också där (sammanträde i försvarsutredningen) och gnällde över det ekonomiska läget. Vi skulle inte ha råd att bibehålla försvarskostnadsnivån. ”Nonsens! Klart att vi har råd!”

Krigsmakten och framför allt dess centrala och högre regionala ledning inklusive stabsofficerarna levde i föreställningen att guldåldern från 1958 års försvarsbeslut, förlängd i försvarsbesluten 1961 och 1963, skulle fortgå. Försvarsbesluten 1968 och 1972 blottade realiteterna.

Följden blev att någon ”motståndsrörelse” som exempelvis inför 1958 års försvarsbeslut aldrig kom igång. En sådan borde ha utmärkts av å ena sidan förståelse för den inrikespolitiska situationen, å den andra fördomsfrihet beträffande behovet och rent av nödvändigheten av radikala strukturförändringar inom krigsmakten – allt mot bakgrund av de oförbätterliga svenska optimisternas tro på den förmenta avspänningen inom storpolitiken. Denna förhoppning dolde för dem ett nytt framväxande hot mot Sverige med dess *neutralitetspolitik*. Detta hot måste honoreras. Så skedde ej.

Generalen Torsten Rapp fullgjorde nu efter lång tjänst sina sista år som överbefälhavare. Hans föresats vid tillträdet hade varit att av de tre

I den verkliga händelseutvecklingen satt Torsten Rapp kvar som ÖB till 1970. "Hans föresats vid tillträdet... att sammangjuta en enad krigsmakt" misslyckades. Hans försvarsstabschef under sex år Carl Eric Almgren intog mot honom en "nedlåtande attityd som var ovärdig och måste fördömas. Den stred mot gammal, god generalstabs sed."

försvarsgrenarna sammangjuta en enad krigsmakt. Medlet var integrationen av den operativa ledningen på såväl central (försvarsstaben) som högre regional nivå (militärområdesstaberna). Trots Rapps helhjärtade insats misslyckades han. Orsakerna var flera, inte minst undergrävande motstånd från främst flottans sida. Rapp ville inte ha några gräl mellan försvarsgrenarna. Han var en *fridens man*. Någon ekonomisk omavvägning mellan dem (1958 års försvarsbeslut gällde alltjämt!) accepterade han i princip inte; den så kallade påsplaneringen gällde. Därmed omöjliggjordes de radikala strukturförändringarna.

Flyggeneralen Rapp med begränsade kunskaper och erfarenheter om militär strategi och operativ ledning – en överbefälhavarens främsta uppgifter – hade under sina första sex år som närmaste medarbetare före detta generalstabsofficeren Carl Erik Almgren. Dennes tidigare stabstjänst hade varit inriktad på just dessa områden, om vilka han besatt en betydande erfarenhet. Den överlägsna och till och med nedlåtande attityd som Almgren därför intog mot sin chef Rapp (se Jarmar!) var ovärdig och måste fördömas. Den stred mot gammal, god generalstabs sed. Almgren var detta till trots och som Rapp själv framhåller, designerad att 1970 efterträda honom som överbefälhavare.

På grund av inträffade omständigheter efterträdde arméstabschefen

Stig Synnergren överraskande Almgren som försvarsstabschef den 1 april 1967.¹⁴

Synnergren var en skicklig taktiker såväl i krigskonsten som i politikens irrgångar. Inte för intet skrev *Svenska Dagbladet* inför hans kommande tillträde som överbefälhavare att han var känd för att ha sju utgångar ur rävlan. För militär strategi och operationskonst hade Synnergren mindre fallenhet.

Generalstabskårens storhetstid och nedgång

Sin generalstabstjänst fullgjorde Synnergren som detaljchef vid arméstabs taktikavdelning, taktiklärare vid Krigshögskolan och slutligen chef för nämnda taktikavdelning. Efter ett år som regementschef för I 21 i Sollefteå var han 1963–1966 arméstabschef och chef för generalstabskåren.

Denna kår och dess företrädare var skolade för att se helheten före delen. Den hade, som tidigare nämnts spelat en stor, delvis avgörande roll vid försvarsfrågans behandling under mellankrigstiden och under det kalla krigets inledande del. Redan i mars 1951, i samband med en föredragning inför avgången, tog överbefälhavaren general Helge Jung med mig upp frågan om kårens framtid. ”Dagakarlsmentaliteten utbreder sig även inom denna” hävdade Jung. Därmed åsyftades att alla plikt-troget fullgjorde sin tjänst. Men detta *extra*, att ta initiativ, att påverka och till och med leda utvecklingen i den ständigt aktuella försvarsfrågan, även utanför den föreskrivna tjänstgöringstiden för dagen, det efterlystes. Jag erinrade om initiativ av generalstabsofficerare efter överbefälhavare Jungs milstolpe 1948 års försvarsbeslut, såsom böckerna *För Nordens frihet* 1949 och *Motstånd mot stormakt* 1950 ävensom den första gemensamma borgerliga motionen över huvud taget och som sådan därför historisk. Motionen gällde militära åtgärder med anledning av Koreakrisen. Högerledaren Jarl Hjalmarsen hade varit mig behjälplig.

Jungs *dagakarlar* var en allvarlig tankeställare som jag medförde ut på trupptjänsten 1951–1953. Återkommen till Stockholm som lärare vid Krigshögskolan tog jag upp problemet med mina kollegor. Ett resultat blev boken *Både och* inför försvarsbeslutet 1958.

Detta viktiga beslut hade föregåtts av kraftigt motstånd inte minst från det statsbärande partiets riksdagsgrupp. Generalstabskåren organiserade därför en informationskampanj i landsortspressen och de ledande

14. Med ”inträffade omständigheter” avses förmodligen ”knäfall”.

tidskrifterna. Utgående från en styrande PM, seende helheten före delen, skrev varje generalstabskapten och aspirant artiklar från *Ystads Allehanda* i söder till *Haparanda tidningen* i norr och från *Industria* till *Husmodern*. Varje artikel skulle avpassas efter läsekretsens geografiska landsdel och personliga mottaglighet. I Ystad stod exempelvis ryssen inte i öster utan sydväst (öster om Lübeck). Jag vågar påstå, att insatsen medverkade till att det blev alternativ Adam och inte Bertil i 1958 års försvarsbeslut, ”världens bästa försvarsbeslut”!

Under den följande ”guldåldern” gick allt som på räls även för generalstabskåren. När Synnergren 1963 blev dess chef uppmuntrade han traditionen att samla kåren för debatt om aktuella problem, ofta på fritid om kvällarna.

Gällande krigsplanläggning var från år 1962. Den grundades på storanfall mot svenska östersjökusten typ Normandie 1944. Härvid skulle Sverige tack vare sin ”neutralitetspolitik” förhoppningsvis sent eller rent av inte alls komma med i storkriget. Nu ifrågasattes riktigheten i detta.

En debattgrupp av yngre generalstabsofficerare utarbetade en studie som underkände krigsplanläggningen. Det var inte storanfall à la Normandie utan blixtkrig (strategiskt överfall) modell Norge 1940 som var det stora hotet mot det alliansfria Sverige. Det var något liknande *den indirekta aggressionsprincipen* som *Både och* hade snuddat vid ett decennium tidigare.

Ett förverkligande av denna tanke skulle emellertid kräva näst intill revolutionerande omstöpningar inom krigsmakten. Där ville man alltjämt ha lugn och ro, förlitande sig på guldåldern. Chefen för generalstabskåren Stig Synnergren låste in studien i kassaskåpet. Den offentliggjordes aldrig. Om detta var ett uttryck för att reformer inte behövdes eller för något annat fick framtiden utvisa.

Synnergrens efterträdare som chefer för generalstabskåren tog inga initiativ för insats i gammal generalstabsanda. När slaget kom med försvarsministerns tal i Umeå hösten 1966 insåg man inom generalstabskåren inte riktigt vad det i praktiken innebar. Inom militärområdesstaberna var man fullt sysselsatta med att inleda och genomföra den från 1 oktober införda integrationen. I försvarsstaben ”rullades” den gamla krigsplanläggningen från 1962 alltjämt rutinmässigt. Nya idéer lystes med sin frånvaro. Operationsledningen till en tredjedel bemannad av generalstabsofficerare var mest upptagen av att med operativa synpunkter biträda vid lösning av några aktuella i och för sig mycket betydelsefulla

organisationsfrågor, nämligen, ÖN/NN-målet¹⁵ och lägre regional ledning. Den gemensamma grundsynen hur Sveriges försvar skulle föras vacklade alltmer när försvarsgrensstaberna insåg vad regeringens utspel ekonomiskt kunde innebära. Ett starkt tryck utövades på vederbörande representanter i försvarsstabens operationsledning. Uppmarsch för försvarsgrensstrider inleddes.

Generalstabskåren förblev i detta läge passiv. Enligt min uppfattning blev 1967 inledningen till dennas nedgång och slutliga upplösning – en katastrof för både krigsmakten och armén. Generalstabskåren med dess från begynnelsen medvetna skolning till att sätta helheten före delen borde redan som en förberedelse för integrationen av krigsmaktens operativa ledning ha omvandlats till en för krigsmakten gemensam stabskår. Förslag framlades, men avvisades av en högsta ledning utan handlingskraft.

Ett försvarsbeslut utan strategisk bakgrund och utan balans

När Synnergren den 1 april 1967 efterträdde Almgren som försvarsstabschef förblev militärledningens sammansättning i övrigt oförändrad. Förhållandet mellan överbefälhavare Torsten Rapp och den för honom tämligen okände Synnergren var inledningsvis avvaktande. Redan tidigt tog den blivande statsministern Olof Palme Synnergren i anspråk för särskilda uppgifter, förbigående Rapp. Om Synnergren därvid sökte utnyttja sina direkta kontakter med regeringskretsar för att främja krigsmakten i svårt läge är för mig okänt. Det kräver särskild forskning. Mellan den *givne*, blivande överbefälhavaren Almgren och hans efterträdare som försvarsstabschef rådde stark motsättning i olika sakfrågor, delvis ett arv från tiden före 1967.

Tidpunkten för Synnergrens tillträde som försvarsstabschef var från flera synpunkter olycklig. Inom sittande försvarsutredning, där Almgren hade varit chefsexpert, höll den principiella enigheten i försvarsfrågan på att brytas efter regeringens provisoriska minskning av försvarsutgifterna med 10 % för budgetåret 1967/1968. Om vad som hittills utspelats i försvarsutredningen där han nu var tillträdande chefsexpert hade Synnergren endast hörsägen. Den socialdemokratiska majoriteten i försvarsutredningen ville under hänvisning till internationell avspänning

¹⁵ Det så kallade ÖN/NN-målet rörde problemen med styrketillväxten i Övre Norrlands och Nedre Norrlands militärområden med hänsyn till att en stor del av deras soldater och befäl var bosatta i södra Sverige.

och våra samhällsekonomiska bekymmer skära ned försvarsanslagen för kommande fyraårsperiod. Utöver tidigare underlag (ÖB 65) fick överbefälhavaren avleverera kompletteringar partivis (ÖB-svaret 67). I vad mån Synnergren som nytillträdd försvarsstabschef lyckades påverka detta är ovisst. I januari 1968 lämnade de borgerliga partierna försvarsutredningen. Brytningen var fullständig.

Försvarsutredningens betänkande och regeringens försvarsproposition inför försvarsbeslutet 1968 var näst intill identiska. Trots att grunden för de nedskurna anslagen var av samhällsekonomisk och statsfinansiell natur motiverades de med *avspänningen*.

Tidigare hade överbefälhavarens militärstrategiska bedömanden varit utgångspunkt för försvarsbeslutet. Nu började politikerna, delvis med stöd av teoretisk statsvetenskaplig expertis, ta detta i egna händer. Intressant i förevarande sammanhang! Den fortsatta sovjetiska makttillväxten på haven med alltmer klarnande avsikter lämnades obeaktad. Den strategiska betydelsen av Sverige, faktiskt beläget på Europas nordflank, bedömdes alltjämt vara så begränsad att det inte var givet att landet skulle dras in i ett storkrig. Isolerat anfall mot Sverige ansågs vara helt osannolikt. Ett särskilt sekretariat för säkerhetspolitik och långsiktspå-

Nils Sköld var son till försvarsministern under beredskapsåren Per Edvin Sköld. Han var arméchef 1976–1984. Som överste och expert i 1965 års försvarsutredning lyckades han påverka försvarsbeslutet 1968 så att det antydde att de reducerade anslagen kunde tvinga till tidigare övergång än enligt gällande krigsplanläggning till fördröjningsoperationer. Det var en linje som han fullföljde i sin plädering för ett segt ytförsvär ("sega gubbar").

nering inrättades vid försvarsdepartementet. Militärledningens försök att i någon mån påverka skeendet avvisades. Det blev ständiga reträtter från dess sida.

Översten Nils Sköld, till den 1 april 1967 chef för försvarsstabens planeringssektion och expert i 1965 års försvarsutredning, hade emellertid kunnat utöva visst inflytande på dess socialdemokratiska majoritet och därmed försvarsbeslutet. I detta antydde att de reducerade anslagen kunde tvinga till tidigare övergång än enligt gällande krigsplanläggning av 1962 till fördröjningsoperationer på landterritoriet. Detta var från synpunkten avvägningen mellan försvarsgrenarna en ytterst känslig fråga. Syftet var att bevara handlingsfriheten och skapa en tidsfrist åt regeringen för utrikespolitiska åtgärder. Den allmänna värnplikens princip skulle fortfarande gälla och markstridkrafterna tillmätas en något ökad betydelse. Detta motiverades av den militärtekniska utvecklingen.

Om detta hade intet sagts i ÖB-svaret 1967, som ej heller innehöll några strategiska eller operativa resonemang. Propån om markstridkrafterna skulle ha kunnat ge anledning till någon form av initiativ från försvarsstabschefens sida, till exempel en begränsad nyinriktning och omavvägning mellan försvarsgrenarna i kostnadsbegränsande syfte. Men intet hände. Den rappska *husfriden* bevarades.

Föregripande 1968 års försvarsbeslut hade emellertid riksdagen redan våren 1967 beslutat att flygsystemet 37 Viggen skulle tillföras försvarsmakten. Allmän värnplikt och komplett omsättning av krigsflygplan utgjorde de helt dominerande anslagsposterna i krigsmaktens budget. I förhandenvarande ekonomiska situation var det en omöjlighet att tillgodose båda i samma mån som tidigare. Synnergren bedömde allmän värnplikt som förutsättning för att armén skulle få behålla sina anslag. Han hade härvid stöd av det statsbärande partiets delvis ideella syn på värnplikten. Regeringen å sin sida tvingades ta hänsyn till det nyss reviderade ramavtalet med Saab och arbetsmarknadspolitiken med Metall som stark påtryckare.

Resultatet i denna brännande fråga blev inget alls! Både regering och militärledning stack huvudet i sanden. Försvarsbeslutet 1968 fick genomföras utan någon balans mellan de uppgifter i form av allmän värnplikt och nyanskaffning av flygplan som alltjämt pådyvlades krigsmakten och de ekonomiska resurser som krävdes för att tillgodose desamma.

I 1968 års försvarsbeslut inskränktes ytterligare militärledningens inflytande på försvarspolitiken. Målsättningen för krigsmakten ändrades

från att delvis ha varit av operativ karaktär till att bli en politisk manifestation. Överbefälhavaren protesterade, som vanligt förgäves. Statsmakterna ville inte (eller vågade inte) öppet deklarerera för svenska folket de minskande möjligheterna att försvara landet.

Sammanfattningsvis hade sålunda Synnergrens första år som försvarsstabschef varit fyllt av motgångar för försvaret.

Vid de omfattande reduktioner som 1968 års försvarsbeslut krävde, tillämpade försvarsgrenarna olika metoder. Överbefälhavaren med försvarsstaben hade härvid numera befogenhet att styra inriktningen och avvägningen. Om så över huvud taget skedde är ovisst.

Flygvapnet, som drabbades särskilt hårt av indragningen av de 2,5 % för teknisk utveckling, satte kvaliteten främst. Två Lansendivisioner vakanssattes omgående och tre flottiljer lades ned.

Armén försökte tillämpa övervintringsmetoden och behöll samtliga 30 brigader, även de tio vilkas organisationsbestämmande materiel ej kunde omsättas. Och detta trots att statsmakternas likgiltighet för Warszawapaktens ockupation av Tjeckoslovakien i augusti 1968 (efter försvarsbeslutet!) utvisade att förhoppningen om ändring av inställningen när verkligheten uppenbarades var fåfång. Armén kunde dock i övrigt leva relativt länge på de utbildnings- och materielinsatser som gjordes 1958–1967. Flottan brottades alltjämt med ekonomiska svårigheter att övergå till marinplan 60.

Krigsorganisationen omfattade 1971, innan 1968 års försvarsbeslut ännu hade fått någon större verkan, 30 brigader, 100 understöds- och 100 cykelskyttebataljoner, åtta jagare, fem fregatter, 17 torpedbåtar, 22 ubåtar och cirka 100 kustartilleribatterier samt 23 jakt-, tio attack- och fem (tio) spaningsdivisioner.

Fortsatt urholkning

Det var i en svår brytningstid för krigsmakten som Stig Synnergren den 1 oktober 1970 tog befalet som överbefälhavare. Utnämningen hade i praktiken skett redan ett år tidigare och varit en stor överraskning. Almgren hade allmänt ansetts som självfallen för uppgiften, men blev nu förbigången. Anledningen vill jag inte spekulera om. Men följderna blev sällsynt olyckliga för rikets försvar.

Almgren kände givetvis en djup besvikelse över att inte ha nått den höga slutpost han var utbildad för och som han helt hade inriktat sig mot. När han 1969 som ersättning erbjöds posten som arméchef (ur-

Militärledningen efter Synnergrens tillträde som överbefälhavare. Från vänster försvarsstabschefen, generallöjtnant Bo Westin; chefen för marinen, viceamiral Bengt Lundvall; överbefälhavare general Stig Synnergren; souschefen i försvarsstaben och chef för operationsledningen generalmajor Nils-Fredrik Palmstierna; chefen för armén, generallöjtnant Carl Eric Almgren samt chefen för flygvapnet generallöjtnant Stig Norén.

sprungligen avsedd för Synnergren) tackade han nej. Först efter kamraternas övertalning ändrade hans sig. Krigsmakten och armén hade helt enkelt in råd att förlora denna kapacitet!

Än värre var dock den förblivande och utökade motsättningen i stora sakfrågor mellan överbefälhavare Synnergren och arméchefen Almgren, krigsmaktens två ledande generaler. Detta medverkade i hög grad till krigsmaktens nedbrytning och sönderfall. En annan orsak var operationsledningens i försvarsstaben oförmåga att skapa förutsättningar för en gemensam grundsyn åt densamma.

Nästa försvarsbeslut förestod och 1970 tillsattes en ny försvarsutredning. Samma år fastställde riksdagen ett nytt studie- och ekonomisystem att första gången tillämpas av 1970 års försvarsutredning. Denna skulle enligt regeringens anvisningar överväga grunderna för säkerhetspolitiken och den långsiktiga inriktningen av hela totalförsvaret. Dess myndigheter skulle förutom perspektivplaner förelägga förslag till femåriga programplaner. Inom dessa skulle avvägas mellan kortsiktig operativ styrka,

investeringar för operativ styrka bortom planperioden och förberedelser för framtida investeringar. Handlingsfriheten på lång sikt skulle särskilt uppmärksammas. Ekonomiska anvisningar band myndigheterna hårt.

Överbefälhavare Synnergren framhöll Sovjetunionens utveckling som både kontinentalmakt och sjömakts samt basernas betydelse för sjömakten. Långsiktig avspänning i Centraleuropa förutsatte sänkt rustningsnivå. Intet tydde på detta. Ett samband måste finnas mellan krigsmaktens uppgifter och resurser. Regeringens alternativa ekonomiska nivåer i programplanen kunde inte skapa rimlig handlingsfrihet i perspektivet. Överbefälhavaren hade därför valt kortsiktig operativ styrka (det vill säga vidmakthållen krigsorganisation) under 1970-talet. Detta skapade givetvis problem för 1980-talet.

1970 års försvarsutrednings majoritet ansåg tvärtom. ”Den operativa styrkan kunde tillåtas nedgå något under närmaste åren”, hette det i både utredningens betänkande och i den följande försvarspropositionen. Det faktiska utfallet av anslagen för 1972–1977 kom att ligga under vad riksdagen egentligen hade beslutat, i sin tur långt under överbefälhavarens förslag.

Med vidmakthållen krigsorganisation innebar detta stora neddragningar i fredsverksamheten, särskilt inom armén. Grundutbildningen av värnpliktiga skars ned med 25 % till 7,5 månader. Man hade ju statsmakternas försäkran om *nådatid!* Den intensiva rationaliseringen även benämnd ”osthyvling” övergick i ren ambitionssänkning. Regeringens inflationspolitik med lönestegringar upp mot 25 % kompengades endast delvis. Krigsförbandsövningarna, förutsättningen för ett effektivt värnpliktssystem, fick bli budgetregulator.

Följderna blev förödande. Armén var inte längre stridsduglig efter mobilisering. Den beredskapsanda som hade skapats inom krigsmakten under 1960-talet försvagades. Missmod spred sig främst inom armén och marinen exemplifierat i uttryck som ”8 till 17-flottan” och motsvarande inom armén. Vid flygvapnet var det något bättre. Incidentberedskapen måste upprätthållas! Nyrekryteringen av fast anställt befäl gick dåligt och vakanserna ökade.

De stora utgiftsposterna allmän värnplikt och anskaffning av 37 Vig-systemet stod fast enligt 1972 års försvarsbeslut. Överbefälhavaren hade tidigare antytt nedskärning i endera, men återkom inte. Han trodde sig kunna genomföra sina programplaner på anvisad nivå! Så också vid nästa försvarsbeslut 1977. Att det nu blivit en borgerlig regering änd-

rade intet i sak. Alltför mycket verksamhet var inplanerad inom givna ramar till alltför optimistiska kostnadsberäkningar.

Inför 1972 års försvarsbeslut hade överbefälhavaren i sin första ansats till perspektivplan skisserat två alternativ, dock utan föregående strategiska överväganden. I det ena skulle det kräva lång tid att besätta Sverige, en tillämpning av den tidvinnande strategin som ansågs gynna armén. I det andra skulle angriparens förluster under inledningsskedet bli så stora som möjligt i avskräckande syfte. Det prioriterade flyg och flotta. Överbefälhavaren tog inte ställning men riksdagsmajoriteten uttalade sig för uthållighetsförsvaret framför initialstyrka. Den hindrade inte att Viggengprojektet skulle fullföljas! Konsekvensen av det hela blev att överbefälhavaren hösten 1973 anmälde att även med hård prioritering av krigsorganisationen blev det nödvändigt med ”en annan operativ inriktning än den som för närvarande gäller”.

Syftet med denna propå var dunkelt. Ännu gällde den gamla krigsplanläggningen av 1962, det balanserade periferiförsvaret med tyngdpunkt vid kust och gräns. Det inneslöt djupförsvaret till sjöss med flyg- och sjöstridskrafter. Dessa decimerades nu från 12 Lansendivisioner till 5,5 Viggendivisioner och från 25 ubåtar till 12. Motanfall mot brohuvud under bildande försvagades genom att två pansarbrigader (av sex) utgick ur organisationen. Självfallet skulle angriparens svaghet vid växlingen från luft eller sjö till mark utnyttjas för att möta, hejda och om möjligt slå honom på luftlandsättningsfälten och vid stranden. Utsikten till framgång blev dock allt mörkare. En övergång från avvärjning till fördröjning över land blev alltmer sannolik. Detta hade antytts i 1968 års försvarsbeslut och bekräftades i 1972 års försvarsbeslut.

Försvarsgrensstriden och förlegade förutsättningar

Synnergren hade redan i politiskt hänseende viss handlingsfrihet för övergång till fördröjningsoperation till lands om läget så krävde. Detta konfirmerades av den borgerliga regeringen i försvarsbeslutet 1977. Men förberedelser för sådana operationer vidtogs inte.

I god tro och till överbefälhavarens understöd skrev jag som militärbefälhavare i Västra militärområdet senhösten 1973 artiklar i *Göteborgs-Posten* om innebörden av fördröjningsoperationer till lands. 1974 blev det en uppsats i *Svensk Tidskrift*: ”Den svenska försvarsdoktrinen”. Synnergren hade fått läsa korrekturet och hade ingen erinran.

I militärledningen var situationen en annan. Om vad som utspelades

"Grå huset", den gamla generalstabsbyggnaden vid Östermalmsgatan i Stockholm inrymde på denna tid försvarsstaben och arméstaben. Marin- och flygstaberna fanns, tillsammans med Försvarets materielverk, i "Tre vapen" vid Värtavägen.

i Grå huset hade jag emellertid ingen aning. (Se Cars i *Den svenska försvarspolitik efter andra världskriget*, s. 50.)¹⁶ Tanken att därtill tvingad övergå till fördröjningsoperation på land väckte stenhårt motstånd från flottan och flygvapnet. Det stred mot deras intressen. Det gick så långt att cheferna för marinen och flygvapnet lät sig intervjuas i *Svenska Dagbladet* vid midsommar 1976 och kritiserade inför öppen ridå överbefälhavarens försök till vettig krigsplanläggning, det vill säga *top secret*-frågor! Detta var något oerhört men typiskt för det aningslösa Sverige som

¹⁶ Cars, Hans Christian; Skoglund, Claës; Zetterberg, Kent: *Svensk försvarspolitik under efterkrigstiden. Rapport från Militärhistoriska avdelningen vid Militärhögskolan* (Probus Förlag, Stockholm 1986).

inte, som väl var, varit i krig på snart 200 år. Försvarsmakten, särskilt den stora armén, delade i viss mån svenska folkets inställning till den förda ”neutralitetspolitiken”. Tack vare den hade vi undsluppit de båda världskrigen. Det skulle nog ordna sig denna gång också. Man besinnade inte att det militärpolitiska läget nu var mycket mer utsatt och farligt.

I Synnergrens egen stab, försvarsstaben, och dess operationsledning var det inte bättre. Operationsledningens marin- och flygofficerare vägrade acceptera att nu även omfattande förberedelser för fördröjningsoperation på landterritoriet måste vidtagas. Det blev inte heller några, en beklämmande kortsynthet gränsande till svek.

Försvarsstabscheferna, tre efter varandra, förblev passiva.

Överbefälhavare Synnergren hade förlorat striden om en annan operativ inriktning. Dock inte mot den politiska ledningen utan mot sin egen militärledning, försvarsgrensstyrd, och sin egen försvarsstab. 1978 års krigsplanläggning som blev Stig Synnergrens slutreplik utgick från storanfallet mellan maktblocken. Sverige förutsattes alltså ha fått sådan förvarning att allmän mobilisering hunnit genomföras, utgångsgruppering intagas, och till och med nedgrävning inledas innan angrifaren trädde i aktion – en planläggning som Synnergrens egna generalstabsofficerare hade utdömt redan i mitten på 1960-talet inför det överraskande anfallet: blixtkriget. Planläggningen var nu upprepat och hopplöst omodern. Den konserverade Försvarsmaktens struktur.

Först i mitten av 1990-talet började jag ana vad som i verkligheten hände bakom kulisserna i Grå huset under 1970-talet. Jag ansatte Stig Synnergren. I ett brev 1996 ställde jag två frågor:

- Varför upphörde ÖB-utredningarnas tal om behov av utländskt understöd med Ditt tillträde som chef för försvarsstaben och överbefälhavare?
- Övergav Du den tidvinnande strategin?

De svar jag fick var föga upplysande.

Förfallet fortsatte inom försvarsmakten. 1983 offentliggjorde riksrevisionverket statistik om procentuell ökning av regeringsdepartementens anslag under en tioårsperiod. Fem av åren låg sålunda under Synnergrens tjänstetid som överbefälhavare. Det hade funnits skäl att informera svenska folket hur illa försvaret tillgodosågs i förhållande till *alla* andra verksamheter, inte blott den sociala välfärden. Så skedde ej.

Departement med mera	Procentuell ökning mellan 1973/1974 och 1982/1983. Hänsyn har tagits till utvecklingen av NPI
Justitie	23,2
Försvar	4,2
Social	30,3
Kommunikation	12,7
Budget	10,1
Utbildning	33,5
Arbetsmarknad	82,6
Bostad	115,6
Industri	229,5
Räntor med mera	653,1
Övriga	58,5
Medeltal	65,9

Problematiska reformer

Det fanns inte blott ekonomiska svårigheter. Skulle exempelvis de så kallade krigsförbandsvärderingarna göras med det moderna krigets krav som måttstock eller de resultat av förbandsutbildningen som beviljade resurser medgav? Svaret borde ha varit självklart. Utbildningsbefällets ambitioner att nå ett gott resultat och besvikelse när detta måste underkännas vållade psykologiska problem för försvarsgrenscheferna. Under Synnergrens tid hände också åtskilligt inom det personalpolitiska området för försvarets fast anställda. Försvarsmakten följde och låg stundom före de civila delarna av samhället i utvecklingen mot ökad demokrati. Detta var i många fall gynnsamt för både försvarsmakten och dess personal, men kom i andra att skapa svåra framtida problem.

Ett sådant område var pensionsåldern för aktiv militär personal. Efter lång och komplicerad beslutsprocess med facket som pådrivande, gick överbefälhavare Synnergren med på att pensionsåldern generellt förlängdes från 50 till 60 år. Han motiverade detta, typiskt nog, med det svåra vakansläget (som förhoppningsvis borde ha varit en tillfällighet). Det dittillsvarande svenska systemet med 50 år för huvuddelen av befälskåren hade varit en god kompromiss mellan stormakternas 35 år och exempelvis Norges 60, en av orsakerna till misslyckandet de avgörande första dagarna i april 1940.

Ändringen stred helt mot kravet på fältduglighet, vilket innebar tjänstbar ålder även hos bataljons- och kompanichefer. Försvarsmakten kom i fortsättningen att belastas med tio årskullar befäl i åldern 50–60 år. Dessa sysselsattes i fred i stor utsträckning i stabs- och förvaltnings-tjänst, som man tidigare eftersträvat att rationalisera till ett minimum. I krig reducerades den för stridande befattningar krigsplaceringsbara personalen då hela befälskadern inte utökades.

Denna ”förgubbning” av det militära befälet har sedan förföljt Försvarsmakten ända till dags datum, vållat och vållar stora bekymmer.

Ett annat problem blev den nya befälsordningen (NBO) med principbeslut av riksdagen 1973 och slutligt 1978. Den betydde populärt uttryckt, att varje ung man som valde militäryrket skulle utgående från värnplikten ”ha möjlighet att bli överbefälhavare”. Detta innebar i sin tur att ett unikum, den svenska underofficerskåren föll bort (angloamerikanernas *sergeant* och tyskarnas *Unteroffizier* motsvarande svenskt underbefäl, furir). Denna underofficerskår utbildad vid elitskolor i framför allt trupputbildningens svåra konst, fann sin tillfredsställelse i livet i att öva årsklass efter årsklass av värnpliktiga. Kring 40 år skedde utnämning till fanjunkare och kompaniadjutant, förbandets ”moder”. Fanjunkaren åtnjöt stor respekt i det militära och stort anseende i samhället. (Jag erinrar mig en liten anekdot i sammanhanget: Kaptenen och fanjunkaren vid 6. kompaniet av Västgöta regemente i Vänersborg pensionerades samtidigt vid 50 år. Båda sökte befattningen som kamrer vid Sparbanken i Grästorp. Fanjunkaren fick den!)

Det var ett av de största bland de många misstagen efter andra världskriget att förskingra ”innehållet” i den svenska underofficerskåren. Den demokratiska utvecklingen krävde ändring av befälsordningens form. Den hade betingats av den gamla ordningens folk-, real- och gymnasieskola. Nu inleddes enhetsskolan. Därav följde krav på enhetsbefäl. Med lite bättre vilja och förutseende hade överbefälhavare Synnergren och hans försvarsgrenschefer kunnat driva fram en andra huvudlinje inom NBO med den gamla underofficerskårens innehåll i ny form. Dagens överbefälhavare eftersträvar detta 30 år senare på grund av brist på just kompetenta trupputbildare. Det är så dags!

Det var en sargad försvarsmakt Stig Synnergren lämnade efter sig vid sin avgång den 30 september 1978. Detta till trots åtnjöt han visst anseende inte minst inom civila kretsar på grund av sin karisma och sin utåtriktade attityd. Redan under sin tjänstetid hade han ledande styrelsebe-

fattningar inom turist- och vinteridrottsrörelserna. Efter pensioneringen blev han stabschef hos den unge kungen. Där fick han tillfälle att lära denne åtskilligt nyttigt om det svenska samhället. Han blev ledamot av internationella styrelser för vinteridrott. Men framför allt fick han ledande uppgifter i Wallenbergsgruppen. Detta sammanhänge delvis med Stig Synnergrens fallenhet och intresse för underrättelsetjänst där han en gång fått även internationell utbildning. Denna verksamhet är väl så utvecklad inom bankväsendet och näringslivet som det militära. Detta kom nu väl till pass. Kulmen i Synnergrens civila karriär blev ordförandeskapet i det wallenbergska *Storan*. Styrelseposten i Saab bibragte honom uppfattningen att det var Metall som hårdast drev nödvändigheten av full produktion av flygplan.

Nya krav utan täckning

Stig Synnergren efterträddes som överbefälhavare av Lennart Ljung, som varit hans försvarsstabschef de sista två åren och som han hänsynslöst matchat. Den ende konkurrenten var amiral Per Rudberg som varit militärbefälhavare i Nedre Norrlands militärområde och nu blev chef för marinen. Överbefälhavarskiftet ägde rum utan större uppmärksamhet.

Lennart Ljung var begåvad. Självaste överbefälhavaren Swedlund hade uppmärksammat honom redan som generalstabskapten. Själv tyckte jag

Lennart Ljung var överbefälhavare 1978–1986. "Själv tyckte jag vid samma tid [när Ljung var generalstabskapten] att Ljung inte var någon 'hårding'. En sådan skulle ha behövts 20 år senare med den försvarsmakt Synnergren lämnat efter sig."

vid samma tid att Ljung inte var någon ”hårding”. En sådan skulle ha behövts 20 år senare med den försvarsmakt Synnergren lämnade efter sig.

Redan i mars 1978 hade den borgerliga regeringen tillsatt en försvarskommitté inför försvarsbeslutet 1982. Det uppstod inom Försvarsmakten förhoppningar om skärpning av försvarspolitiken. Det internationella läget hade försämrats och den europeiska nordflankens alltmer ökade betydelse framstod allt klarare. Avsikten med försvarskommitténs långa tid, fyra år, var att dela upp arbetet i etapper och genom remissförfarande ge möjlighet till offentlig debatt i försvarsfrågan.

Direktiven till FK 78 avvek knappast från de vanliga. Avspänningsförhoppningarna i världen kvarstod. I februari 1979 överlämnade den nye överbefälhavaren sin perspektivplan. Kontentan var kravet att försvaret fick behålla sina personella och materiella resurser och genomföra moderniseringar. Supermakternas rustningstakt och ökade intresse för vårt närområde motiverade en reell ökning av vår försvarsförmåga.

Försvarskommittén avgav i juni 1979 sitt första betänkande i sedvanlig stil med förhoppningar om stadigvarande avspänning, i praktiken innebärande att 1972 års försvarsbesluts praktfras om att ”den operativa styrkan kunde nedgå några år” alltjämt gällde.

Så ställdes allt på huvudet genom Sovjetunionens invasion av Afghanistan julafton 1979 och den starkt ökade spänningen mellan supermakterna.

Regeringen tvingades att i april 1980 utfärda tilläggsdirektiv till försvarskommittén att ägna särskild uppmärksamhet åt förbättrad beredskap och ökad mobiliseringssäkerhet. Man började antligen förstå behovet av att prioritera åtgärder mot *överraskande angrepp*.

Det hade varit närmast skrattretande, om det inte varit så beklämmande, när statsmakterna nu plötsligt ställde kravet att anfallsbrigaderna efter snabb mobilisering skulle kunna slå en motståndares även moder-naste enheter. Och detta utan att några ökade resurser ställdes till Försvarsmaktens förfogande. Tvärtom skulle enligt 1982 års försvarsbeslut under tio år 8 500 miljoner kronor sparas i försvarets fredsverksamhet.

1978 års försvarskommitté hade i sitt andra betänkande av februari 1981 – drygt ett år efter invasionen i Afghanistan – börjat visa upp en gryende insikt om den europeiska nordflankens betydelse och därmed också betydelsen av östersjöutloppen och Nordkalotten. I logisk strävan till kraftsamling av våra begränsade stridskrafter nedprioriterade försvarskommittén betydelsen av försvaret av de mellersta delarna av landet

och prioriterande sydöstra Sverige och övre Norrland. Detta avvisades med skärpa av remissinstanserna med den marina försvarsstabschefen i spetsen. Storanfall över Östersjön mot östra Mellansverige och landets administrativa centrum var fortfarande ett av de styrande alternativen för krigsplanläggningen. Överbefälhavarens personliga uppfattning är inte känd. Senare skulle han dock uttala att krigsriskerna inte kunde uttryckas landsdelvis.

Hur hade det hela förlupit om ett överraskande angrepp hade kommit? Hade flotta och flyg blivit förvarnade så mycket att de hunnit omgruppera till krigsbaserna, hade de bjudit hårt motstånd men småningom tillintetgjorts? Armén hade en aktiv befälskår utan professionalitet i taktik och truppföring och en trupp med bristfällig, alltför kort grundutbildning och under 1970-talet till stor del inställda krigsförbandsövningar. Med dessa brister i förutsättningarna för en effektiv värnpliktsarmé var utgången given: nederlag.

Hur stor var då sannolikheten för ett överraskande angrepp? Redan de sedan våren 1980 intensifierade sovjetiska operationerna med ubåtar mot de svenska skärgårdarna borde ha givit även tvivlarna en signal. Statsminister Palme, som i en paus i regerandet 1976–1982 sysslade med *kollektiv säkerhet*, uttalade sedan han kommit till makten igen i en proposition senhösten 1982:

Utvecklingen i världen har under det gångna året präglats av tilltagande spänning och osäkerhet på både det politiska och ekonomiska området. Den tendens till konfrontationspolitik mellan supermakterna som har ersatt avspänningen synes fortsätta trots att nya samtal inletts mellan dem om begränsning av kärnvapen.

Vad gör oss mer vittne behov!

Det kalla kriget rasade vidare och kunde när som helst övergå i ett varmt.

För överbefälhavaren Lennart Ljung och hans militärledning, särskilt arméchefen, återstod att göra det bästa möjliga av den situation man hade försatt sig i. I 1982 års försvarsbeslut hade statsmakterna, sin vana trogna, ställt ytterligare uppgifter på försvarsmakten utan att ställa däremot svarande ökade resurser till förfogande. I stället hänvisades en redan bokstavligen urkramad försvarsmakt till fortsatta rationaliseringar inom försvarets fredsverksamhet.

6

Kommentarer och reflektioner till Robert Dalsjös frågeställningar

Med ”Ett kontrafaktiskt spel” har jag besvarat Dalsjös huvudfråga ”Vad kunde ha gjorts och vad borde ha gjorts?” Men var kontrafaktiska 1967 års militärlednings aktion realistisk och över huvud taget praktiskt möjlig? Nya frågor!

Sittande regerings inrikes maktpolitiska situation vid årsskiftet 1966–1967 var otvivelaktigt mycket bekymmersam. Kommunalvalen 1966 hade gått dåligt. Riksdagsval stundade 1968. Det statsfinansiella och samhällsekonomiska läget försämrades. Den årliga tillväxten som under 1960-talets förra del hade varit uppe i 4 % sjönk stadigt. Strängs statssekreterare Wickman hade faktiskt rätt då han sade att vi inte var så rika som vi trodde.

De skriftliga källorna till vad som faktiskt låg bakom regeringens drastiska beslut inför budgetåret 1967–1968 att skära ned försvarsanslagen med runda 10 % är alltjämt mycket osäkra. Statsminister Erlanders memoarer säger för år 1967 intet, utgivningen av hans dagboksanteckningar har ännu inte kommit fram till 1960-talet, och utrikesminister Nilssons stora tal i Paasikiviförbundet i Helsingfors senhösten 1966 gick i rakt motsatt riktning mot en drastisk nedrustning av det svenska försvaret.

Statsrådet Ulla Lindströms minnen¹⁷ kan ge en viss vägledning och skall här studeras, även om hennes omdöme i olika hänseenden som bekant måste ifrågasättas. I hennes bok inleds varje år med en kort resumé av vad som hänt internationellt.

1966: ”då världets brännpunkt blev det ställföreträdande kriget i Vietnam mellan USA och Kina, men Afrika konkurrerade med militärrevolter ...”.

¹⁷ Lindström, Ulla: *Och regeringen satt kvar! Ur min politiska dagbok 1960–1967* (Bonnier, Stockholm 1970).

1967–1968: ”I omvärlden började supermakternas kapprustning med antirobotar, avspänningen mellan dem avstannade och avtrubbade deras ansvar för lokala krig (Vietnam, Mellersta Östern). Väst- och östblocken skärpte disciplinen inom sig. Tjeckoslovakien betvingades med tanks...”

Detta rimmar inte riktigt med den säkerhetspolitiska motiveringen för den provisoriska nedskärningen av försvarsbudgeten för 1967/1968: fortsatt avspänning!

Riksdagsvalets skugga

Kommunalvalet i september 1966 innebar en svår motgång för regeringspartiet. Orsakerna diskuterades länge. Man kom fram till att bostadsbristen bar största skulden. Detta kombinerades med att bostadsbyggandet på Järvafältet inte hade kommit igång, trots att krigsmakten utrymt det sedan tre år. Det kostade majoriteten i Stockholm. Ingenting nämns i detta sammanhang om försvarsfrågan.

Den 30 september lämnade finansminister Sträng vid regeringssammanträde en kort och rå beskrivning av det finansiella läget. Hårda besparingar blev nödvändiga och skattehöjningar från årsskiftet. Om inte, blev det nödvändigt med en ”skräckbudget” där socialpolitiken rustades ner. Men detta var ”inget gångbart politiskt instrument”. Med tanke på riksdagsvalet 1968 förordades en ”halv skräckbudget”. Den skulle lanseras omgående, det vill säga inför budgetåret 1967/1968, möjliggörande vissa lättnader följande år, tillika valår.

Förstämningen i regeringskretsen var tydlig. Mest tillmötesgående var försvarsministern som tydligen underhand tänkte nacka 1965 års försvarsutredning och sätta stopp för den så kallade utvecklingsprocenten (2,5) som år från år till övriga fackministrars förgelse automatiskt hissat försvarskostnaderna i höjden.

Den 16 december var regeringen kallad till allmän beredning för att höra Sträng avslöja den slutliga budgeten för 1967/1968. Alla fackministerrarna fick en klapp på axeln för sina hårda prutningar. Skattehöjningarna skulle ge pengar till utgiftsautomatiken på alla områden – ”även till försvaret som genom vissa inskränkningar skulle stanna vid plus 250 milj kr”.

Så mycket – men inte mer – kan utläsas ur Lindströms bok. Försvarsfrågan bedömdes inte ha övat inflytande på valet hösten 1966. Sträng framhöll att socialpolitiken hotades. Det vill säga de reformer för välfärd som höll på att genomföras. Men han sade i det sammanhanget enligt

Lindström ingenting om försvaret. Sven Andersson var som taktiserande före detta partisekreterare mån om att i första hand bevara makten åt regeringen med offrandet av de 2,5 % för teknisk utveckling på ett bräde och åtskilligt annat. Var det utrett och konsekvenserna överblickbara? Mycket talade för motsatsen, *valfläsk* i budgeten för 1967/1968 inför riksdagsvalet hösten 1968.

Det skulle en fördomsfri militärlednings förtroendeinriktade samtal med i första hand regeringens inre krets ge vid handen.

Sträng presenterade den 16 december också en överraskning, en ny näringspolitisk fond. Svenska företag måste läggas ned om de inte fick hjälp med strukturrationalisering. Statssekreterare Wickman skulle få en viktig roll – ett observandum, vilket förtroende Sträng hade för honom. Tanken föll också på svensk försvarsindustri.

Mycket talar sålunda för att regeringens utspel inför budgetåret 1967/1968 hade partitaktiska beräkningar inför förestående riksdagsval. Det grundade sig inte på något strategiskt bedömande eller studium av de praktiska konsekvenserna av den drastiska nedskärningen av försvarsbudgeten. Det fick bli en senare fråga sedan man sett militärledningens reaktioner!

Tydliga men ouppmärksammade strategiska förändringar

Utrikespolitiskt levde regeringen och det statsbärande partiet liksom det svenska folket i övrigt kvar i andan och föreställningen från den 1962 avgångne utrikesministern Östen Undén och hans skyddslingar om ”neutralitetspolitiken”. Man ville inte eller kunde inte begripa att motsättningarna mellan öst och väst alltmer koncentrerades till den europeiska nordflanken med omgivning, ej centralfronten. NATO:s inneslutningsstrategi (policy of containment) stod mot Sovjetunionens målmedvetna uppbyggnad av en oceangående flotta för utbrytning på Nordatlanten. Där låg utgångsläget om ett avgörande storkrig trots allt skulle komma till stånd.

De gamla utslitna strategiska brännpunkterna östersjöutloppen och Nordkalotten om vilka en militärledning utan gemensam grundsyn grälat inför i ÖB 57 hade nu blivit mycket mer: Europas nordflank Skandinavien höll på att utvecklas till ett avgörande centrum i världspolitiken. Där kunde ett storkrig inte vinnas men väl förloras, hette det inom NATO. Det låg en insiktsfull militärledning att undervisa regeringen om detta och påvisa att bakom dess önsketänkande om *detente* låg en

fortsatt frenetisk upprustning inom Sovjetunionen och Warszawapakten både till lands och till sjöss.

Samtidigt väcktes i Europa nya militärpolitiska tankar som ställde storkriget på huvudet. Storanfall över Östersjön mot östra Mellansverige kunde definitivt avfärdas. Två trender framträdde, här kort betecknande *flexible response* och *den indirekta aggressionsprincipen*. De innebar att en småstat som Sverige, täckande som en barriär halva den europeiska fronten och förande en neutralitetspolitik, riskerade numera att utsättas för ett överraskande anfall och detta till och med isolerat.

Det var en ödets ironi att dessa trender skulle inledas samtidigt som regeringen lanserade dels en brytning av den hittillsvarande principiella enigheten mellan de demokratiska partierna i försvarsfrågan, dels faktiskt inledningen till en nedrustning. Utländska observatörer måste tro att den svenska försvarsviljan höll på att brista. Det var ingen lämplig signal till Moskva som kanske övervägde att utnyttja USA:s dilemma borta i Asien till exempel för att förskaffa sig gynnsammare positioner i Götaland för eventuell utbrytning till Nordatlanten. Även detta måste en ansvarsmedveten militärledning lära regeringen och få den att acceptera.

För dessa pedagogiska uppgifter var långa fördragningar inför en större eller mindre krets direkt olämpliga. Många lyssnade oengagerat eller inte alls. Följande frågestund och diskussion blev operativ och tog inflytande av omgivningen. Var och en av berörda statsråd måste påverkas enskilt under angenäma former i en trevlig miljö och i förtroligt samtal. Det var min erfarenhet alltsedan tjänsten i 1945 års försvarskommitté och i försvarsdepartementet 1948.

Mot ett helhjärtat försök att påverka regeringen i försvarsfrågan står Dalsjös hypotes att det nu var slut med det socialdemokratiska partiets positiva inställning. Jag har redan diskuterat frågan i kapitel 3. Med denna sammanhänger också rörelsens inställning till statens och statsmakternas plikt att upprätthålla lag och ordning. Kanske har Dalsjö rätt i sin hypotes. I vilket fall var det i förhandenvarande läge nödvändigt att göra ett försök att påverka regeringen i rätt riktning. Alltså: sätt igång!

Vi i generalstabskåren hade av överbefälhavare Helge Jung inhämtat det politiskt möjligas konst. Kravet på ett starkt försvar fick inte drivas så långt att folket stegrade sig. Det gällde att rätta mun efter matsäck. Därför borde en fördomsfri och målmedveten militärledning inse att en sittande demokratisk regering oberoende av partifärg var angelägen att behålla sin maktposition gentemot en revolterande vänsterfly-

gel eller kommunistpartiet. Militära medgivanden kunde härvid skapa underhandlings- och kompromissmöjlighet. Arméns grundorganisation hade länge och med rätta kritiserats. Rätt genomförd skulle en reduktion av denna samtidigt skapa förutsättning för bättre träning i de förenade truppslagens strid och övrig verksamhet i brigad och fördelning. Alltså skulle detta utnyttjas alla till fördel. De tunga anslagsposterna, tillika ”heliga korna” *allmän* värnplikt och *fullständig* omsättning av stridsflygplan kunde också bli ett förhandlingsobjekt.

Personligheternas betydelse

Varför utnyttjade då inte den ordinarie militärledningen dessa möjligheter? Utgångsläget var ju detsamma som i det kontrafaktiska spelet. Som sagt blev den inledningsvis totalt överrumplad. Vidare hade den tillträdande försvarsstabschefen, Stig Synnergren, ingen erfarenhet av tjänst i försvarsområdes- och militärområdesstab. Signifikativt var att han ett halvår rent formellt placerades som militärbefälhavare i det från operativ synpunkt obetydliga Bergslagens militärområde. Hans företrädare Almgren däremot skulle nu i 3,5 år vara militärbefälhavare för det operativt mycket tunga Östra militärområdet för att på lägre operativ nivå inhämta erfarenhet inför överbefälhavarposten på den högsta.

För överbefälhavare Torsten Rapp var förhållandena, som tidigare nämnts, likartade som för Synnergren. Han hade dessutom inte ens generalstabsutbildning. Hans uppgift var att se helheten i den svenska försvarsfrågan och inte blott dess militära del utan från hela samhällets synpunkt med totalförsvar och allt.

Rapps företrädare Nils Swedlund hade varit chef för den övergripande operativa sektionen i försvarsstaben, innefattande även marin- och flygavdelningar. Därefter var han som försvarsstabschef 1947–1951 ledamot i den svenska delegationen av den skandinaviska kommittén för samarbete på försvarets område. Statsminister Tage Erlander var mycket engagerad i denna fråga. I riksdagsdebatten efter förhandlingarnas sammanbrott talade han beredvilligt om att stärka det svenska försvaret genom bistånd från tredje part vid angrepp på Sverige. Detta föranledde Swedlund att i PM till statsministern framlägga förslag som i samförstånd mellan dem ledde till förberedelser för bistånd under de följande åren.

Swedlund hade alltså vid tillträdet som överbefälhavare en vidsträckt erfarenhet och goda kontakter med själve statsministern. Dock lyckades

han under sina följande tio år som överbefälhavare inte skapa en gemensam grundsyn inom krigsmakten, inte heller att få försvarsgrenscheferna att acceptera att de i första hand var hans medhjälpare som ställföreträdande överbefälhavare och skulle sätta helheten före delen – inte främst vara försvarsgrenschefer, företrädande särintressen och ständigt utsatta för tryck från sina egna staber för att få dessa tillgodosedda.

Med Rapps tillträde som överbefälhavare formaliserades militärledningen. Det fastställdes att försvarsgrenscheferna skulle vara ställföreträdande överbefälhavare, men så blev i praktiken inte fallet. Det gjorde det inte lättare för Rapp.

Intill 1961 hade den långa raden av överbefälhavare och försvarsstabschefer uteslutande varit före detta generalstabsofficerare i grå vapenrock. Genom att ledning av operativ verksamhet samma år centraliserades till överbefälhavaren med försvarsstab bedömde regeringen med rätta tiden mogen att välja överbefälhavare även ur marinen eller flygvapnet. Det blev flyggeneralen Rapp som dessförinnan knappt ett år hade varit chef för flygvapnet. Hans strategiska och operativa erfarenheter var, som tidigare påpekats, begränsade. Följden blev att hans närmaste medarbetare, försvarsstabschefen Almgren och även arméchefen Göransson, före detta försvarsstabschef och Rapps konkurrent till överbefälhavarposten intog en överlägsen och nedlåtande attityd till sin överbefälhavare. Som chef för OpL 3 under den nyetablerade försvarsstabens tre första år och direkt föredragande för överbefälhavaren i beredskapsfrågan, eftersträvade jag att bistå Rapp.

1968 blev jag chef för Försvarshögskolan, vilket var hans förtjänst. Efter tillträdet fick jag omgående ett brev från Rapp där han anmodade mig att under honom planlägga och leda en högkvartersövning med den nya generation av militärledning som skulle efterträda hans den 1 oktober 1970. Övningen skulle omfatta moderna operationskonstprinciper inom den nya militärpolitiska miljö som uppenbarligen höll på att utvecklas. ”Själv fick jag aldrig någon sådan utbildning” sade Rapp till mig.

Neutralitetspolitikens läsningar

Ytterligare ett förhållande skall i detta sammanhang beröras. Säkerhetspolitikens medel är utrikespolitiken och försvarspolitik. Under den politiska ledningen handläggs dessa på tjänstemannanivå av diplomatkåren och – med begränsningar – av generalstabskåren (motsvarande). Dessa svek i den svåra situation krigsmakten försattes i 1966.

Erik Carlsson Boheman var under beredskapsåren kabinettssekreterare åt utrikesminister Christian Günther (t v på bilden). Boheman hade ett nära samarbete med försvarsstabscheferna, särskilt Carl August Ehrensvärd. Något sådant samarbete var inte aktuellt efter kriget då den doktrinäre Östen Undén (bilden t h) formade neutralitetspolitiken.

Sverige disponerade före och under andra världskriget flera framstående diplomater. En typisk representant var Erik Boheman som redan på utrikesrådsnivån samarbetade med generalstabsofficeren Carl August Ehrensvärd, ett samarbete som skulle sträcka sig ända till nivån kabinetssekreterare respektive försvarsstabschef.

Med krigsslutet och därpå följande regeringsskifte framträdde en utrikesminister med en bestämd uppfattning om hur Sveriges utrikespolitik skulle drivas i vad som snabbt kom att benämnas kalla kriget. Det var den doktrinäre Östen Undén *neutralitetspolitik*.

Diplomat kåren hyste fortfarande många mycket begåvade personer överlägsna generalstabskårens. Men de fick inte vara med och bestämma utrikespolitiken. Det gjorde Undén allena. Därpå indoktrinerade han sina trofasta lärjungar till samma uppfattning. Den främste bland dessa var Sverker Åström. Diplomaternas uppgift inskränktes till att inhämta och föredra fakta. Analys och slutsatser förbehöll sig Undén. Den välkände Olof Rydbeck som 1954 var chef för UD:s pressbyrå skrev i sin dagbok:

”Det är ingen överdrift att säga att ingen utrikesminister haft sådan fullständig kontroll över vår utrikespolitik som Undén, ohämmad av de egna regeringskollegorna, ohämmad av en illa informerad och ointresserad opposition och helt obesvärad av varje hänsynstagande till vad som kan tänkas vara tjänstemannasidans synpunkter.”

Eine grausame Salbe!

Härtill kom att faktainsamling och handläggning inom utrikesdepartementet låg och alltjämt är koncentrerad till nutid – ad hoc. Framtidsprognoser undviks försiktigtvis. Beskrivet tillstånd upphörde inte med Undéns pensionering 1962. Hans trogne lärjunge Sverker Åström var Sveriges ständiga ombud i FN 1964–1970, de för landets säkerhetspolitik så kritiska åren. Om detta skriver statsrådet Ulla Lindström i *Och regeringen satt kvar*, s. 268:

”12–13 nov. Min vanliga FN-session – den adertonde jag deltar i [...]. [...] Sverker Åström som den permanente delegaten är bländande effektiv. Hans kalla blå ögon kontrasterar mot hans älskvärda sätt och gör folk osäkra. Företrädaren Agda Rössel [också Undéns protegé] lyckades nog bättre med att mjölka förtroenden ur andra delegationers mer lättörda herrar. Sverker i sin tur är överlägsen som analytiker av en situa-

tion. Hans gästfrihet har varit nästan förkrossande generös. Parlamentarikerna i svenska delegationen beundrar honom och litar till hans råd. De flesta är ju orutinerade i FN-arbete och har inte heller upplevt den Undénska epokens noga aktgivande på att vi bevarar vår självständighet mellan öst och väst.”

Just det! Två sakförhållanden uppenbaras. Svenska folket och dess valda ombud indoktrinerades fortgående för att Sverige genom ”neutralitetspolitik” kunde och skulle undslippa även det tredje världskriget. Detta jämte böndernas historiska aversion mot *kungarnas krig* och lantmannapartiets kontroverser i militära sammanhang under 1800-talet var huvudorsakerna till att svenska folkets majoritet stödde ”neutralitetspolitiken”. Det informerades inte om att det militärpolitiska läget nu var mycket allvarligare än under föregående världskrig och risken större att råka in i ett tredje. Regeringens inre krets var emellertid fullt medveten om denna risk. Den vidtog under det kalla krigets första del motåtgärder om det värsta skulle hända. Sverker Åström medgav att detta var helt korrekt. I en debatt så sent som 1995 med statsvetaren professor Jörgen Westerståhl konstaterade den senare att svalget mellan den bild svenska folket fick av vår neutralitetspolitik och de innersta kretsarnas bedömning var större än man kunde ana.

Det andra sakförhållandet gällde strategiska betydelsen av Europas nordflank. Utrikesdepartementet var självfallet tidigt medvetet om USA:s, sedermera NATO:s, inneslutningsstrategi gentemot Sovjetunionen och den senares begynnande motåtgärder. Men ett storkrig skulle avgöras på centralfronten, Europas kontinent, där miljonarméerna stod uppställda. Nordflanken var strategiskt betydelselös. Om motsatsen gällde, måste ju vår ”neutralitetspolitik” ifrågasättas. Därför ramaskri från utrikesdepartementet när *Både och*-gänget i februari 1957 hävdade att besittningen av skandinaviskt område på den europeiska nordflanken skulle vara av stor, för att inte säga, avgörande betydelse för stormakternas offensiva och defensiva krigföring. Detta rimmade inte med Undéns neutralitetspolitik och måste nedtystas.

Försvarspolitikerna hade också intresse av att den europeiska nordflankens diminuerades för att hålla nere försvarskostnaderna. Ända till 1982 års försvarsbeslut bestred man allt tydligare fakta, det vill säga ett kvartssekel räknat från *Både och*.

Generalstabskåren kunde inte som diplomatkåren hemfalla till ad hoc-tänkande. Försvarspolitiskt och militärpolitiskt är det en tving-

ande nödvändighet att tänka och handla på lång sikt. Detta sammanhänger med en modern försvarsmakts komplicerade natur både personellt och materiellt. Det rådde därför en helt annan inställning inom generalstabskåren. Handläggarna presenterade inte bara fakta. De gjorde analyser, lade fram förslag och arbetade målmedvetet för att få dem accepterade.

Det är svårt och näst intill omöjligt att bedöma framtiden. Inom generalstabskåren fanns dock exempel på sådan förmåga. Vid föredragning av den allmänna försvarsplanen för regeringen Ekman 1928 förutsade generalstabskaptenen Carl August Ehrensvärd att Sovjetunionen, då under uppbyggnad, skulle ockupera Baltikum och angripa Finland. Inom tolv år hade det hänt! Samme Ehrensvärd, nu försvarsstabschef, framhöll vid krigsmaktens sista stora presskonferens efter krigsslutet i Europa maj 1945, att mellankrigstidens idyll var slut. Sveriges hade blivit en randstat – allt till den församlade euforiska journalistkårens förtrytelse med chefredaktör Herbert Tingstens *Dagens Nyheter* i spetsen. Drygt ett år senare höll Churchill sitt berömda tal om järnridån. Sverige tvingades gardera halva europeiska fronten. Kalla kriget inleddes! *Både och* kan ses som ett tredje exempel på korrekt framtidsbedömning.

Varpå berodde då denna förmåga att i *viss* mån *bedöma* framtiden? Grunden var givetvis den förnämliga utbildningen och den följande systematiskt växlande tjänstgöringen, som gav allsidig erfarenhet och skapade helhetssynen. Med det krävde också mer djupgående forskning av inte blott de militärpolitiska och strategiska förhållandena utan även samhällsutvecklingen i oss omgivande stater i närområdet. Ett typiskt exempel är det studium av Sovjetunionen som föregick boken *Antingen – eller* 1930. Det var därefter generalstabsofficerare, som inom det politiskt möjligas ram, drev fram 1936 års försvarsbeslut. Där skapades äntligen ett självständigt flygvapen om 21 divisioner. Dess uppbyggnad leddes av före detta generalstabsofficerare, nu flyggeneraler. För att möjliggöra detta hölls armé och marin tillbaka. Det krävdes en allsidig balanserad krigsmakt!

Nu skrev vi emellertid 1967. Krigsmakten befann sig i ett nödläge. Diplomatkåren fortsatte att idissla den Undénska och Åströmska neutralitetspolitiken utan att informera vare sig regering eller folk om vad som höll på att hända, innebärande ökande risk för överraskande angrepp, till och med isolerat. Generalstabskåren togs på sängen. Så gick det som det gick! Rapp fick inget stöd.

Relationen mellan överbefälhavaren och försvarsministern

Rapps egen förmåga var bristfällig när det gällde att vid föredragningar för regeringen beskriva de faktiska militärpolitiska, strategiska och operativa förhållandena för vår del. Detta var särskilt angeläget i den svåra kris krigsmakten råkat in igenom regeringens utspel hösten 1966. Ovanstående förmåga kunde inte läsas in på *nolltid* utan krävde många års upplevelser och erfarenheter, något som Rapp inte besatt. Hans karriär hade gått i helt andra banor. Stödet från den närmaste medarbetaren, Almgren, var negativt.

Därtill kom att Rapp trots sin obestridliga sociala inriktning aldrig uppnådde den personliga kontakt med statsministern och regeringens inre krets i övrigt som hans företrädare Swedlund hade haft. Detta kan ha medverkat till att försvarsministerns utspel i Umeå hösten 1966 kom som en överraskning även för Rapp personligen.

Ett speciellt problem erbjöd försvarsministern Sven Anderssons person. Han var angelägen om att få förstahandsinformation om vad som

Den som försvarspositiv uppfattade Sven Andersson var drivande i beslutet 1966 om nedskärning av försvarsutgifterna. "Sannolikt var det den gamle partisekretären som satte bevarande av regeringsmakten främst."

hände inom försvaret. Men han var mycket förtegen gentemot såväl höga militärer som sina civila medarbetare i försvarsdepartementet, vad gällde känsliga frågor. Han var drivande vid det regeringssammanträde hösten 1966 där initiativ togs till nedskärning av i första hand försvarsutgifterna. En egendomlig roll för en fackminister kan tyckas. Sannolikt var det den gamle partisekreteraren som satte bevarandet av regeringsmakten främst. Vid kommunalvalet 1966 led partiet bakslag; riksdagsval förestod hösten 1968. Den samhällsekonomiska utvecklingen bedömdes av regeringen motivera en restriktiv politik de närmaste åren.

Torsten Rapps inställning till Sven Andersson sammanfattar Håkan Jarmar i sin C- uppsats sålunda:

Inställningen [...] var minst sagt ambivalent. Å ena sidan betraktade han honom som en personlig vän. Å den andra som en minister som han fick allt större aversion att gå till. Han skickade hellre stabschefen (från 1 april 1967 Synnergren) som budbärare. Han kände sig stött av att aldrig bli kallad till ministern, fick alltid själv be om att få komma t ex för en föredragning. Ministern utdelade heller aldrig något beröm. Han [Rapp] ansåg sig inte kunna lita på besked från ministern och fick bara halvkvädna svar.

Man gör osökt reflektionen att Rapps företrädare Swedlund hade förordat en annan överbefälhavare, nämligen Göransson. Men med Sven Andersson som föredragande utsåg regeringen Rapp av skäl som måste respekteras. Sven Andersson var härvid väl medveten om de svårigheter Rapp stod inför med sina begränsade kunskaper och erfarenheter. Han borde ha understött honom. Så var enligt Rapp tydligtvis inte fallet. Kritik måste riktas mot Sven Andersson härför.

Härtill kan fogas att det skett en ansamling av befogenheter och ansvar till överbefälhavaren genom riksdagens beslut 1961 om ”enhetlig ledning av krigsmakten”, sålunda inför Rapps tillträde. Detta tillstånd varade under Rapps första tid. Senare delen av 1960-talet utvisade en allt tydligare tendens till överföring av makt till regeringen och dess beredningsorgan.

Övermäktiga avvägningsproblem

Jag övergår nu till att diskutera några av de intrikata frågor Dalsjö ställde under vittnesseminarium armén.

Som sagt hade från hösten 1961 och i och med Rapps tillträde som

överbefälhavare myndigheten tilldelats ansvar för bland annat den övergripande inriktningen och avvägningen inom krigsmakten. Rapp hade formellt möjlighet att bemöta kritik av den oförmåga till förnyad inriktning och omavvägningar, som riktades mot militärledningen. I praktiken ställde det sig annorlunda.

De verkligt tunga posterna i försvarsbudgeten var, som tidigare framgått, allmänna värnplikten och flygplansanskaffningen, i aktuellt fall 37 Viggensystemet. Den förra var en närmast ideologisk fråga för det statsbärande partiet. Moderaterna var inte längre så intresserade. Armén som mottog den överväldigande delen av den årliga värnpliktskontingenten, betraktade denna som en garanti för bibehållna anslag. Den försökte genom delvis konstlade metoder motivera just *allmän* värnplikt.

Den så kallade kategoriklyvningen i 1925 års försvarsbeslut var illa ansedd. Men man kunde ju exempelvis efter mönstring och inskrivning ha hållit en mindre del av varje åldersklass ”i reserv” för eventuell framtida användning.

Beträffande flygplansanskaffningen hade den numera blivit så kostsam att den realiter styrde en omavvägning. Vissa medel överfördes från armén och marinen till flygvapnet för att gälda skulderna till Saab. Det gamla ramavtalet från 1940 med sjuårig omsättning av stridsflygplan hade visserligen av kostnadsskäl måst upphävas. Men produktionslinjen på Saab skulle alltjämt upprätthållas. Redan höll ett talesätt på att smygga sig in, nämligen att säkerhets- och försvarspolitikerna numera styrdes inte av ett logiskt politiskt och strategiskt tänkande utan av den förda försvarsindustripolitiken.

Överbefälhavaren måste vara strängt objektiv i avvägningfrågor särskilt gentemot *egen* försvarsgren. Rapp tvingades till och med att behandla flygvapenfrågorna hårdare än de andra. Frysningen av 350 miljoner kronor vid inledningen till krisen 1967 ledde till reaktioner i flygvapnets ledning som slutade med flygstabschefens avgång. Det var ett påhopp både på överbefälhavarinstitutionen som sådan och den resursavvägning den stod för. Överbefälhavare Rapp var en *fridens man* och han ville inte ha några bråk. Därför blev det inte några *omavvägningsförsök* i fortsättningen, även om detta i och för sig hade varit befogat. Varje försvarsgren hade sedan 1958 års försvarsbeslut sin procentuella del av krigsmaktens totalanslag ”i påse” och denna del fick den behålla.

En annan stor fråga för kritikerna var *arméns grundorganisation* som ansågs vara alltför stor och sammankopplades med arméns föregivna

konservatism och ovilja att rucka på kvantitetsbegreppet. Det blir tillfälle att återkomma till detta.

Här skall endast erinras om det kadersystem som armén tillämpade sedan den första, moderna försvarsordningen infördes år 1907, men som efter andra världskriget har förfuskats. Det innebär att grundorganisationen – *brigadregementet* – med sin kader av fast anställt befäl är en integrerad del av brigadens krigsorganisation som kompletteras vid mobilisering. Grundorganisationen är sålunda en absolut förutsättning för att ernå erforderlig *kvalitet* på anfallsbrigaderna. Det dröjde ända till 1978 års försvarskommitté och 1982 års försvarsbeslut innan försvarspolitikerna och överbefälhavaren vågade inse detta, och till 1987 års försvarsbeslut innan den hårt trängda arméledningen blev tillrättavisd att gå samma väg.

Prioritering av långsiktig beredskap

Nästa frågeställning gäller utvecklingen i *kvalitet* (såväl materiell som personell) gentemot omvärlden. I slutet av 1980-talet hade enligt Dalsjö i första hand armén hamnat rejält på efterkälken på både materiel- och utbildningssidan. Jag kan inte helt hålla med om detta. Jag följde nämligen på förekommen anledning samtliga brigader, vissa två gånger, under fälttjänstövningarna i anslutning till krigsförbandsövningarna 1983–1987. Jag kunde därvid konstatera att materielen vid anfallsbrigaderna var av god kvalitet. Pansarbrigadernas stridsfordon hade genomgått REMO (renovering och modifiering, bland annat kaliberökning och ny ammunition) och därigenom kunnat livstidsförlängas, väl att jämföra med jämnåriga jaktflygplanet J 35 Draken. (Att sedan genom politiskt spel i 1987 års försvarsbeslut omsättningen av stridsfordon uppsköts till 1992–1997 är en annan fråga.) Samtliga 14 infanteribrigader hade fått långskjutande tungt artilleri, stormkanoner samt pansar- och luftvärnsrobotar. Därtill kom en riklig utrustning med pansarbekämpningsvapen av bakblåsningstyp (Carl Gustaf, ännu år 2005 inköpt av bland annat US Army enligt *Dagens Industri*). All stridande personal förflyttades i terränggåen-

Jaktviggen JA 37 blev den sista versionen av flygplanssystemet 37 Viggen. Planet ansågs som ett av världens bästa jaktflygplan med en toppfart av MACH 2.1. Men flygplansanskaffningen hade blivit så kostsam att "den realiter styrde en omavvägning... Redan höll ett talesätt på att smyga sig in, nämligen att säkerhets- och försvarspolitikerna numera styrdes inte av logiskt politiskt och strategiskt tänkande utan av den förda försvarsindustripolitiken."

Norrlandsbrigadernas bandvagn 206 från Hägglunds tog sig fram överallt oavsett terräng och årstid.

de fordon, i Norrland helt på band. Framkomligheten på snö vid sidan av vägarna hos norrlandsbrigaderna torde ha varit den bästa i världen. Till och med delegationer från Canada kom hit för att lära.

De värnpliktigas intresse och villighet stod, sedan ungdomsrevolten övervunnits, på hög nivå. Men grundutbildningstiden 7,5 månader var för kort. Den stora svagheten var yrkesbefälets bristande rutin i trupp-föring, taktik och stridsteknik. Man var inte längre "proffs" vid förande av bataljon och kompani, förmådde inte ta ut av materielen allt denna kunde presteras av rörlighet och eldkraft. En orsak härtill var de inställda krigsförbandsövningarna under 1970-talet. Fortfarande utnyttjades inte heller, av ekonomiska skäl, helt det antal krigsförbandsövningar, som värnpliktslagen faktiskt medgav.

Men också mindre lämpliga personalpolitiska och organisatoriska förhållanden och åtgärder från den militära ledningens sida medverkade. 1983 års värnpliktsutbildningskommitté framhöll med rätta att befordringsgången hade blivit styrande för yrkesofficerens tjänst i stället för

utbildningsplanen för hans krigsförband. Karriärsten gjorde en "blix-visit" på brigadregementet för att få föra brigad under krigsförbandsövningen. Han var regementschef, en nyckelbefattning för att förvärva erfarenhet hur det i verkligheten förhöll sig "vid fronten", i kanske 1,5 år. Under denna korta tid, därtill splittrad av ovidkommande uppgifter, hann han inte sätta sig in i alla problem på utbildnings- och förbandsträningsområdet, långt mindre lösa dem.

Ett sådant problem var yrkesbefälens kompetensutveckling. Det hade bildats en uppfattning att sådant skall inhämtas på centrala befälsskolor. Fel! Grunderna inhämtas där. Sedan ankommer det på brigadchefen (regementschefen) hemma på roten att göra sitt befäl till just "proffs" genom krigsspel, muntliga stridsövningar, fältövningar och truppföringsövningar med grundutbildningsbataljonen under slutskedet som övningstrupp. Det hela kulminerade i krigsförbandsövningar.

Om detta hade generalerna – arméchefer och militärbefälhavare – föga insikt, och alltså blev det inte heller någon rättelse.

Detsamma gällde kadersystemets tillämpning. 1983 års värnpliktsutbildningskommitté påpekade att grundorganisationen för anfallsbrigaderna, liksom förr, borde vara en del av krigsorganisationen. De tu skulle med andra ord vara ett. Även detta borde nämnda generaler, liksom försvarspolitikern och överbefälhavaren, ha insett. Samverkan mellan eld och rörelse på bataljonsnivå och de förenade truppslagens strid i högre förband krävde en mycket mer omfattande förbandsträning än vad den i ständigt fredstid och evigt fredstidstänkande försjunkna svenska armén presterade.

För att gå vidare. Den *långsiktiga beredskapen* sades enligt Dalsjö prioriteras på den kortsiktigas bekostnad. Ja! I sin första perspektivplan, ÖB 71, försökte överbefälhavaren göra tvärtom av ekonomiska skäl och i insikt om det militärpolitiska lägets allvar. Men 1972 års försvarsbeslut korrigerade: den långsiktiga främst! Härmed sammanhänger, som Dalsjö framhåller, att storanfallet förblev styrande för organisationen. Detta sträckte sig långt bakåt som till 1948 års försvarsbeslut. Då gällde vår "neutralitetspolitik" fullt och fast. Ett inledande och än mindre ett isolerat anfall mot Sverige var otänkbart. Vi kunde möjligen men först småningom dras in i ett storkrig. Då hade vi hunnit både mobilisera, uppmarschera och gräva ned oss. Jag erinrar åter om hur dåvarande försvarsministern Torsten Nilsson med näst intill enfaset framhöll att till och med ett enda dygns förvarning skulle vara till stor fördel för oss. Därav följde

att armén och kustartilleriet alltjämt satte den långsiktiga beredskapen främst. Den gav nämligen från utbildningssynpunkt avsevärda fördelar.

Överraskande angrepp och det geografiska imperativet

Den militärpolitiska glidningen och den flygtekniska utvecklingen under 1960-talets senare del aktualiserade risken och sannolikheten för ett *överraskande angrepp* mot den alliansfria småstaten Sverige på den strategiskt alltmer betydelsefulla europeiska nordflanken. Själv var jag tidigare 1961–1963 chef för den nyorganiserade försvarsstabens OpL 3 och ansvarig för krigsmaktens beredskap. Strävandena att med grundorganisationens resurser – det som stod till buds – höja insatsberedskapen är kort redovisat i vittnesseminarium armén, s. 62ff. Men överbefälhavarens kuffförsvaret förslog inte. Vida längre borde militärledningen ha utnyttjat den ekonomiska kris som krigsmakten 1967 hade råkat in i genom regeringens drastiska ekonomiska åtgärder för att genomdriva strukturförändringar främst inom armén – allt i syfte att höja insatsberedskapen. Det skulle även bringa regeringen att förstå att det var än större fara å färde än man ville medge.

Därav blev ingenting. Operationsledningen som hade haft en bra start 1961, hade efterhand deklinerat. Initiativet hade övergått till försvarsstabens planeringssektion, som sysslade med framtiden och pengafördelning. Operationsledningen var ansvarig i första hand för nuet, men tog inte sitt ansvar. Det är förvånande att Opstudie 2, som inleddes 1974, förutsatte att den svenska krigsmakten var mobiliserad och utgångsgrupperad. Det var landstigningen i Normandie 1944 som var utgångspunkt, inte blixtingreppet mot Norge 1940 – för att nu ta exempel från andra världskriget.

Nästa fråga: medförde det *geografiska imperativet*, det vill säga det från strategisk synpunkt stora landets alltför långsträckta utbredning i nord-sydlig riktning, täckande halva europeiska fronten att det krävdes en viss mängd förband och detta oavsett förbandens förmåga? Kvalitet och kvantitet är delvis utbytbara, sade Dalsjö.

Detta är i stor utsträckning en folkpsykologisk fråga, vilket statsmakterna är medvetna om. I försvarsbeslut efter försvarsbeslut till och med 1987 har ständigt upprepats att varje del av landet skall försvaras och att det kräver många förband – och oaktat att resurserna för att åstadkomma detta sedan 1968 reellt ständigt har sjunkit. Delikat problem för framför allt arméledningen!

Tankarna under 1950-talets första år att helt lämna övre Norrland övergavs snabbt. Problemet med knapphet på förband löstes genom kombinationer av anfallsförband och lokalförbandsförband.

Ett folkpsykologiskt exempel är följande. 1936 års försvarsbeslut bi-bringade befolkningen i Östra Norrbotten uppfattningen att försvaret mot öster skulle upptagas först vid Luleälven i anslutning till Bodens fästning. Det resulterade i att allt fler boende mellan Torne älv och Luleälven röstade kommunistiskt. När 2. armékåren efter finska vinterkriget utbrött grupperades ända framme vid Torne älv, ändrades attityden till ”bort från kommunismen”.

Under knapphetens kalla stjärna diskuterade under 1950-talets första år att helt överge övre Norrland och uppta försvaret först vid Ångermanälven. Men denna förflugna tanke övergavs snabbt, liksom Norge gjorde beträffande det förhärjade Finnmark.

Arméledningen med sin skickliga organisationsavdelning löste under 1950-talet kravet på många förband genom att utveckla lokalförsvarssystemet. Antalet operativt rörliga anfallsförband var och måste förbli begränsat av ekonomiska skäl. Men de avkastade vid omsättning såväl utbildad personal som visserligen något föråldrad men för försvarsuppgifter i förberedda befästningar fortfarande fullt användbar materiel. Det blev värförbanden.

Utnyttjande samma spinoffeffekt organiserades i 1958 års försvarsbeslut också 100 cykelskyttebataljoner som förstärktes med moderna pansarbekämpningsvapen. De övades i ”mitt” militärområde (Västra) under krigsförbandsövningar för *en* uppgift: att efter cykeltolkning några mil snabbt ordna en pansarvärnsfront med granatgevären väl nedgrävda i traditorställning och sent eldöppnande och ”huggpipspulotonen”¹⁸ som bataljonsreserv beredd att insättas där omedelbart genombrott hotade. Ett gott stöd för anfallsförbanden i en kritisk situation, även om krigserfarenheter har visat att pansarvärnsfronter höll endast några timmar.

Av psykologiska skäl var det viktigt att för värnpliktiga som överförts från fält- till lokalförsvarfsförband klargöra varför de utrustades med till synes omodern materiel, men att denna var fullt användbar för de nya begränsade uppgifterna.

Intressant i sammanhanget är att västtyska Bundeswehr efterhand som upprustningen fortskred antog samma system i sina *Wehrkreise*.

Anfallsbrigaderna

Nu var det emellertid år 1967 i Sverige. Synnergren och jag hade varit inne på tanken att behålla de tio omskrivna äldre infanteribrigaderna

18 ”Huggpipan” kallades 9 cm pansarvärnspjäsen 1110.

i förhoppningar om ”bättre tider”. Dessa grusades helt när vi bevittnade försvarspolitikernas och statsmakternas reaktion inför Warszawapak- tens ockupation av Tjeckoslovakien. Det var enligt min uppfattning meningslöst, närmast en kraftsplittring, att grundutbilda dessa alltmer omoderna brigader för dyra pengar.

Men detta insågs inte inom krigsmakten. Övervintringstanken var djupt rotad. Kraftsamling borde enligt min uppfattning i alla avseenden ske till anfallsbrigaderna. De skulle inordnade i pansarjägerfördelningar med ständig indelning utvecklas till elitförband väl jämförliga med sovjetiska luftlandsättningsförband och motoriserade skyttedivisioner. De skulle med våra mått mätt vara *stående förband*, men inte enligt NATO:s stela system utan flexibelt för att hålla den potentielle angriparen i osäkerhet om vår insatsberedskap för dagen – allt för att möta den ökade risken för överraskande anfall.

De 20 infanteribrigaderna skulle efter fem år omsättas bataljonsvis. Den avgående styrkan med personal och delvis materiel samt i huvudsak bibehållen organisation skulle omplaceras till de 20 försvarsområdesstridsgrupperna i överensstämmelse med lokalförsvarssystemet. Den främsta uppgiften för dessa var att understödja pansarjägerfördelningarnas motanfall mot luftlandsättnings- och kustbrohuvuden. Om dess motanfall inte lyckades skulle försvarsområdesstridsgrupperna, efterhand tillförda från hela landet till det aktuella operationsområdet, bilda stomme i fördröjningsoperationer i överensstämmelse med den tidvinande strategins principer. Härvid utnyttjades taktiken med områdesförsvar under fördröjningsstriderna.

Men av allt detta blev intet, av skäl som tidigare har berörts.

Statsmakterna krävde från 1968 års försvarsbeslut till 1982 års försvarsbeslut ständigt hårda rationaliseringar och nedskärning av grundorganisationen för att kompensera de begränsade anslagen. Almgren, ratad som överbefälhavare och nu motvilligt arméchef, arbetade lojalt härför. Grundutbildningen begränsades till 7,5 månader även för att möjliggöra anskaffning av nödvändig krigsmateriel. Motåtgärder vidtogs av Almgren, som tillhörde den gamla erfarna stammen, för att motverka konsekvenserna av den nedskurna övningstiden. Försvarsområdesbefälhavarna med staber införlivades med brigadregementena för att spara administration med mera.

Efterträdaren Nils Sköld råkade in i regeringens inflationskarusell. Rationaliseringen (”osthyvlingen”) övergick i rena ambitionssänkningar

med känt resultat, inte minst den sjunkande andan vid armén. 1978 års försvarskommitté pressade Sköld att minska grundorganisationen. Hans förslag blev nedläggning av ett regemente ur varje truppslag. Krigsorganisationen skulle däremot inte reduceras. Detta betydde att yrkesbefälet vid dessa regementen skulle bibehållas, men förflyttas till annat förband på annan garnisonsort.

Detta utslag av förlegat truppslagstänkande betydde att de stridande delarna av två anfallsbrigader skulle pressas in på en utbildningsplattform (brigadregemente) med sina kadror på 200 + 200 yrkesofficerare! De understödjande delarna, artilleri- och ingenjörbataljoner med flera skulle alltjämt utbildas separat. Samövningarna blev därmed lika inskränkta som tidigare. Det förkastliga truppslagstänkandet, beklagligtvis knäsat 1954, satt djupt rotat.

I november 1981 (mitt i ubåtskrisen!) utmanade jag ordföranden i 1978 års försvarskommitté, Gunnar Björk, i ett öppet brev på *Svenska Dagbladet* ledarsida. Resultatet blev att 1982 års försvarsbeslut, dock under åtskilliga omskrivningar, anammade min idé om brigadregementets ledande roll i grundorganisationen. Varken brigadregementet I 3 eller P 2 lades ned, såsom Sköld hade föreslagit. Statsminister Thorbjörn Fälldin tackade i brev för insatsen.

Överbefälhavare Lennart Ljung och arméledningen stod efter 1982 års försvarsbeslut med dess skärpta operativa krav utan tillförda extra resurser inför uppgiften att få fason på armén. Man började intressera sig för mina idéer, dock utan att vidta några som helst konkreta åtgärder. Statsmakter och försvarspolitikerna hukade i busken.

Våren 1984 tillträdde en ny arméledning, nu med artilleristisk tyngdpunkt innebärande fortsatt truppslagstänkande. Den hade föga förståelse för att anfallsbrigaderna och de förenade truppslagens strid måste styra arméns utveckling till stridsduglighet. Nedbrytningen av armén fortsatte. Överbefälhavaren vidtog alltjämt inga praktiska motåtgärder.

Kungl. Krigsvetenskapsakademiens avdelning I (lantkrigskonst) hade med växande oro följt vad som höll på att hända. Jag var ordförande i avdelningen sedan 1976. I samarbete med översten i. gr. Bengt Sjöberg, även han med stor erfarenhet från "fronten", inledde jag 1981 en serie uppsatser i Akademiens tidskrift under mottot "Att skapa slagkraftiga brigader".

De utsändes efterhand till arméns staber, förband och skolor. På hösten 1985 var tillståndet inom armén sådant att vi i 5. häftet av "Gula

tidskriften”¹⁹ ansåg oss tvingade att kräva ett paradigmskifte. Målet kan enklast beskrivas med de sju punkterna i kapitel 4 (se sidan 90–91). Men arméledningen lät sig inte påverkas. Den trasslade allt mer in sig i sina besparingsförsök att reducera grundorganisationen.

Nu hade emellertid en ny försvarskommitté tillsatts – 1984 års försvarskommitté – med uppgift att utarbeta förslag inför nästa stora försvarsbeslut 1987. Kommittén tog intryck av vad Kungl. Krigsvetenskapsakademiens avdelning I anförde, särskilt Gunnar Björk och Carl Bildt (än så länge endast riksdagsledamot). Men det blev endast verbala deklamationer.

I sitt slutbetänkande konstaterade emellertid 1984 års försvarskommitté att det underlag som hade redovisats av överbefälhavaren och arméledningen inte var tillräckligt för statsmakternas beslutfattning. Komplettering måste tas fram om arméns krigsorganisation, beredskap, förbandsomsättning, utbildningssystem och grundorganisation. Den senares integrering i krigsorganisationen framhölls särskilt. De uppräknade fem verksamhetsområdena motsvarade helt dem som Kungl. Krigsvetenskapsakademiens avdelning I hade drivit och fortfarande drev. Kommitténs egen inriktning av det infordrade kompletterande underlaget från överbefälhavaren och arméledningen överensstämde också helt med vad avdelningen hade anført i sina sammanlagt sju uppsatser om att skapa slagkraftiga brigader.

Försvarskommitténs slutsats blev att det inte var möjligt att ta ställning till arméns fortsatta utveckling förrän överbefälhavaren och arméledningen hade företett ett kompletterande underlag i överensstämmelse med av kommittén anförda synpunkter.

Det var en gruvlig bakläxa för både överbefälhavaren (Bengt Gustafsson från och med den 1 oktober 1986) och arméledningen. Den fick också till följd att i 1987 års försvarsbeslut ”arméns materiella förnyelse i en moderniserad struktur och organisation” senarelades en femårsperiod. Detta var särskilt beklagligt, när omsättningen av stridsfordon var högaktuell.

Det hela var också ett svårt nederlag för Kungl. Krigsvetenskapsakademiens avdelning I. Vi hade väl lyckats övertyga försvarspolitikerna, men inte överbefälhavaren och arméledningen, om det trängande behovet av ett paradigmskifte inom armén.

19 ”Gula tidskriften” är en vardaglig benämning på *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift*.

I sitt inlägg målar Dalsjö upp ett scenario där armén envist biter sig fast i sin grund- och krigsorganisation i stället för att under ordnade former dra sig tillbaka. Man hoppades att nästa försvarsbeslut skulle bli bättre. Så skildras hur försvarspolitikerna manipulerar den mindre begåvade militären. Försvarsmaktens uppgift att varje del av landet skall försvaras kvarstod. Resurserna härför, den av riksdagen anvisade ekonomin, skulle ju inte leda till drastiska nedskärningar av krigsorganisationen. Den skulle ju liksom i överbefälhavare Synnergrens förslag inför 1972 års försvarsbeslut bibehållas för att kortsiktigt bevara den operativa förmågan.

Så kan man skildra det hela. Men man kan också vända på det och hävda att försvarspolitikerna bedrev ett skändligt spel om rikets säkerhet. Det gällde inte att trygga denna. Det gällde fast mer att ur försvarsmakten suga ut så mycket pengar som möjligt för matnyttigare ändamål. Samtidigt kunde hänvisning ske till att militären garanterade säkerheten så länge den fick behålla sin krigsorganisation.

Det var inte fråga om generalernas krigsorganisation. Det gällde fastmer svenska folkets försvar för fortsatt frihet och oberoende. Försvarets krav kontra social välfärd hade en minsta gemensam nämnare. Det fulla ansvaret för denna hade staten representerad av folkets valda ombud och därur utkristalliserad regering. Den minsta gemensamma nämnaren hette *trygghet* mot yttre våld och social misär.

Vad hände efter 1987 års försvarsbeslut?

Den stora händelsen i 1987 års försvarsbeslut var att det överraskande anfallet skulle vara styrande i krigsplanläggningen. Principiell enighet rådde om detta. I övrigt gällde alltjämt det *geografiska imperativet*. Varje del av landet skulle försvaras, vilket krävde många förband. Om angriparen vid anfall över havet lyckades komma i land skulle hans fortsatta framträngande fördröjas genom segt försvar. I ockuperade landsdelar skulle motståndsrörelse vara organiserad. Civilmotståndet skulle enligt riksdagsbeslut redan 1986 vara inordnat i motståndsrörelsen.

”Svenska folkets samlade fientlighet” uttryckt i den levande värnkraften förblev grunden för Sverige försvar.

Intressant är att det kalla krigets två supermakter led de första stora nederlagen i sin historia mot just denna typ av försvar: USA mot Vietnams folkarmé som släpade fram granaterna på cyklarnas pakethållare, Sovjetunionen i Afghanistan, där Mujaheddin sköt ned de sovjetiska helikoptrarna med enkla luftvärnsrobotar avfytrade från skyttens axel. Att folkarméerna fick bistånd från supermaktens motståndare ändrar inte sakförhållandet.

Överbefälhavare Bengt Gustafsson hade genom sitt sena tillträde inte hunnit påverka 1984 års försvarskommitté eller försvarsbeslutet 1987. Där låg ansvaret helt hos företrädaren Lennart Ljung.

Gustafsson var en mycket skicklig planeringsgeneral. Han inledde omgående en revidering av 1987 års försvarsbeslut. Han konstaterade att beslutet var överintecknat respektive underfinansierat med sammanlagt 20 miljarder kronor under perioden 1987–1992. Detta anmäldes till försvarsministern. Därmed inleddes vad man kan kalla ”de svarta hälsens historia” i svensk försvarspolitik. Överbefälhavare Bengt Gustafsson försökte bringa ordning i röran, först med stöd av numera landshövdingen

Bengt Gustafsson, överbefälhavare 1986–1994, "var en mycket skicklig planeringsgeneral". Han hade den otacksamma uppgiften att reda upp en hopplös ekonomi efter försvarsbeslutet 1987.

Carl Johan Åberg och hans försvarsutredning. Men denna gav upp: det kalla kriget var slut och nya tider stundade.

Nedrustning efter det kalla kriget

Nu tvingas jag för tredje gången återkomma till Dalsjös hypotes om det statsbärande partiets stopp för fortsatt stöd till försvaret i och med Umeåtalet hösten 1966. Ännu 1987 var man beredd att satsa 6 miljarder extra under femårsperioden på ett låt vara mycket ihåligt försvarsbeslut. Vad var sanning? Hårtill torde ha bidragit den nye statsministern Ingvar Carlssons absoluta motstånd mot allt samröre med USA och NATO för bistånd om det värsta skulle hända, framhållet av Dalsjö i hans doktorsavhandling.

Snart var det kalla kriget helt slut och de skilda staterna kunde skära ned sina försvarsmakter. Huvuddelen av den euroasiatiska landmakten Ryssland fanns dock kvar, låt vara för tillfället i ett ömkligt tillstånd men med enorma naturtillgångar, kärnvapen och vetorätt i FN:s säkerhetsråd. Ryssland skulle säkert komma igen. Småstater på den västliga delen av den europeiska kontinenten hade numera ett betryggande skydd framför sig i form av det numera enade Tyskland och de gamla satellitstaterna som efterhand anslöt sig till NATO. Även Vitryssland och Ukraina låg emellan. Nämnade småstater kunde därför radikalt skära ned sitt försvar.

Annorlunda var läget på Europas nordflank. Där låg alltså de nord-

iska småstaterna i slagskuggan av det för tillfället skakade Ryssland. Den finländske historieprofessorn Matti Klinge lär i anslutning till Sankt Petersburgs 300-årsjubileum ha sagt att det viktigaste året i dessa småstaters historia är 1703. Då blev nämligen Ryssland en östersjömakt. Finland med sina bittra erfarenheter nedrustar följaktligen inte. De baltiska staterna och Polen, medvetna om Rysslands geografiska läge och potential söker sin trygghet i NATO. Men Sverige har valt att gå en helt annan väg som ger stöd för Dalsjös hypotes.

Grundorganisationen (GRO) har, alltsedan en härordning genom 1634 års regeringsform infördes i Sverige utgjort basen för armén. Den omfattade 1634 landskaps- och länsregementen till fots. Antalet ökade i samband med erövringen av de danska provinserna och minskade när rikshalvan Finland gick förlorad 1809. Vid nedrustningen 1925 lades intressant nog endast 15 % av grundorganisationens utbildningsplattformar för fältregementen ned. I 1925 års försvarsbeslut fanns alltså 22 ”infanteriregementen”.

Omfattningen av den på grundorganisationen byggda krigsorganisationen (KRO) har varierat med krigskonjunkturerna. Grundorganisationen stod fast vid vargeringen (dubblingsförband) under stora nordiska kriget 1700–1721, liksom inför första världskriget 1914, då krigsorganisationen fördubblades. 1925 skars den ned med 75 %, men grundorganisationen det vill säga regementen eller utbildningsplattformar som sagt med endast 15 %. Det var blivande finansminister Ernst Wigforss så kallade elasticitetsprincip som tillämpades. Därigenom möjliggjordes en ny fördubbling av krigsorganisationen under andra världskrigets inledning. Arméns grundorganisation av 1925 ändrades däremot inte, med undantag för uppsättningen av några luftvärnskårer, betingat av flygets växande betydelse. Grundorganisationens numera så kallade brigadregementen, 20 på fastlandet, var det fasta stödet under det kalla kriget. Det var på dem jag helt byggde mitt ”kontrafaktiska spel”. Det var under dessas fortgående utbildningsverksamhet arméledningen med bibehållen beredskap hade kunnat genomföra erforderliga strukturförändringar inom armén. Så skedde inte.

Det svarta hålet vidgas

Juldagen 1991 upplöstes definitivt Sovjetunionen. Men det militärpolitiska läget var oklart. Den hösten 1991 tillträdde borgerliga regeringen Bildt deklarerade att strategiskt överfall skulle vara det styrande an-

Materielprojekt som bidrog till att vidga Försvarsmaktens ekonomiska "svarta hål": JAS 39 Gripen, beslutat 1982; inköp av stridsvagn 121 och 122 Leopard beslutat 1994; inköp av pansarbandvagnen MT-LB (svensk beteckning Pbv 401) från före detta Warszawa-paktsländer beslutat 1992.

greppsfallet och att försvarsmakten "skulle göras smalare men vassare". Nedläggning av fem av krigsorganisationens 20 anfallsbrigader på fastlandet kunde motiveras med de faktiskt minskade krigsriskerna. Värre var att grundorganisationens fem brigadregementen med sin kader också åkte med. Återgång omöjliggjordes. Armén skulle nu i sin helhet mekaniseras. Leopardstridsvagnar av två kvaliteter inhandlades, liksom pansarskyttefordon från den östtyska folkarméns överskottslager. Härvid besinnade man inte att drifts- och utbildningskostnaderna för en mekaniserad armé med ett otal stammotorfordon, främst bandgående pansarskyttevagnar, måste bli oerhört mycket större än för en armé vars rörlighet hittills i första hand hade tillgodosetts med terränglastbilar och inmönstrade hjultraktorer. Följden blev att arméns del av det från 1987 års försvarsbeslut ärvda "svarta hålet" vidgades i förfärande omfattning.

Men det skulle inte stanna med detta för den smalare men vassare försvarsmakten. Beslut hade fattats av den borgerliga regeringen 1982 och bekräftats av den socialdemokratiska 1983 att flygplanssystem JAS 39 Gripen efterhand skulle ersätta system 37 Viggen. En första seriebeställning

om 30 flygplan gjordes. Slutmålet var 12 divisioner om 17 flygplan, det vill säga totalt 204. Förhoppningarna hade varit stora från början. Gripen skulle köpas till rimligt pris tack vare att den i förhållande till den tunga Viggen i ett flygplan förenade alla tre flygslagen tillika med andra konstruktionsidéer. Förhoppningarna grusades emellertid snabbt. Varnande röster höjdes främst från arméchefen Nils Sköld att Gripen kunde bli en gökunge i boet. Slutnotan blev 103 miljarder kronor för 204 flygplan. Av detta var hälften utvecklingskostnader. Sverige skulle alltså betala en halv miljard kronor för varje Gripen. Utländska köpare, vilka Saab hade stora förhoppningar om, betalade en kvarts miljard kronor per flygplan, undslippande utvecklingskostnaderna.

I rådande militärpolitiska läge var Sverige inte i behov av 12 divisioner extremt avancerade flygplan. Inte ens stormakterna var inne på sådana tankar. 80 Gripenflygplan hade varit nog. Juridiskt var staten bunden av avtalet med Saab. Underhandlingar i syfte att få en uppmjukning till stånd fördes kraftlöst. Försvarets materielverks medverkan, delvis part i målet, ifrågasattes. Att tillskjuta extra medel för ett vapensystem som tillkommit för helt andra militärpolitiska förhållanden blev det inte tal om. Försvarsmakten tvingades betala inom ramen för ordinarie budget. Detta skulle få katastrofala följder för armén. Sköld hade spått rätt. Det svarta hålet vidgades ytterligare.

Efter min pensionering

Våren 1981 blev jag pensionerad vid 65 års ålder. Eftersom såväl Synnergren som Ljung undanbad sig mina fortsatta tjänster skrev jag in mig vid Stockholms universitet och tog fulla poäng i historia. Samtidigt inledde jag som ordförande i Kungl. Krigsvetenskapsakademiens avdelning I den sjuåriga serien ”Hur skapa slagkraftiga brigader?” i Akademiens tidskrift. Mitt ideella intresse för Sveriges försvar, som jag har ägnat snart 50 år av mitt liv, och behovet av att ha en fortsatt intellektuell sysselsättning, förde till beslutet att fortsätta med egen lobbyverksamhet för försvaret. Jag inriktade mig härvid på att skapa god kontakt med enskilda personer med stort inflytande, inte på partier eller intresseorganisationer.

Jag inledde med före detta talmannen, försvarsministern Thage G. Peterson – en mycket självmedveten herre. Vi sammanträffade första gången på Kungl. Krigsvetenskapsakademiens högtidssammankomst. Vi fann varandra genast. Han hade besökt Sovjetunionen som industriminister, jag upprepade gånger som turist. Vi var helt eniga om att Ryssland snart skulle komma igen. Petersons försvarsbeslut 1996 med 12 brigader och 12 flygdivisioner var därför lämpligt i förening med anpassningsdoktrinen, som nu introducerades. Peterson var också anhängare av folkförankring för försvaret. I början av 1997 avgick han som försvarsminister och blev statsråd i statsrådsberedningen. Björn von Sydow blev ny försvarsminister. I sammanhanget beställdes den tredje delserien av Gripen. Ett ödesdigert beslut!

Förberedelser pågick nu inom försvarsdepartementet för nästa försvarsbeslut. Härvid hade man infört det i och för sig positiva begreppet ”kontrollstation” för att bevara sammanhanget mellan militärpolitiskt läge och försvarspolitik. Kontrollstationspropositionens föransönering tidigt 1998 föranledde mig att begära företräde för Thage G.

Peterson i statsrådsberedningen. Det bifölls mycket välvilligt och det hela inleddes med kaffe och förevisning av den vackra utsikten från Rosenbadstornet. Så berättade jag att försvarsministrernas avsikt sades vara att införa någon form av ”insatsförvar”, ett än så länge diffust begrepp. Grundorganisationens utbildningsplattformar brigadregementena som under det förkättrade 1925 års försvarsbeslut var tjugotvå och i 1996 års försvarsbeslut tolv skulle nu reduceras till sex. Krigsorganisationens ”insatsförband” tydde på någon form av ständig krigsberedskap – och detta i ett militärpolitiskt läge som regeringen tydligtvis bedömde som mycket lugnt. Det var också typiskt för vår härordningssatsning på grundorganisationen under rådande omständigheter. Jag bad därför Peterson att rekommendera mig hos nye försvarsministern, vilket han mer än gärna åtog sig. Han gav mig också tips om två partimedlemmar, utsedda att bli försvarspolitiker, nämligen Håkan Juholt och Dan Olsson.

Mina samtal med Björn von Sydow

Min första kontakt med försvarsminister Björn von Sydow hade jag tidigt på våren 1998. Den utvecklades i form av brevväxling under mycket hövliga former. Den kom nästan uteslutande att röra sig om den så kallade anpassningsdoktrinen. Återupprustning om det militärpolitiska läget skulle försämrats igen hade antytts redan i 1992 års försvarsbeslut. Nästa försvarsbeslut, 1996, behandlade detta utförligt. I grunden var det alltså fråga om tillämpning av vår härordning, i lugna tider som nu: hushållning med resurserna och en begränsning av krigsorganisationen för att genom grundorganisationen skapa förutsättning för *pådrag* vid behov. Viktigast var härvid att den aktiva befälskåren behöll och utvecklade sin förmåga i truppföring. Detta krävde träning och övningar i högre förband genom grundorganisationens försorg. Det hela var en avvägningsfråga.

De något grumliga idéerna om ett *insatsförvar*, omfattade av både försvarspolitiker och unga entusiastiska officerare, satte emellertid krigsorganisationen främst. Detta kunde förmärkas i snart sagt varje handling och åtgärd från 1996 års försvarsbeslut och framåt. Detta tillät jag mig att påpeka för försvarsministern. Varje gång försäkrade han mig vänligt att anpassningsdoktrinen gällde. Sedan han förskaffat sig en general som rådgivare, först blivande överbefälhavare Johan Hederstedt sedan den unge flyggeneralen Michael Moore, överläts författandet av brevsvaren till dessa. Ett alltmer vikande intresse för anpassningsdoktri-

nen kunde förmärkas till förmån för bland annat satsning på internationella insatser.

År 2001 hade jag en diskussion med von Sydow, filosofie doktor i statskunskap, om den svenska försvarsfrågan. Han hävdade att armén och för övrigt även flygvapnet under det kalla kriget hade varit alldeles för stora. ”Ja”, genmålde jag ”med de ekonomiska resurser, som ställdes till förfogande av statsmakterna var de det. Men mot bakgrund av kravet att försvara varje del av landet, som samma statsmakter ställde, var de snarare för små.” Därmed ställs den svenska försvarsfrågan på sin spets. Småstaten Sveriges geostrategiska läge i slagskuggan av stormakten Ryssland, som sedan 1703 också är en östersjömakt, innebär som för alla småstater i liknande lägen alltid ett potentiellt hot. Samtidigt är landet med ringa befolkning, stor geografisk utbredning och framför allt den långa utsträckningen i nord-sydlig riktning en stor del av Europas front mot Ryssland.

Efter valet 2002 avgick von Sydow som försvarsminister och blev riksdagens talman. Jag skrev ett gratulations- och samtidigt tackbrev för de fem åren av brevväxling i anpassningsdoktrinen tecken. Avslutningsvis konstaterade jag dock att ett något irriterat brevsvaret jag erhållit den 26 juni bekräftade mina farhågor, att anpassningsdoktrinen kunde bli just ett *skalkeskjul* i syfte att tills vidare lugna den försvarsvänliga kretsen. Sitt tackkort avslutade von Sydow sålunda: ”Jag anser anpassningsdoktrinen av stort värde, men den kan ju tillämpas olikartat. Med EU:s och NATO:s utvidgning och organisationernas och USA:s fördjupade samverkan med Ryssland kommer vi (försvarsberedningen, regeringen, riksdagen, myndigheterna, analytiker) att behöva tänka till om tillämpningen, på nytt.” Därmed var det femåriga meningsutbytet med hedersmannen von Sydow avslutat. En begäran om rekommendation hos efterträdaren avvisades.

Den militära sakkunskapen undanmanövrerad

Nu över till ett nytt fenomen i svensk försvarspolitik. Förr hade inför stora försvarsbeslut försvarskommittéer tillsatts av samhällets spetsar, verkliga A-lag. Deras förslag gick sedan på remiss till alla berörda i riket från myndigheterna över näringslivet till intresseorganisationerna. Alla tvingades med eller mot sin vilja att sätta sig in i försvarsfrågan och därmed sammanhängande problem.

1995 beslutade regeringen att en försvarsberedning skulle svara för

samråd mellan företrädare för regeringen och företrädare för riksdagspartierna rörande de långsiktiga försvarsbesluten. 1999 beslutade regeringen att försvarsberedningen även i fortsättningen skulle svara för samråd mellan regeringen och riksdagspartierna om den långsiktiga inriktningen av försvars- och säkerhetspolitiken. I en ström av rapporter till regeringen har försvarsberedningen sökt fullfölja sin uppgift. Ledamöternas kvalifikationer (särskilt i jämförelse med tidigare försvarsutredningar) och avdelade militära experters bristande kunskaper, erfarenhet och vilja att göra en insats, medförde katastrofer.

Handläggningen inför ett försvarsbeslut blev följande. Försvarsberedningen framlade en rapport som försvarsdepartementet gjorde till sin. Utgående från denna och den anslagsram, som efter regeringens förhandlingar med stödpartierna Miljöpartiet och Vänsterpartiet bedöm-

Claës Skoglund belönades 12 november 2004 med Kungl Krigsvetenskapsakademiens stora guldmedalj "för framstående insatser för svenskt försvar. Under många år har han varit en mycket drivande och outröttlig debattör i försvarsfrågan". På bilden ses Skoglund på Akademiens högtidssammankomst tillsammans med livskamraten Karin Gummesson.

des vara lagom för nästa fyraåriga period anmodades så Högkvarteret att framlägga förslag till krigs- och grundorganisation. Högkvarterets kompetens för denna synnerligen omfattande och svåra uppgift var begränsad. Förr handlade skickliga stabsofficerare – avdelningschefer av överstelöjtnant eller majors grad – ärendena inom försvars- och försvarsgrensstaber. Nu skulle Försvarsmaktens 20-tal generaler och amiraler alla sammanfösta i ett högkvarter under ständig omorganisation, lösa den av försvarsdepartementet ställda uppgiften. Försvarsdepartementet godtog dock de inför varje nytt försvarsbeslut levererade organisationsförslagen. Den styrande anslagsramen låg ju fast! Parterna var överens och Högkvarterets organisationsförslag blev proposition.

Detta innebar för det första att vår militära sakkunskaps militärstrategiska uppfattning om vilket försvar vi faktiskt behövde i föreliggande militärpolitiska läge aldrig kom till uttryck eller blev känt. Det var ju pengarna som styrde, inte behovet av stridskrafter. Till råga på allt skrev dessutom överbefälhavaren år 2005 på DN Debatt, att det inte fanns utrymme för honom att informera svenska folket om de verkliga förhållandena.

9

Armén inför försvarsbeslut 2004

Av Jörn Beckmann

Någon vecka innan Claës Skoglund avled hade jag tillfälle att besöka honom i hans bostad. Hans krafter hade avtagit och han konstaterade helt osentimentalt att han inte skulle hinna avsluta sitt arbete. Därför bad han mig att i slutet av hans manuskript redogöra för våra gemensamma ansträngningar att påverka ställningstagandena till arméns utveckling i försvarsbeslutet 2004.

När vi planerade våra aktiviteter bestämde vi oss för att i våra resonemang utgå från den struktur om bland annat åtta mekaniserade bataljoner i arméns insatsorganisation, som överbefälhavaren hade föreslagit i regeringens lägsta ekonomiska ram. Vi var väl medvetna om statsmakternas syn på det ekonomiska utrymmet för försvaret. Därför beslöt vi oss för att inte ifrågasätta överbefälhavarens förslag om kvantitet och materiell kvalitet i insatsorganisationen och avstå från alla försök att plädera för lösningar, som vi bedömde inte kunde rymmas inom den av överbefälhavaren utredda ramen. I stället bestämde vi oss för att fokusera på frågor rörande förbandsproduktion, särskilt utbildning, som är svåra att förklara för politiker och allmänheten. Erfarenhetsmässigt har det också visat sig att försvarspropositioners ambitioner rörande utbildningskvalitet sällan fått avsett genomslag då fattade försvarsbeslut genomförts.

Vi valde att i första hand försöka påverka försvarspolitikerna i riksdagens försvarsutskott.

(Överbefälhavaren hade inte tid att ta emot oss under den aktuella tiden.) Claës Skoglunds renommé som erfaren, erkänt duktig och outtröttlig försvarsdebattör öppnade lämpliga dörrar i riksdagshuset. Ett

gynnsamt tillfälle att påbörja kontakten med politikerna yppade sig då generalöjtnant Göran Gunnarsson (Högkvarteret) och departementsrådet Dan Olsson (försvarsdepartementet) just lagt fram sin utredning rörande grundorganisationens utveckling. De hävdade att deras på förbandsbesök och ekonomiska detaljberäkningar grundade förslag, där operativa inflytelser lyste med sin frånvaro, bäst skulle uppfylla de krav på utbildning som den av överbefälhavaren föreslagna insatsorganisationen ställde.

Under många månader hade vi åtskilliga kontakter och givande samtal med ett flertal politiker, främst i försvarsutskottet. Dåvarande ordföranden i försvarsutskottet, numera jordbruksministern, Eskil Erlandsson (c) blev en samtalspartner, som generöst anslag kvällstid för många och stundtals långa diskussioner med oss. Claës Skoglund hade egna samtal med Else-Marie Lindgren (kd) och Håkan Juholt (s). Tillsammans uppvaktade vi Jan Björklund (fp) och Mikael Odenberg (m).

Vårt budskap var att grundorganisationen på ett bättre sätt borde anpassas till de krav på utbildning av officerare och värnpliktiga – inte minst i samband med övningar i bataljon och högre förbands ram – som ställdes i försvarspropositionen. Vi kom överens om att inte driva den linje som Claës Skoglund länge hade förespråkat (se ovan), det vill säga en organisation som medger utbildning av flera truppslag inom samma fredsförband. Han menade att man därmed skulle skapa bättre förutsättningar för ”de förenade truppslagens strid”. I propositionen hade regeringen emellertid valt att även fortsättningsvis behålla truppslagsvisa utbildningsanstalter. Vi accepterade detta för att redan initialt undvika all diskussion om förslag som kunde bedömas tveksamma att rymmas inom given ekonomisk ram.

Vi förutsatte, att den framtida insatsorganisationen skulle ha hög beredskap och en hög grad av mekanisering med utnyttjande av de ultramoderna stridsvagnarna och pansarskyttefordonen, som redan var anskaffade till armén. Vi ansåg vidare att säkerhetsförbanden borde utbildas nära de tre största städerna och inte sammanhållet och att artilleriet inte borde flyttas till Boden utan behållas i södra delarna av landet, där huvuddelen av de mekaniserade förbanden finns och skulle bibehållas.

I konsekvens med detta ansåg vi att Boden främst skulle bli en garnison för jägarutbildning och för vinterutbildning av främst befäl. Vidare ansåg vi att kompetens från alla truppslag för utveckling av truppslaget

och vidareutbildning av officerare skulle samlas till en enda skola: arméns stridsskola i Kvarn.

Av operativa skäl tyckte vi att det var viktigast att verka för en koncentration av den mekaniserade utbildningen till landets södra delar det vill säga till Malmö- och Göteborgsområdet (P 7 och P 4) samt Stockholmsområdet (Livgardet och P 10). En nedläggning av P 10 ansåg vi, liksom statsmakterna i föregående försvarsbeslutet, oacceptabel. Kravet att årligen utbilda två mekaniserade bataljoner hade då (med P 10 kvar) enligt vår uppfattning kunnat lösas av fyra förband med ett årligt ansvar för utbildning av en halv bataljon vardera. Detta hade kunnat öka flexibiliteten i utbildningen bland annat genom tillgång till förläggningsutrymme för den frivilliga utbildningen i det nyinförda tredje utbildningsskedet. Organiseringen av utbildningen bland annat för internationella insatser hade förenklats. På sikt hade även kasernutrymme för anställda soldater med deras förväntade krav på boende kunnat bibehållas. Med den höga graden av mekanisering som vi förutsatte hade en sådan lösning också varit mer skonsam för naturen på övningsfälten.

I våra samtal med politikerna visade de förståelse för våra resonemang. Ingen vågade dock öppna "Pandoras ask" och gå emot vad som ansågs vara av överbefälhavaren och försvarsministern gillade förslag till grundorganisation (Gunnarssons och Olssons utredning). Trots att våra idéer knappast hade blivit dyrare ville politikerna inte ifrågasätta grundorganisationsutredningens förslag, därför att de hade gillats av rikets överbefälhavare. Även Eskil Erlandssons kloka idé att avlasta överbefälhavaren och efter genomfört försvarsbeslut inrätta en särskild avvecklingsorganisation (jämför bankakuten) föll på grund av överbefälhavarens negativa inställning.

När vi summerade våra ansträngningar kunde vi konstatera det positiva, att försvarspolitikerna hade ett glädjande stort förtroende för överbefälhavaren. Men det negativa var deras ovilja att närmare granska och ifrågasätta utredningsresultat som hade tagits fram inom Högvakteret och Försvarsdepartementet. Med facit i hand efter genomförandet av 2004 års försvarsbeslut kan konstateras, att försvaret och armén inte hade nått den utbildningskvalitet, som propositionen inför försvarsbeslutet krävde. Förbandsnedläggningarna har komplicerat utbildningsorganisationen och lett till viss brist på förläggningskapacitet. Nya kaserner har behövt byggas (Boden) och nedlagda etablissemang har fått

tas i bruk (Karlsborg). Det säkerhetspolitiska läget har förändrats snabbare än väntat. En större skepsis från politikernas sida vid granskning av Försvarsmaktens förslag rörande grundorganisation och utbildning hade gynnat en mer positiv och kostnadseffektiv utveckling av försvaret och armén.

Sammanfattning

Av Bo Hugemark

Vid sin bortgång hade Claës Skoglund just påbörjat en sammanfattning. Jag ledde det vittnesseminarium som gav Skoglund uppslaget till denna skrift och åtog mig därför att skriva detta avsnitt. Genom mångårig vänskap med Skoglund har jag blivit förtrogen med hans resonemang och argumentation.

Syftet med denna skrift har varit att kritiskt granska försvarspolitiken under det kalla kriget, med tonvikt på försvarets fortlöpande försvagning och ökande obalans från och med 1960-talet. Den grundläggande frågan är om detta skulle ha kunnat undvikas med ett bättre agerande från den militära ledningens sida. Uppslaget till denna granskning kom från ett inlägg av forskningsledaren vid FOI Robert Dalsjö vid ett vittnesseminarium 2003, där han hävdade att försvarsledningen gjort misstaget att bildligt talat bita sig fast i en främre försvarslinje – försökt bibehålla en stor numerär – och hoppats på att trenden med krympande reella försvarsanslag skulle brytas vid en eventuell försämring i världsläget. I stället borde den enligt Dalsjö ha utformat en reträttstrategi för att vid de oundvikliga nedskärningarna ta initiativet till en mindre men balanserad krigsmakt, som bland annat skulle kunna upprätthålla en högre beredskap mot överraskande angrepp. Claës Skoglund uppfattade Dalsjös karaktäristik av den förda politiken riktig. Den stora frågan var om det har funnits förutsättningar för en hållbar reträttstrategi. Detta förutsatte att det på politiskt håll, framför allt inom socialdemokratin, fanns en positiv syn på försvaret och om försvarsledningen kunnat finna gemensamma grunder att bygga ett långsiktigt hållbart försvar på. Skoglund var, utifrån sina erfarenheter, i det avseenden mer optimistisk än Dalsjö.

Helt osökt gavs en metod att analysera och illustrera en sådan alternativ ”reträttstrategi” i de här beskrivna upplysningarna om att Skoglund hade varit påtänkt som försvarsstabschef. Ur den genomförda kontrafaktiska beskrivningen drar han följande slutsatser.

För det första borde den militära ”reträttstrategin” ha byggts på att man sökt efter gemensamma värdegrunder med politikerna, nota bene socialdemokratin. Skoglund anser att sådana möjligheter fanns. Trots att socialdemokratin började påverkas av radikala strömningar hade tunga medlemmar av partiet fortfarande känslan för ett folkförsvar grundat på allmän värnplikt. Krigsmakten visade också en vilja till inre demokratisering. Alliansfrihetens krav på ett starkt försvar var en viktig faktor, liksom betydelsen av en svensk försvarsindustri.

Samtidigt var det, för *det andra*, viktigt att inse att det statsfinansiella läget, tillsammans med socialdemokratis satsning på sociala reformer oundvikligen skulle framtvunga minskade reala försvarsanslag. Krigsmakten måste tydligt visa sin vilja att reformera sin organisation. Reformerna skulle dels syfta till rena rationaliseringar, dels och framför allt anpassa organisationen till en förändrad militärpolitisk och strategisk situation.

Denna anpassning var desto mer viktig som den gällande grunden för planeringen, storanfallet med stora invasioner över landgräns och hav, hade förlorat sin trovärdighet. Den militärpolitiska utvecklingen, med ökat stormaktsintresse för de nordliga områdena, innebar i stället att olika former av överraskande angrepp tonade fram som hotbilder. Att få gehör för dessa hos politikerna borde ha varit möjligt. Härvidlag borde överbefälhavaren, *för det tredje*, ha tagit fram ett inom militärledningen förankrat strategiskt bedömande. Detta byggde på att de försvarsgrenschefer som tillsattes insåg att de i första hand var ställföreträdande överbefälhavare med ansvar att se till helheten, inte till snäva försvarsgrensintressen.

Den gemensamma strategiska grundsynen skulle, *för det fjärde*, ha gjort det möjligt att inom krigsmakten enas om besparingar och reformer i syfte att skapa ett operativt balanserat och på sikt ekonomiskt hållbart försvar, bland annat med inriktning på hög insatsberedskap. Det skulle bland annat ha inneburit reduceringar av arméns grundorganisation och livstidsförlängningar av flygplan.

Ett försvar av den typ som skisserats i den kontrafaktiska beskrivningen av 1968 års försvarsbeslut skulle enligt Skoglund utan tvivel ha haft

större motståndskraft mot nyckfulla nedskärningar vid kommande försvarsbeslut, framför allt genom att politikerna fått ta ansvar för den strategiska grunden.

Som försvarsbeslutet blev i verkligheten fanns inte denna grund för en stabil utveckling. Utan en grund i en strategisk analys framstod försvarets bud som motiverade av reflexbetingat organisationsbevarande, en bild som stärktes av hänsynslös försvarsgrensstrid. Därmed fanns en jordmån för neddragningar styrda av bland annat regional- och industripolitik. Organisationsförändringarna blev därmed ofta klart olämpliga utifrån operativa och taktiska krav på lokalisering och samträning. I många fall blev de också så kortsiktiga att avsedda ekonomiska rationaliseringsvinster aldrig kunde hämtas hem.

Avsaknaden av nya trovärdiga hotbilder som skulle ha motiverat höjd insatsberedskap gjorde också att det inte fanns någon motståndskraft mot så kallade reformer som allvarligt försämrade kvaliteten av utbildningen och därmed krigsorganisationen: arbetstidsreglering, enhetsbefäl, ständig nattpermission, fria permissionsresor, höjd pensionsålder med mera.

Dessa kom att tillsammans med ovan berörda organisationsförändringar att få negativa effekter på andan inom officerskåren.

Beklagligtvis har förfaringssättet att förändra eller ominrikta försvaret utan en genomtänkt strategisk grund blivit förhärskande även efter det kalla krigets slut. I kapitlen 8 och 9 skildras hur Claës Skoglund efter sin pensionering fortsatte att – accepterande nya praktiska och strategiska realiteter – oförtrutet arbeta för en balanserad försvarsmakt.

Hänvisningar till och referat av offentliga svenska dokument som nämns i denna bok finns i

Cars, Hans Christian; Skoglund, Claës; Zetterberg, Kent, *Svensk försvarspolitik under efterkrigstiden. Rapport från Militärhistoriska avdelningen vid Militärhögskolan*. PROBUS förlag, Stockholm 1986

Personregister

- Ahnfeldt, Sigmund: 28, 48
Almgren, Carl Eric: 15, 38, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 60, 64–66, 103, III, II4,
119, 120, 121, 123, 126, 127, 141, 142, 147, 157
Andersson, Sven: 44, 50, 52, 53, 60, 63–65, 69, 109, 139, 147, 148
Arvidsson, Stellan: 54
Baude, Frank: 73
Beckmann, Jörn: 8, 173
Benedich, Carol: 36
Berthelson, Bertil: 32
Bildt, Carl: 159, 163
Bjuggren, Björn: 26, 37
Björeman, Carl: 75
Björk, Gunnar: 158, 159, 174
Björklund, Jan: 174
Blaskowitz, Johannes von: 17
Boheman, Erik: 103, 115, 143, 144
Bohman, Gösta: 51
Brandberg, Karl-Gustav: 26
Branting, Hjalmar: 49, 110, III
Brezjnev, Leonid: 30, 62
Cars, Hans Christian: 130
Churchill, Winston S: 146
Chrusjtjov, Nikita: 34, 56, 62, 68, 70, 76, 106
Clausewitz, Carl von: 30
Cohn Bendit, Daniel: 63
Dalsjö, Robert: 11–14, 16, 49, 137, 140, 148, 151, 153, 154, 160, 162, 163, 177

Drakenberg, Erik: 66, 67
Dutschke, Rudi: 62, 63, 73
Ehrensvärd, Carl August: 15, 21, 22, 27, 31, 143, 144, 146
Eisenhower, Dwight D: 34
Ekman, Carl Gustaf: 146
Elmér, Birger: 60, 73
Erlander, Aina: 54, 55
Erlander, Tage: 49, 50, 54, 55, 59, 60, 137, 141
Erlandsson, Eskil: 174, 175
Fritiofsson, Karl: 65
Fälldin, Thorbjörn: 158
Geijer, Erik Gustaf: 56, 62
Gorsjkov, Sergej: 29, 30, 56, 106
Gunnarsson Göran: 174, 175
Gustafsson, Bengt: 159, 161, 162
Gustav Adolf, kronprins: 25
Günther, Christian: 143
Göransson, Curt: 28, 44, 48, 119, 142, 148
Hagman, Lennart: 60, 73
Hallqvist, Per Olof: 75
Hansson, Per Albin: 50, 55
Hederstedt, Johan: 168
Hernelius, Allan: 22
Hitler, Adolf: 17, 18, 20
Hjalmarson, Jarl: 50, 61, 121
Hjärne, Harald: 111
Hugemark, Bo: 8, 177
Jarmar, Håkan: 14–16, 120, 148
Johnson, Lyndon: 62, 103, 115
Juholt, Håkan: 168, 174
Järte, Otto: 22
Karl Johan, kronprins: 56
Karl X Gustav: 56
Karleby, Olle: 61
Kennedy, John F: 38
Krokstedt, Oscar: 16
Lange, Gunnar: 60,

Lehander, Bengt: 74
Lindemalm, Åke: 48
Lindgren, Else-Marie: 174
Lindström, Ulla: 55, 137–139, 144
Linnell, Carl-Gustaf: 28
Ljung, Lennart: 103, 134–136, 158, 161, 167
Lundberg, Arne: 29
Lundvall, Bengt: 47, 48, 54, 74, 127
Löfgren, Stig: 22, 28
Lönnbom, Bengt: 75
Macmillan, Harold: 22
Mahan, Alfred Thayer: 30
Malmberg, Harald: 20
Mattis, Sköld Peter: 62
Moore, Michael: 168
Murray, Malcolm: 28
Myrdal, Jan: 62
Möller, Gustav: 55
Nilsson, Torsten: 27, 50, 60–64, 105, 137, 153
Nordenskiöld, Bengt G:son: 25, 26
Norén, Stig: 47, 48, 127
Odenberg, Mikael: 174
Olson, Sven-Olof: 49, 75
Olsson, Dan: 174, 175
Palme, Olof: 52, 55, 59, 60, 62, 72–74, 105, 123, 136
Peterson, Thage G: 167, 168
Rapp, Torsten: 11–13, 15, 16, 28, 39–41, 47–49, 62, 103, 119, 120, 123, 125,
141, 142, 146, 147–149,
Rappe, Axel: 28
Rudberg, Per: 49, 65, 75, 134
Rydbeck, Olof: 144
Rössel, Agda: 144
Sahlén, Gösta: 28
Schuback, Bengt: 75
Sjöberg, Bengt: 158
Sköld, Nils: 28, 31, 124, 125, 157, 158, 166
Sköld, Per Edvin: 55, 124

Smedmark, Gunnar: 60
Stalin, Josef: 17
Sträng, Gunnar: 44, 50, 64–69, 73, 104, 105, 109, III, III2, 137–139, 149,
Swedlund, Nils: 15, 20, 21, 31, 40, 50, 54, 60, 61, 67, 86, 134, 141, 147, 148
Sydow, Björn von: 167–169
Synnergren, Stig: 15, 28, 34, 44, 45, 47, 48, 54, 56, 90, 91, 103, III4, III5,
121–129, 131–135, 141, 148, 156, 160, 167
Tamm, Viking: 23
Thorsson, Inga: 55
Thunberg, Lage: 47, 48, 54, 100
Tingsten, Herbert: 146
Torstenson, Lennart: 56
Undén, Östen: 139, 143, 144, 145
Westerståhl, Jörgen: 110, III, 145
Westin, Bo: 47, 70, 74, 75, 99, 127
Westring, Gustaf Adolf: 32, 34, 53
Wickman, Krister: 44, 64, 119, 137, 139
Wigforss, Ernst: 18, 163
Vinde, Pierre: 65, 119
Virgin, Ivar: 51
Wollter, Swen: 73
Zetterberg, Kent: 8, 11, 16, 130
Åberg, Carl Johan: 65, 66, 68, 69, 72, 162
Åkerman, Gustaf: 24
Åström, Sverker: 144–146

Bildförteckning

Serien ”Försvaret och det kalla kriget” (FOKK)

- Nr. 1 Bo Hugemark (red.), *Fel sort och för mycket? Arméns avvägningsfrågor under det kalla kriget*, *Vittnesseminarium armén* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2004).
- Nr. 2 Kent Zetterberg (red.), *Att skåda Sovjetunionen i vitögat* (Stockholm: Försvarshögskolan, 2004).
- Nr. 3 Bertil Wennerholm (red.), *Snabbare, högre och starkare?: Avvägningsfrågor om luftstridskrafterna under det kalla kriget*, *Vittnesseminarium luftstridskrafterna* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2005).
- Nr. 4 Bengt Gustafsson, *Ubåtsfrågan – sanningen finns i betraktarens öga* (Stockholm: Försvarshögskolan/Crismart, 2005).
- Nr. 5 Herman Fältström (red.), *Rätt sort, kom för sent och var för få: Marinens avvägningsfrågor under det kalla kriget*, *Vittnesseminarium marinen den 8 juni 2004, Marinens planering 1945–1992* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Örlogsmannasällskapet/Kungl Krigsvetenskapsakademien, 2005).
- Nr. 6 Bo Hugemark (red.), *Flexibilitet eller rigiditet?: Vittnesseminarium operationer* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2006).
- Nr. 7 Sam Nilsson, *Stalin's Baltic Fleet and Palm's T-Office: Two Sides in the Emerging Cold War 1946–1947* (Stockholm: Swedish National Defence College, 2006).
- Nr. 8 Bertil Wennerholm, *Fjärde flygvapnet i världen? Doktrinutveckling i det svenska flygvapnet i försvarsbesluten 1942–1958. Underlag, beslut och genomförande i nationellt och internationellt perspektiv*. (Stockholm: Försvarshögskolan/ Svensk flyghistorisk förening, 2006).

- Nr 9 Bengt Gustafsson, *Det ”kalla kriget” – några reflexioner* (Stockholm: Försvarshögskolan Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2006).
- Nr 10 Thomas Roth, *Försvar för folkhem och fosterland: Den svenska krigsmakten under det kalla kriget – en essäistisk översikt* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2007).
- Nr 11 Kent Zetterberg, *Konsten att överleva - Studier i Sveriges försvar, strategi och säkerhetspolitik under 200 år.* (Stockholm: Försvarshögskolan/ Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2007).
- Nr 12 Bengt Gustafsson, *Det sovjetiska hotet mot Sverige under det kalla kriget.* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2007).
- Nr 13 Lennart Andersson (red.), *Svenska flygbaser.* (Stockholm: Svensk Flyghistorisk Förening, 2008).
- Nr 14 Olof Santesson, *Försvarsmaktens styvbarn. en studie kring det kalla krigets informationstjänst.* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2008).
- Nr 15 Herman Fältström (red.), *Ubåtsoperationer och kränkningar under det kalla kriget* (Stockholm: Försvarshögskolan/ Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2008).
- Nr 16 Bo Hugemark (red.), *Blixt från hotfull himmel. Vittnesseminarium beredskap mot överraskande angrepp.* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2008).
- Nr 17 Claës Skoglund, *Det bästa försvarsbeslut som aldrig kom till stånd – ett kontrafaktiskt uppslag* (Stockholm: Svenskt Militärhistoriskt Biblioteks Förlag, 2009).
- Nr 18 Herman Fältström (red.), *Vi levde i verkligheten, marinens operationer och taktik under det kalla kriget* (Stockholm: Försvarshögskolan/ Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2009).
- Nr 19 Tommy Pettersson, *Med invasionen i sikte - Flygvapnets krigsplanläggning och luftoperativa doktrin 1958–1966* (Stockholm: Svenskt Militärhistoriskt Biblioteks Förlag, 2009).

Nr 20 Carl Björemán, *År av uppgång – år av nedgång. Försvarets ödesväg under beredskapsåren och det kalla kriget* (Stockholm: Svenskt Militärhistoriskt Biblioteks Förlag, 2009).

Inför 1968 års försvarsbeslut signalerade den socialdemokratiska regeringen stora nedskärningar av anslagen. Den militära ledningen satsade på en ”övervintringsstrategi” i hopp om att världshändelserna skulle framtvinga ökade anslag. Strategin misslyckades. 1968 års försvarsbeslut blev starten för ökande obalanser i försvarsorganisationen, alltmer försämrad kvalitet och ekonomiska ”svarta hål”.

Generalmajor Claës Skoglund diskuterar i denna bok – som han fullbordade strax före sin bortgång vid 92 års ålder – om militärledningen kunnat åstadkomma ett bättre resultat genom en klok reträttstrategi. En utgångspunkt är att den gamla hotbilden, ett storanfall över havet à la Normandie 1944, var föråldrad och borde ha ersatts som styrande angreppsfall av ett överraskningsangrepp.

Skoglund genomför sitt resonemang genom en kontrafaktisk berättelse om hur det hade gått om han, som det var tänkt, blivit försvarsstabschef 1987. Han beskriver hur han då ledde arbetet inom militärledningen till ett politiskt realistiskt, strategiskt genomarbetat reformförslag och hur han lyckades få politikerna att ge sitt bifall till detta.

Berättelsen ger en utomordentlig relief åt den verkliga utvecklingen från 1968, med dess konsekvenser in i våra dagar.

Försvaret och det kalla kriget (FOKK)

Publikation nr 17

SVENSKT
MILITÄRHISTORISKT
BIBLIOTEK

ISBN: 978-91-85789-57-3